

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

30. AASTAKÄIK 2018 NUMBER 7 (352)

Silmad pärani kinni, ikka veel	<i>Jaak Jõerüüt</i> 1155
Sinilinnu surm	<i>Toomas Kiho</i> 1167
Eestlased Eestis	<i>Ene-Margit Tiit</i> 1169
Ääremaa luuletusi	<i>Piret Bristol</i> 1183
Sina, Paul Ariste. II	<i>Peeter Olesk</i> 1191
Salatsiliivi keele õppetunnid: Johann Andreas Sjögreni salatsiliivi materjalide uusilmumise puhul	<i>Mati Hint</i> 1205
Kas Jumal saab aru viipekeelsetest palvetest?: Kurtus, vaikus ja viipekeeled kristlikus traditsioonis. I	<i>Liina Paales</i> 1232
“Just 1. detsember oli meie iseseisvuse mõtte püsivuse kaunimaks prooviks...”: Eesti Vabariigi 7. aastapäevaks 1925	 1267
Seenemürk kui meelemürk	<i>Mari Järvelaid</i> 1289

<i>Arvustus: Miks hävis Rooma riik? Edward Gibbon. Rooma impeeriumi allakäigu ja languse ajalugu. I–II. (Avaldatud Eesti raamat.) Tlk Triinu Pakk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016. 840+799 lk.</i>	
	<i>Jaan Lahe</i> 1312
Abstracts	 1316
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. II	
	<i>Herbert Normann</i> 1325

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Joonistused lk 1166, 1182, 1190, 1231, 1311:

BRUNO PALMIK (1987) on lõpetanud Tallinna Sidekooli kujundamise ja trükiettevalmistuse erialal 2007. aastal, praegu töötab reklaamiagentuuri Optimist Creative kunstilise juhina.

SILMAD PÄRANI KINNI, IKKA VEEL

Jaak Jõerüüt

Eestit tuleb müüa! See on poliitikute lööklause ja diplomaatide ametijuhend. Lööklauset saadab libe jutt, et Eestit on vaja 24/7 globaalselt tutvustada ehk sümboolselt müüa. Kuid sel mündil on ka teine pool, sest protsess jõuab paratamatult strateegiliste objektide või sümbolnähtuste mahasalgamiseni, mahasahkerdamiseni ja mahaparseldamiseni. Kõige toimuva kaitsekiipideks haaratakse sellised nähtused nagu avatus ja vabaturumajandus, kuid kilpide varjus hiilib labane ahnus.

Ma ei liigu siit oma jutuga kohe Eesti elu valupunkte torkima, ehkki kõnekoosoleku moto seda eeldaks. Kõigepealt liigun ajas tagasi.

Soomlased otsustasid välja anda mu 2004. aastal ilmunud raamatu *Diplomaat ja mälu* tõlke ning palusid, et ma kirjutaksin sellele uue lõpu, ekstra lisa, mis markeeriks diplomaadiaastaid pärast raamatu ilmumist ja oleks sümboolseks sõnasillaks üle aja.

Esmapilgul kerge ülesanne osutus põrgulikult raskeks, sest minna mentaalselt tagasi aastatuhande algusse ja samas mitte lahkuda praegusest ajast, olla korraga raamatu kirjutamise toonases rütmis ja tonaalsuses ning ometi ka oma praeguses keeles, rütmis ja toonis, see oli köietrikk.

Sõnavõtt Tartu Linnaraamatukogu 105. sünnipäeva kõnekoosolekul “Kas praegu on otsustav hetk?” 7. aprillil 2018 Athena keskuses Tartus.

Mitmel põhjusel, mis selguvad ehk kuulamise käigus või lõpuks, otsustasin selle ekstra lisa täna siin ette lugeda ja pärast ka ekstra moraliseerida.

Sild üle aastate

Veebruar 2018.

Ma elan jälle Tallinnas, mida vahel nimetan kirjas ja kõnes vana nimega — Reval. Revali vaim ei ole sellest linnast põgenenud, hoolimata triviaalsetest klaaskuubiku-majadest vanade tänavate ääres ja banaalsetest nutitelefonidest kogu rahva käes.

Üleõlakoti rihm purunes, sellega olin viis aastat käinud igal pool, nagu oleks see mu truu pruun koer, kes ei jää sammugi maha. Päeval kohvikusse minnes või mõnele pikemale reisile minnes. Sinna mahub iPad, paar õhemat või üks paksem raamat, rahakott, telefon ja vajadusel ka muud pudi-padi. Kõndisin linnas poest poodi, otsisin uut.

Stockmanni kaubamaja kohvrite ja kottide osakonnas tundus äkki, et kõik esemed hakkasid mind põrnitsema nagu kodukoerad või -kassid. Aga mitte alandlikult kaasa kippudes, vaid hoopis agressiivselt kaasa meelitades, ja mitte ülemise korruse kohvikusse, vaid kaugetele reisidele, maadele, kus ma pole veel käinud või pole ammu käinud, teiste riikide linnadesse, mis on mulle armsaks saanud ja kus ma tunnen tuhandeid tänavanurki ning seda, mis tuhandete nurkade taga on, mäletan purskkaevude veehäält ja sildu, mis viivad üle linnarämpsust sogaste vete, tean alleesid ja paleesid. Või nendesse linnadesse, mis küll peibutavad juba ammusest ajast oma nimede kõlaga, aga milleni jõudmiseks pole kas aega või tuju olnud.

Värvilised kohvrid kiiskasid oma vikerkaareliste metallkülgedega, pehmeseinalised lennukikotid ahvatlesid tumedate pastelltoonidega. Kõik nad teatasid oma märkkõnelise sosinaga: “Mine tee! Meie näitame teed!” Asjade algul egoistlikult tundunud sosin üllatas omakasupüüdmatusega — sõnumite sõnum oli lühike: “Mine tee! Ära pelga midagi uut, olgu see mõni uus närviline linn või endasse tõmbunud rannakiila, mõni uus eluetapp, mida

sul on vaja läbida, või mõni uus romaan, mille alustamisest oled kakskümmend aastat kõrvale põigelnud, aga mille kirjutamisest sa niikuinii ei pääse!”

Eesti Vabariik saab sel veebruarikuul sada aastat vanaks.

Eesti televisioon tahtis, et teiste seas ka mina sõnastaksin oma kingituse riigile ja salvestaksin selle üheainsa minuti jooksul, et rahvas kuuleks ja näeks. See on tehtud ja mu sõnum ringleb nüüd kõikvõimalikel ekraanidel ja portaalides, sotsiaalmeedias ja peavoolumeedias. “Tehke oma tööd kirega, pühendumisega ja professionaalselt, ükskõik kas te parajasti juhite bussi, kasvatate kurke, teete seadusi või kirjutate romaani!”, nii ma ütlesin. Vikerkaarevärvilise kohvri kõrval peatas mind võõras mees, teatades, et teab, kes ma olen, ja ütles irvitades, et tahaks näha, kuidas linna-liini bussi uimane juht hakkab Tallinna liiklusummikutes kirglikult pedaali vajutama, omal poolsada vanainimest bussis loksutama.

Ma ei vastanud, aga mõtlesin: kohvi jaoks on vaja kolme lihtsat komponenti: kohviube, vett ja kuumust. Võta üks ära ja ei minigi kohvi!

Kirg, pühendumine ja professionaalsus.

Kust see kokkuvõte mul pärit on? Diplomaadielu algusaastatest, sest nimelt see iseloomustas kõige paremini Eesti jälletärganud diplomaatia peahoovust. Siis. Hiljem on mõned asjad märkamatuks muutunud, kirge asendab nüüd ettevaatlikkus, pühendumist karjääri disainimine, ja ehkki professionaalsus on tahes-tahmata paljudel olemas, dikteerib ettevaatlikkus, millal seda tohib ja millal ei tohi kasutada.

Veneetsia-episoodiga lõpeb 2004. aastal ilmunud raamat, mida just praegu, veebruaris 2018 tõlgitakse soome keelde ja millele mu Soome kirjastaja palus kirjutada mõned lõpuleheküljed juurde, et tekiks sild tollest ajast tänaseni, aastani 2018, kui see raamat peab ilmuma soomekeelsena.

Täna teatasid hommiku-uudised, et Veneetsia on kuival. Mitte aqua alta, kõrge vesi, mille pidevat tõusu ikka kõrgemale ja kõrgemale, ikka sagedamini ja sagedamini on kardetud alati, ei ähvarda praegu veneetslasi, vaid ebatavaline mõõn. Kanalid on kuivad,

nende põhjad paistavad ja gondlid, vaporetto'd ning kaatrid on tardunud paigale, lamavad kanalite põhjadel külili kaldunult, ebaloomulikult, traagiliselt, nagu elusolendid, kel on jalad ära lõigatud.

Kuidas jõuavad inimesed Veneetsias nüüd sinna, kuhu vaja, nii kohalikud kui turistid? Veneetsias ei ole liiklemiseks mitte midagi muud olnud juba sajandeid kui kõik, mis vee peal püsib, kõik, mida vesi kannab. Kuidas jõuavad kodudest oma lõplikku elupaika surnud, kui must elegantne gondel, vooderdatud punase sametiga, millele on asetatud surnukirst, ei liugle Canal Grandet mööda Lethe jõe poole? Charon ei tule passima kuivanud kanali äärde, see on kindel, ja tema maised abilised, kõik La Serenisima gondlimehed on ajutiselt töötä. See läheb üle, lohutatakse. Eelmistel aastatel oli samamoodi, aga läks üle, küll see vesi tõuseb jälle!

Aga kui ükspäev ei lähe üle?

Kuidas lõppes eelmine raamat?

Seal oli ka selline lause: "Kui julged tõele näkku vaadata, siis tõmba kardin eest!" Ja kui tõmbasid, siis pidi peeglisse vaatama.

See oli siis, neliteist aastat tagasi. Ma julgesin, ja tõtt on kerkinud silmade ette sellest peale lakkamatult. Kibedat, närust, vaimustavat või südant sügavalt puudutavat tõtt.

Aga mulle tundub, et maailmas on nüüd kõikide silmade eest kõik kardinad ära tõmmatud, jõuga, ja kõiki inimesi sunnitakse lakkamatult peeglisse vaatama, et sealt paistaks neile näkku kogu nende endi rumalus või tarkus, täies suuruses või olematuses, ning paistaks ka meie ühise maailma tragikoomiline allakäik. Aga nad ei taha seda näha! Eyes-wide-shut-olek on tulnud, et esialgu jääda.

Otse silmade all tekivad, tõusevad ja vajuvad virvatulukesena nähtused, mida kutsutakse näiteks lumehelbekesteks. Need on inimesed, kelle puhul mõnel maal on tunnuseks agressiivne radikaalnaiivsus, teisel vastupidi, lõtv pehmonaiivsus. Tekivad feministeeriumid. Need on vaimsete uusamatsoonide võitlussalgad. Radikaalsed veganid, ökofašistid, holokaustietajad, muslimi-rünnakrühlased, kogu maailma põgenike aitajad, kas

või oma esivanemate mälestuse hinnaga. Lameda maa ühingud. Hariduse kaubaks muutjad. Kauba rämpsuks muutjad. Rämpsuga maakera katjad.

Kõigi niisuguste nähtuste kasvulavaks on üleilmne vaimne pinnas, mis on segatud kokku sellistest omavahel kokkusobimatutest osistest nagu rumalus, harimatus, ahnus, võimuahnus, edevus, ambitsioossus, sajabrotsendiline vale, veerandtõde, pooltõde ja 99% tõde. Viimane komponent on kindlasti kõige ohtlikum, see on kui sütitik, milleta ükski lõhkekeha ei lõhke.

Lihtne oli lubada kirjastajale, et loon sõnadest silla üle neljateistkümmne aasta, aga kui kirjutama asusin, siis tekkis sürrrealistlik tunne, nagu üritaksin oma Samsungi Galaxyt liita vanaema malmist praepanniga. Katse sünkroniseerida oma tänast pilku maailmale kunagise pilgu ja toonase maailmaga on lootusetult läbi kukkunud, tunnistasin endale pärast nädala aja pikkust mõtlemist. Maailm ei koosne enam samast vaimsest ega isegi vist enam mitte samast füüsilisest aimest kui siis, mil ma Veneetsias eesriidetaguse peegliga tõtt vaatasin. Maailma molekulid on vahepeal ennast ümber sättinud, uutesse struktuuridesse ja omavahelistesse vahekordadesse, pettes kogu seda naiivset seitse-koma-millegagi-miljardi-pealist inimkonda, kellest määrav osa siiani arvab, et hamburger, rule of law ja kasum on samasugused läänemaise elu tugisambad nagu toona, või on veendunud, et lääts peab õpetama ida, või et põhi ja lõuna peavad sõpradeks saama või et kõik inimesed on head.

Olgu, ma täidan oma lubaduse ja lihtsalt markeerin ka oma jätkunud teekonna läbi diplomaatia- ja poliitikamaastiku, selle, mis järgnes 2004. aasta kevadele. Aga pilved selle maastiku kohal on sootuks erinevad varasematest ja õhk nende all on täis teistsuguseid kirgi ja taplusi kui varem.

Õlakotti otsides, teekonnal ühest kaubamajast teise meenus, et täna öösel nägin unes Stalinit. Esimest korda elus. Ta polnud ei Teise maailmasõja aegses marssalimundris ega kõhukas ega piibuga. Ta väljus mingi linnamaja suvalisest uksest ja läks poodi, suvalises linnas. Ta oli riides nagu seitsmekümnendate alguse hipid Californias, lõdvad laiad püksid lotendasid sääрте ümber

ja seljas oli tal värvilaiguline õhuke pluus. Juuksed olid aga lühikesed nagu Stalinil ikka ja lopsakad mustad vuntsid turritasid nina all. Ta oli keskealine, kõhn ja tige. Piima- ja vorstipood, millesse ta sisse põikas, nägi välja nagu minu lapsepõlveaegne gastronoom Kivimäe jaama juures Sihi tänava nurgal, seal ma pidin alatasa ema käsul käima, see oli just Stalini aja lõpuaastal ja Hruštšovi aja alguses. Unenäo Stalin käis Kivimäe Gastronoomis, mis oli transporditud Californiasse, ja läks, pakike kämblasse pigistatud, veel vihasemalt kui enne oma majaukse poole tagasi, nügides tee peal küünarnukkidega LSD-uimas hipisid, kel kõikidel oli pea ümber kirju peapael.

Olin kõik kesklinnas leiduvad kotipoed läbi vaadanud ja jõudsin tagasi Stockmanni. Vikerkaarevärvilise reisikohvri naabruses võtsin seinariiuult selle tumepruuni, ehtsast nahast koti, mis mulle meeldis. Inglaste toode. Otsus oli tehtud. Kõik ülejäänud kotid ja kohvid tõmbusid jälle endasse.

Juutidel on traditsiooniline magus sai haala, mida süüakse mitmete pühade ajal. Sabatilaul on veini ja küünalde kõrval kaks pätsi haalat. Sümboolselt on haala kaetud puuvillase rätikuga, et ta ei muutuks kadedaks, kui veinile palvet loetakse.

Mul ei olnud rätikut kaasas, millega teisi kohvreid ja kotte kinni katta, kuni ma oma ostu eest tasun ja lahkun. Tõmbasin mõttelise küüru selga, võtsin uue koti õlale, tühjalt oli see kerge nagu tuuleõhu puudutus, ja lahkusin, vähemalt mõttes kõikidele mahajääjatele, reisi ihkajatele lubades, et ma ei unusta ei nende sõnumit ega nende soove.

Aeg on jälle käes, mõtlesin. Need leheküljed tuleb ära kirjutada, need on nagu pilet järgmisele teekonnale, mõtlesin. Aga see ei pruugi enam diplomaatiline olla, jumal tänatud!

Viies, kuues ja seitsmes vaatus

Eriti pärast Itaaliat, kus ikka veel tundub, et riigi ja rahva eesotsas ei ole mitte Silvio Berlusconi või Giuseppe Piero "Beppe" Grillo või teab kes kolmas-neljas, vaid seal valitsevad ikka veel Giuseppe Fortunino Francesco Verdi, Gioachino Antonio Rossi-

ni, *Domenico Gaetano Maria Donizetti, Giacomo Antonio Domenico Michele Secondo Maria Puccini, Claudio Giovanni Antonio Monteverdi, Pietro Antonio Stefano Mascagni ja Ruggero Leoncavallo*, kelle määrata on kõik kired ja intriigid, kõik armumised ja petmised, kogu elu valitsuses ja tänavatel, aadlipaleedes ja tagaüedes, sünnitusmajades ja surnuaedadel, hakkad tahes-tahmata mõtlema ka diplomaatiast teisiti kui varem.

Nagu kogu elusti.

Rooma, kus tuli elada neli aastat, muutus mõõdupuuks siis, kui mind lähetati Eesti suursaadikuks ÜROsse.

ÜRO peakorter keset Manhattanit ja elukoht keset Manhattanit ja töökoht — Eesti alaline esindus ÜRO juures keset Manhattanit — sundisid püsima selles huugavas tehiskeskonnas nädalate kaupa järjest, ja aina kogema ja tajuma kõike, mis selles kummalises linnas toimub ning on. New Yorgi Cityt ja eriti Manhattanit võib seal elades mõõta mitut moodi: tundeliselt, mõistusega, kõrvadega, kopsudega, rahaga, närvidega. Iga kord on tulemus erinev. Seda linna aga Roomaga mõõta ehk võrrelda on sama mõttetu kui rabelevaid sülelapsi Albert Einsteini ja Homerosaga.

Mõõtkavad ei klapi.

Rooma on kõigist teistest suurtest linnadest lihtsalt üle.

Väiksematega on omaette lugu, seda peab vahele ütleva. Veneetsia on omakorda Roomast üle, aga oma salapärasel, jäljendamatul moel.

Diplomaatiline globaalooper, millel on sadu autoreid ja tuhandeid osatäitjaid, vaheldub rahvusvahelisel laval alati sujuvalt diplomaatilise operetiga ja siis jälle ooperiga. Harva tunnistavad osatäitjad ja publik korraga ja kui, siis alati publiku survele, et seekord on tegemist draamaga. Ilma aariateta, ilma orkestrita, ainult dramaatilised repliigid, pikad monoloogid, õõnsad pausid ja nende vahel raske eesriide hääletu liikumine, mis varjab just nende stseenide grande finale'sid, mida publik oleks kõigest hingest ihanud näha.

Mu ÜRO-vaatus jäi lühikeseks, täiesti ootamatul, fataalsel põhjusel.

Poole aasta jooksul jõudsin siiski saada peale tavalisemate diplomaadielu kogemuste ka erilisi kogemusi, nagu Euroopa Liidu ühistegevuse mõõtmise eripära maailmaorganisatsioonis või igasügisene ÜRO peaassamblee. Viimase tõttu on nappidel ruutkilomeetritel maailma riikide igasuguste tiitlitega liidreid ja ministreid sellise tihedusega, mida mitte kusagil mujal ei näe. Polnud seetõttu ka ime, et Esimese ja Kolmanda avenüü vaheline, lihtsurelikele selleks puhuks suletud ala ÜRO peakorteri lähis- tel oli sõna otseses mõttes kaetud mundris ja erariides politsei- nikega ning turvajatega, kellele lisaks paistsid kõikide kõrghoo- nete ja madalamate majade katustelt loendamatute täpsuspüsside toruotsad, mille tagant oli aimata tumedates erirõivastes inimesi, sõrm päästikul.

Mõiten sellele, näen vaimusilma ees Manhattani kuumas sep- tembris higistavaid VIPe ja New Yorgile nii iseloomulikke in- mesekõrguseid jämedaid torusid, mis tänavate äärtes maa alt kuuma auru välja hingavad. Siin akna taga on põhjamaa talve- öö, Eestis, Soomes, Rootsis üks ja sama, lund on täna sadanud ja sajab veelgi, hõredalt, laisalt, pehmelt.

Mõtted kipuvad ookeani tagant ära, kipuvad siia, kus on prae- gu mu elu. Ma ei ole kinni jäänud paikadesse, kus kunagi on ela- tud, ega nendega seotud mälestustesse. Kirjutangi vahepeal ühele sõbrale Facebooki messenger'i kaudu, et just nende lehekülge- de kirjapanemine selle raamatu jaoks on vaevaline ühel põhjusel: minu vaim ei taha vanades aastates ja vanades paikades enam hulkuda, vaim tõrgub.

Teeme siis kiiresti.

Tallinnas kaotas Eesti kaitseminister portfelli tähtsate doku- mentidega ja pidi tagasi astuma. Kuidas toimus paaniliselt kii- re uue ministrikandidaadi otsimine (keset poliitilist hooaega!) ja mitu nime enne mind läbi sõeluti, seda ma ei tea. Ühel novemb- ripäeval helises aga Manhattani Kolmandal avenüül, Eesti ÜRO- esinduses mu saadikukabineti laual telefon, helistati Tallinnast ja need, kel oli selleks voli, andsid mulle neli tundi mõtlemisaega.

Jaatava vastuseni, mille üle ookeani tagasi saatsin, kulusid kõik tunnid marjaks ära.

Ning seejärel tuli nädalaga saada kõigega hakkama, nii bürookraatlike kui inimlike tseremooniatega ja asjaajamisega oma suursaadikupostilt lahkumiseks ja kolimisega teisele poole ookeani, koju tagasi.

Eesti sisepoliitika ja Kaitseministeerium ei ole selle raamatu teemad.

Kaks aastat hiljem, 2006. aasta sügisel alustasin suursaadikutööd Eesti naaberriigis Lätis. Algas diplomaatilise ooperi- ja draama kuues vaatus.

Tõde on, et nii neljast aastast suursaadikutööst ja -elust naabervabariigis Lätis kui ka sellele järgnenud neljast aastast suursaadikutööst ja -elust naaberkuningriigis Rootsis saaks kirjutada omaette raamatud. Siia need teemad oma loomulikus täiuses enam ei mahu ja telegrammistilis oleks nendes riikides nende aastate jooksul tehtud töö ja toimunud sündmuste analüüsimine professionaalne patt nii kirjanduslikus, poliitilises kui diplomaatilises mõttes.

Soomega mu diplomaadirännak algas ja Rootsiga lõppes. Kes tahab, võib sealt leida mingisugust sümboolikat. Tegelikult on proosalisem. Eesti välisministeeriumis tähendab rotatsioon seda, mida igal pool mujal maailmas. Kui saadikuaeg mõnes riigis lõpeb, siis on võimalus võtta osa ministeeriumisisesest konkursist nende kohtadele, mis sel ajal vabanevad. Valik on alati olemas ja alati on see piiratud. Mis tahes riiki või rahvusvahelisse organisatsiooni ma tööle poleks tahtnud minna, sest inimesed aimab päris hästi, kuhu ta sobib ja kuhu mitte. Aga mõned maad ja nende pealinnad, mis tõmbasid magnetina, jäid rotatsioonitsükli nühkesoleku tõttu minust läbi elamata.

Ma ei kahetse aga midagi, kaugel sellest. Elu on targem kui meie, olen kirjutanud ise. Elu pakub igale inimesele sünni ja surma vahel alati midagi, mis on huvitav, mis on kasulik ja millest on midagi õppida. Lihtsad tõed. Aga tõed. Ja just lihtsate tõdede unustamise tõttu on maailm liiga täis kibestunud inimesi.

Silmad tuleb lahti hoida! Olen seda meeles pidanud kõikides nendes välisriikides, kus olen elanud ja töötanud kokku ligi seitse-

Silmad pärani kinni, ikka veel

teist aastat ja olen sedakaudu iseendaga rahul. Iseendaga tasa, nagu öeldakse. Iseendaga sõber.

Lõppsõna

Meil, see tähendab Eestil ja Soomel, on erinevaid probleeme.

Soomel ei ole muret, et emakeel võib kaduda. Eestis on see mure ka tegelikult olemas, peamiselt mugavusest ja rahaahnuse tõttu, nii et lasteaiast alates kuni ülikoolini välja allutakse inglise keele survele. Üks miljon või viis miljonit inimest on emakeele vundamendiks erinevad suurusjärgud. Soome probleem aga tundub olevat maagiline kaamos, mis dikteerib depressiivsuse määra inimeste hinges ja kõik depressiivsusest tuleneva. Kaamos Eestit ei piina, niipalju mõjuvad paar-kolmsada kilomeetrit maakera põhja-lõuna suunal.

Agas üks probleem on soomlastel ja eestlastel ühine: raskused arusaamisega, kuhu liigub maailm ja kuidas areneb või taandareneb inimkond. Lohutada tuleb end sellega, et sama probleemi käes vaevleb ka kogu ülejäänud inimkond.

*

Eesti Rahva Muuseumis, tänavuse sajandiõhtu vastuvõtul, pärast riigipea kõnet, ütles Kristiina Ehin otse Eesti Rahvusringhäälingu kaamerasse: “Emana ma tahaksin küsida, et kui räägime looduskaitsest, ja kui me küsime küsimusi, millele me vastame: neile ei ole vastust... siis emana ma tahan küsida, kas me paneksi-me oma lapsed ujuma kohta, kust kümme kilomeetrit ülesvoolu on siinkandi suurim tselluloositehas? Kas president saadaks oma lapsed sinna ujuma? Need on Tartu ainsad ujumiskohad. Ma tahaksin vastust neile küsimustele.”

Lõputus kommentaaride voolus, fotode rägaistikus, presidendiga ja etenduse ning kogu õhtu poolt-vastu tundlemises järgmiste päevade jooksul hajusid need valusad sõnad kõige muu sekka, kadusid nagu lume alla. Kadusid ilma tsensuurita, lihtsalt nii, nagu

kaovad tihti kõige olulisemad küsimused, mis segavad lõbujanustel lakkamatult lõbus olla. Segavad kuni selle ajani, mil õnnetus on juhtunud. Kaovad, sest inimestel on raskusi arusaamisega, kuhu liigub maailm.

Nii nagu minul oli raamatule uusi lõpulehekülgi kirjutades keeruline sukelduda aega neli-viisteist aastat tagasi, nii on kahtlemata ka poliitilistel otsustajatel Eestis alati keeruline tajuda aega X aastat otsustest eespool või sümboolselt võttes sukelduda sellisesse tuleviku-Emajõkke, mille kohta kirjanik Kristiina Ehin esitas valusaid küsimusi.

Kas praegu on otsustav hetk? Muidugi! Alati on! Siis enam pole, kui vabamõtlemine on lõppenud, kui kirjanikel suu kinni on pandud ja suured sulid on saanud jääda, nagu öeldakse, “oma liistude juurde”, müües maha kõik, Eesti täiega tükkis.

JAAK JÕERÜÜT (1947) on lõpetanud Tallinna Polütehnilise Instituudi majandusteaduskonna 1973. Kirjanike Liidu sekretär 1977–1986, aseesimees 1986–1989, ENSV kultuuriministri asetäitja 1989–1990, ENSV (EV) Ülemnõukogu saadik 1990–1992, Eesti Loomeliitude Kultuurinõukogu esimees 1989, EV Välisministeeriumi teenistuses 1993–2014, EV kaitseminister 2004–2005. Avaldanud üle 20 raamatu proosat, luulet ja mitteilukirjandust. *Akadeemias* on temalt ilmunud artiklid “Gustav Suits, Ernest Hemingway ja meie” (2017, nr 5, lk 773–779) ning “Sada aastat ja neli aastat” (2018, nr 3, lk 387–392).

BRUNO PALMIK. Ritsikas (2017)

SINILINNU SURM

Toomas Kiho

supilinnast leiti varesepojad
tapetud
kael kahekorra käänatud
selgroog pooleks murtud
keha laiaks astutud
politsei algatas kriminaalmenetluse

paljassaarest leiti luigepojad
tapetud
kael kahekorra käänatud
selgroog pooleks murtud
kuus surnud luigepoega
ajalehed nõuavad vastutusele võtmist

kuressaarest leiti hakipojad
tapetud
kael kahekorra käänatud
selgroog pooleks murtud
poisikluti saapa all
sotsiaalmeedia nõuab sekkumist

kevadises eestis aga kõik õitseb!
tapetakse
langide kaupa laululinnupoegi
metsade kaupa metsalinnulapsi
koormate kaupa. keegi ei kõssa
seadusandja laiutab käsi

Sinilinnu surm

minu südames aga
tapeti üks sinilind

seal
tapeti
eesti

EESTLASED EESTIS

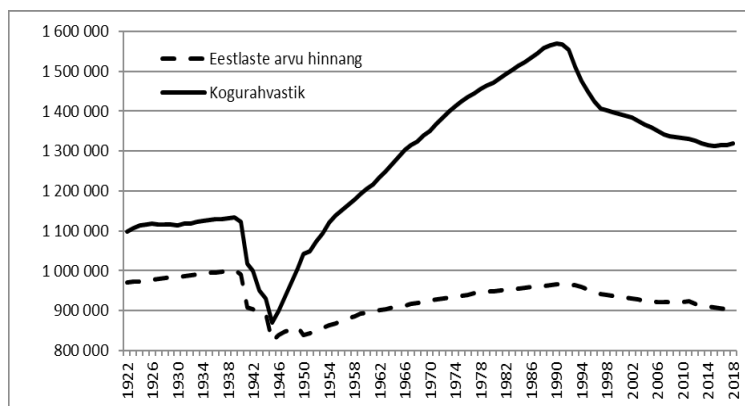
Ene-Margit Tiit

EESTLASTE ARV JA OSAKAAL RAHVASTIKUS

Eestlastele on üks olulisemaid asju rahvusena püsijäämine oma kodumaal. Selle eelduseks on iseseisva riigi olemasolu ja tugev identiteet, kuid muidugi ka sobiv demograafiline olukord, mille analüüsile ongi käesolev artikkel pühendatud.

Rahvusena käsitame siin meie jaoks traditsioonilist etnilist rahvust, mitte inglise keeles kasutusel olevat mõistet *nationality*, millele vastab meie kodakondsus. Tänapäeval ei ole etniline rahvus rahvaloendustel kohustuslik küsimus ja paljudes riikides seda ei küsita ega registreerita. Veel enam, etniline rahvus (nagu ka näiteks religioosne kuuluvus ja tervislik seisund) on praegusaaja käsituses tundlik teema, mille avaldamisest võivad inimesed keelduda ja mis suurendab andmekaitset liiki piiranguid.

Eestis on siiski kõigil seni toimunud rahvaloendustel inimestelt rahvust küsitud ja ütluspõhised andmed rahvuse kohta on fikseeritud rahvastikuregistris. Viimasel, 2011. aastal toimunud loendusel kasutati rahvuse määramisel järgmisi põhimõtteid: “Rahvuse määrab vastaja ise. Inimesel on õigus tunnistada end selle rahvuse liikmeks, millega ta tunneb end etniliselt ja kultuuriliselt kõige tugevamalt seotud olevat. Inimene, kes tunneb end kuuluvat mitmesse rahvusse, valib enda jaoks olulisema. Lapse rahvuse otsustavad vanemad.” Eestis ei ole inimese rahvus kantud ei isikutunnistusse ega passi. Oma rahvust on inimesel võimalik rahvastikuregistris muuta ja viimastel aastatel on seda ka tehtud. Eestis on rahvus väga tihedalt seotud emakeelega: u 99%-l eestlastest on eesti keel ühtlasi emakeel, kuigi rahvuse määratlusega ei ole emakeele nõue seotud.

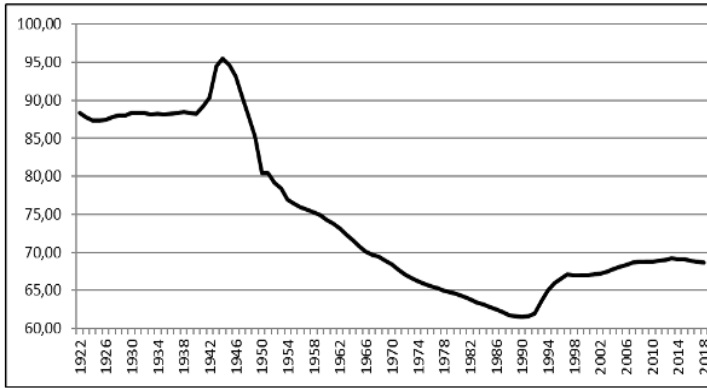

Joonis 1. Eesti rahvaarv ja eestlaste arv. Allikad: Statistikaameti (SA) andmebaas, autori hinnangud.

Viimase kolmveerandsajandi jooksul on patriootiliselt mõtle-
vatele eestlastele olnud Eesti rahvaarvu kõrval mureküsimuseks
ka eestlaste osakaal rahvastikus, mis okupatsiooniaastail langes
kriitilise 61%-ni. Statistika näitab, et rahvaarv ja eestlaste osakaal
rahvastikus liiguvad vastupidistes suundades: rahvaarvu suurene-
des eestlaste osakaal väheneb ja rahvaarvu vähenedes eestlaste
osakaal suureneb. Siit saab teha üldise järelduse, et eestlaste arv
on püsivam kui rahvaarv tervikuna, sest rahvaarvu mõjutab oluli-
sel määral välisränne. Siiski on tähelepanuväärne, et viimase vee-
randsajandi jooksul toimunud välisränne on tublisti vähendanud
ka Eestis elavate eestlaste arvu (vt joonis 1).

Kuigi Eestis on rahvastikuandmeid võrdlemisi regulaarselt ja
korrektselt kogutud ligemale saja aasta jooksul, on siiski perioo-
de (eriti sõjapäevil ja vahetult sõjajärgseil aastail, samuti pärast
taasiseseisvumist), mil mõne aasta kohta usaldusväärseid rahvas-
tikuandmeid napib ja täpsete loendus- või registriandmete kõrval
tuleb aegridades kasutada ka hinnanguid.

Joonisel 2 kajastatud suhteliselt suur eestlaste osakaal sõja lõ-
pupäevil on hinnang, mis on seletatav mitme protsessiga: Eestist
olid lahkunud sakslased (nn *Umsiedlung* 1939. a ja “järellumber-
asumine” sõja ajal), rannarootslased, juudid (suur osa neist emig-

Joonis 2. Eestlaste osakaal Eesti rahvastikus. Allikad: SA andmebaas, autori hinnangud.

reerus sõja alguspäevil Nõukogude Liitu, siia jäänutest enamik mõrvati Saksa okupatsioonivõimude poolt). Juba 1944. aasta lõpus eraldati Eesti territooriumist suur osa Petserimaast, kus üle poole rahvastikust moodustasid venelased, ja liideti Vene Föderatsiooni koosseisu — niisiis oli oluliselt vähenenud ka venelaste arv Eestis. Sama toimus pisut hiljem Narva jõe taguse alaga. Seega olid 1945. aasta alguseks Saksa okupatsiooniga seotud inimesed Eestist lahkunud, kuid Nõukogude okupatsiooniga seotud jõud polnud valdavalt veel kohale jõudnud.

Väga kiiresti hakkas aga eestlaste osakaal massilise immigratsiooni tagajärjel vähenema hoolimata sellest, et kodumaale naasid ka sõjas ja laagrites ellujäänud eestlased.

VÄLISRÄNNE

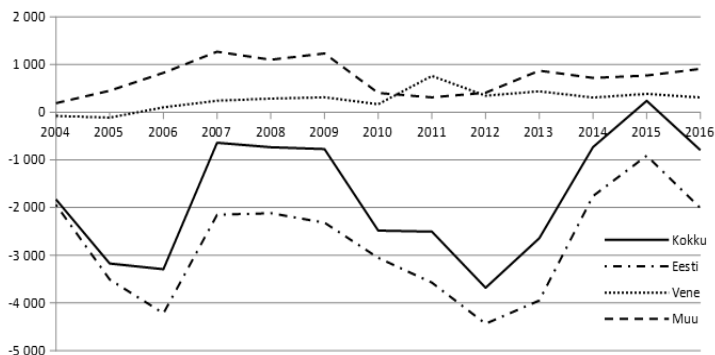
Hästi on teada, et rahvastiku arvukust mõjutab kaks rahvastiku protsessi: välisränne ja loomulik iive. Eestlaste osakaalu rahvastikus on seni rohkem mõjutanud välisränne. Kuigi eestlaste viljakus oli aastail 1960–1990 mõnevõrra suurem kui teiste rahvuste

oma, vähenes eestlaste osa rahvastikus Nõukogude okupatsiooni ajal märkimisväärselt (vt joonis 2).

Aastate 1950–1989 kohta on Eesti välisrände andmed võrdlemisi täielikult olemas, kuid varasema aja kohta tuleb põhiliselt kasutada hinnanguid. Seejuures saab siiski arvestada seda, et 1940ndate lõpuaastail registreeriti väljastpoolt liiduvabariigi piire linnadesse saabujad (maa-asulatesse rännanuid ei registreeritud). Need andmed jäädvustas Statistikaameti toonane juht Lembit Tepp oma käsikirjalises materjalis. Ka hilisemad välisrände andmed, sealhulgas Nõukogude sõjaväe lahkumisega seotud ränne, on täies ulatuses täpselt teadmata. Siinjuures muudab pildi segaseks see, et sõjaväe koosseis ei kuulunud Eesti elanike hulka ja nende lahkumine ei mõjutanud välisrännet. Küll aga olid sõjaväelaste pereliikmed, samuti sõjaväega seotud tsiviilisikud, ametlikult Eesti elanikud ja nende lahkumine mõjutas välisrännet, kuid jäi osalt registreerimata, nagu selgitas hilisem analüüs.

Pärast iseseisvuse taastamist eestlaste osakaalu kahanemine lakkas ja esimese kümnendi vältel, aastail 1990–2000 toimus eestlaste suhtarvu kiire kasv 61%-lt 67%-ni. Selle põhjuseks oli välisränne, sest peale Nõukogude jõuametitega seotud isikute lahkus võrdlemisi suur hulk NSV Liidu teistest piirkondadest Eestisse rännanud immigrante, peamiselt viimastel aastatel saabunuid. Toimus ka mõningane sisseränne. Võib oletada, et Nõukogude Liidu teistest piirkondadest naasis osa seal töötanud ja õppinud eestlasi taasiseseisvunud kodumaale, kuid selle kohta on andmeid napilt. Ilmselt polnud see protsess nii arvukas nagu pärast Vabadussõda, kui Eestisse tuli ligi 40 000 nn optanti. Ka lääneriikides elanud väliseestlastest (peamiselt Teise maailmasõja aegsetest pagulastest ja nende järeltulijatest) saabusid mõned entusiastlikumad endisele kodumaale, kuid neidki polnud kuigi arvukalt. Sel perioodil vähenes Eesti rahvaarv rohkem kui 160 000 võrra, eestlaste arv aga umbes 30 000 võrra, peamiselt negatiivse loomuliku iibe tagajärjel.

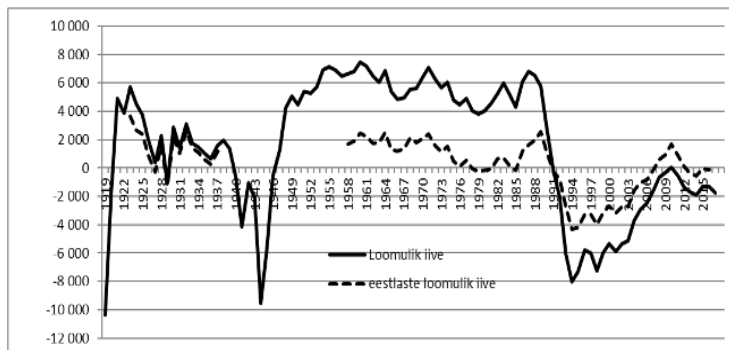
Esialgu, kuni 2000. aastani lahkusid Eestist peamiselt mitte-eestlased. Eestlaste väljaränne intensiivistus märgatavalt pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga. Kahjuks ei ole esitatud rändandmed (kuni viimaste aastateni) täielikud, sest päris suur

Joonis 3. Summaarne välisrände saldo ning eraldi Eesti, Vene ja muu kodakondsusega inimeste rändesaldo. Allikas: SA andmebaas.

hulk — arvatavalt kuni pool — lahkunutest ei registreerinud oma väljarännet rahvastikuregistris ja seetõttu jäid nad ametlikust rändestatistikast välja. Seda kinnitab tõsiasi, et rahvastikuregistri andmetel on Eestis praegu elanikke ü 30 000 võrra rohkem, kui näitavad teised allikad, sh Statistikaameti rahvastikuarvestus. Alles viimastel aastatel on Statistikaametis hakatud rakendama välisrände arvestamisel nn indeksipõhist metoodikat, mis võimaldab avastada niihästi registreerimata lahkunuid kui ka registreerimata naasnuid.

Jooniselt 3 on näha, et summaarse rändesaldo ja eestlaste (täpsemalt, Eesti kodakondsusega inimeste) rändesaldo muutumine on ligikaudu sünkroonne ning valdavalt suuremal või vähemal määral negatiivne hoolimata võrdlemisi aktiivsest tagasirändest. Viimase viie aasta jooksul moodustab eestlaste (Eesti kodanike) sisseränne üle 60% eestlaste väljarändest sama perioodi vältel. Kui lääne suunal on Eesti rändesaldo olnud põhiliselt negatiivne, siis ida suunal juba üle kümne aasta positiivne. Siin on ülekaalus Vene kodakondsusega isikud. Muu kodakondsusega inimeste hulgas on nii Euroopa Liidu elanikke kui ka endise Nõukogu-de Liidu rahvuste esindajaid. Arvestatav osa on viimastel aastatel ukrainlastel. Väljastpoolt Euroopa Liitu, sealhulgas teistelt kontinentidelt saabujaid on seni olnud võrdlemisi vähe.

Joonis 4. Eesti kogurahvastiku ja eestlaste loomulik iive. Allikas: SA andmebaas.

LOOMULIK IIVE

Teine rahvastiku arvukust mõjutav protsess on loomulik iive, mis omakorda sõltub sündimusest ja suremusest. Eesti elanike, sealhulgas eestlaste loomulik iive on viimase sajandi kokkuvõttes olnud enam-vähem nullilähedane. See vastab demograafilise arengu seaduspärasustele praegusel etapil. Siiski pakuvad huvi eri rahvusühendi ja ühiskondliku arengu perioode iseloomustavad iseärasused (vt joonis 4).

Jooniselt 4 on näha, et sõjaeelses Eesti Vabariigis oli loomulik iive üldiselt positiivne ja olulise osa sellesse andsid eestlased kui suurim rahvusühend (88%). Sõja-aastail 1939–1946 oli loomulik iive negatiivne, nõukogude ajal aastatel 1947–1991 positiivne ja alates 1991. aastast taas negatiivne. Eestlaste loomulik iive oli Nõukogude okupatsiooni ajal kogurahvastiku iibest märgatavalt väiksem, olles mõnel perioodil koguni nullilähedane või isegi pisut nullist allpool. Selles oli “süüdi” eestlaste ja teiste rahvaste esindajate erinev vanuseline struktuur. Immigrandid olid enamjaolt noored, nende suremus seetõttu märksa väiksem kui eestlastel ja loomulik iive positiivne hoolimata mõnevõrra väiksemast viljakusest. Taasiseseisvunud Eestis on eestlaste loomulik iive olnud samuti suurema osa ajast negatiivne, kuid ületanud siiski kogurahvastiku loomulikku iivet, sest eestlaste ja muude rahvaste

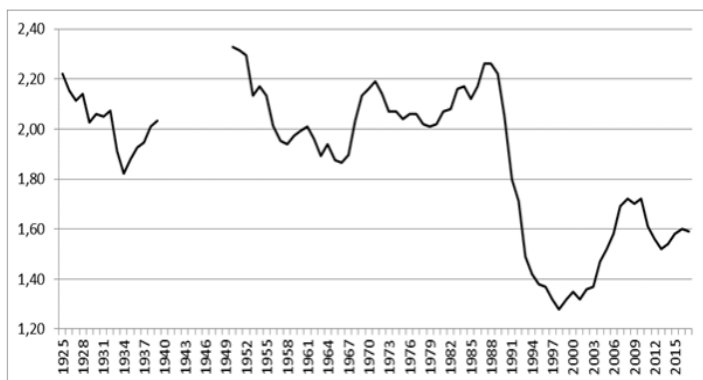
esindajate vanusestruktuuri vahekord on muutunud varasemaga võrreldes vastupidiseks. Ajavahemikus 2007–2013 oli eestlaste loomulik iive positiivne.

SÜNDIMUS

Loomulikku iivet mõjutab sündimus, mida iseloomustab summaarne sündimuskordaja. See kordaja — viljakuse indikaator — näitab naise poolt keskmiselt kogu viljaka ea jooksul sünnitatud laste arvu eeldusel, et sündimus jääb kogu selleks ajaks samale tasemele. Lihtsustatult käsitatakse seda näitajat ka keskmise laste arvuna naise peres. Summaarse sündimuskordaja väärtust 2,1 nimetatakse taastetasemeks, mis tähendab seda, et niisuguse sündimustaseme juures asendab järgnev põlvkond arvuliselt eelneva põlvkonna, kui muud rahvastikuprotsessid jäävad muutumatuks. Siiski tuleb summaarse sündimuskordaja tõlgendamisel arvesse võtta seda, et sündimusprotsess muutub ajas. Suhteliselt suur oli sündimus Eestis sõjajärgsetel aastatel (vt joonis 5). Kuid see nn sõjajärgne beebibuum, mis kasvatas mitme kümnendi vältel oluliselt paljude Euroopa riikide rahvaarvu, jäi Eestis väga napiks ja lühikeseks: summaarne sündimuskordaja, mis küll sõjaeelsega võrreldes pisut tõusis (sõjaväest naasnud meeste mõju), hakkas juba 1950. aastal langema ja jõudis mõne aasta pärast allapoole taastetaset. Näib, et okupatsiooni tingimustes, kus pealegi suur hulk mehi varjas end metsas, ei tundnud eestlased sõja lõpule iseloomulikku kergendust. Seetõttu jäigi eestlaste arv väiksemaks sõjaeelsest arvust ja ka kogurahvastikus ei suurenenud loomulik iive märkimisväärselt hoolimata intensiivsest immigratsioonist, mis tõi riiki juurde rohkesti noori naisi.

Aastail 1970–1991 keskmise sünnitaja vanus alanes mõõdukalt — 20 aasta jooksul pisut enam kui ühe aasta võrra. Selle mõjul summaarne sündimuskordaja suurenes, kuid tegelik keskmine naise sünnitatud laste arv jäi ligi kümnendiku võrra väiksemaks, kui ennustas sündimuskordaja.

Seevastu alates 1991. aastast on sünnitaja keskmine vanus järjepidevalt kasvanud, 25 aasta jooksul peaaegu viie aasta võrra. Tänapäeval on keskmine sünnitaja 30-aastane, veel põlvkond ta-

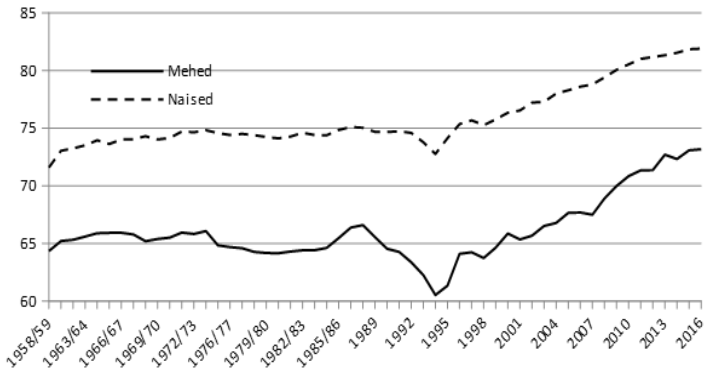

Joonis 5. Kogurahvastiku summaarne sündimuskordaja. Allikas: SA andmebaas.

gasi oli ta 25-aastane. Selle tagajärjel alahindab summaarne sündimuskordaja praegu tegelikku keskmist naise sünnitatud laste arvu mõne kümnendiku võrra. Ühtlasi selgub, et tänapäeval on põlvkondade vahe paarikümne aasta taguse ajaga võrreldes viien-diku võrra pikenenud. See tähendab omakorda muutust rahvas-tiku vanusestruktuuris: nooremate, viimastel kümnenditel sündi-nud põlvkondade arvukus ja osakaal rahvastikus väheneb.

SUREMUS JA OODATAV ELUIGA

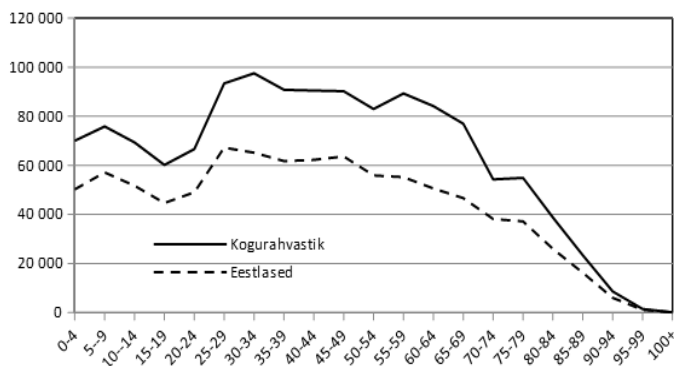
Kuigi loomulikku iivet seostatakse peamiselt sündimusega, mõ-jutab seda täpselt sama palju teinegi rahvastikuprotsess — sure-mus. Suremuse kõige näitlikum karakteristik on oodatav eluiga. Keskmiselt veel elada jäänud aastate arv arvutatakse igas vanu-ses meeste ja naiste kohta, kusjuures taas võetakse eelduseks, et suremus vaadeldava perioodi jooksul ei muutu. Kokkuleppe-liselt nimetatakse oodatavaks elueaks mingil aastal selle aasta vastsündinu elada jäävate aastate arvu eeldusel, et suremusnäi-tajad ei muutu. Tegelikusele see eeldus üldiselt ei vasta ja suure tõenäosusega elavad praegused vastsündinud märksa kauem, kui on oodatav eluiga lapse sünniaastal. Oodatav eluiga iseloomus-tab suremust sel aastal, mille kohta see on arvutatud. Joonisel 6

Joonis 6. Eesti elanikkonna oodatav eluiga sünnil. Allikas: SA andmebaas. Metoodika muutus 1988. aastal: arvutused, mis varem olid tehtud kahe aasta andmete põhjal, tehti edaspidi ühe aasta põhjal.

on esitatud Eesti elanikkonna oodatava eluea dünaamika enam kui poolsajandi jooksul. Jooniselt on näha, et kuigi 1950. aastatel oodatav eluiga kasvas (oluline oli laste nakkushaiguste leviku piiramine vaktsineerimise abil, antibiootikumide kasutuselevõtt ja tõhusam tuberkuloosiravi), siis alates 1960. aastatest jäi oodatav eluiga mitmekümneks aastaks enam-vähem samale tasemele püsima. Meeste eluea graafikul äratav aga tähelepanu lühiajaline kasv aastail 1985–1990: see oli Gorbatšovi nn kuiva seaduse periood, mida võib käsitada omamoodi sotsiaalse eksperimendina kogu toonase ühiskonna ulatuses.

Taasiseseisvumisele järgnes 1994. aastani kestnud mõõn, nn siirdešokk, mis tugevamal või nõrgemal kujul ilmnis peaaegu kõigis siirderiikides. Seda perioodi iseloomustab muu hulgas vägivaldsete surmade ja enesetappude suur osakaal. Väike lisamõju suremusele oli ka 1994. aastal toimunud Estonia katastroofil. Alates 1994. aastast on aga Eesti elanike oodatav eluiga kiiresti kasvanud: meestel 12,5 aasta ja naistel 9 aasta võrra. See teeb vastavalt seitse ja viis kuud aasta kohta, mis on üsna kiire kasv ka teiste arenenud riikidega võrreldes. Probleemiks on jäänud meeste ja naiste oodatava eluea suur erinevus.

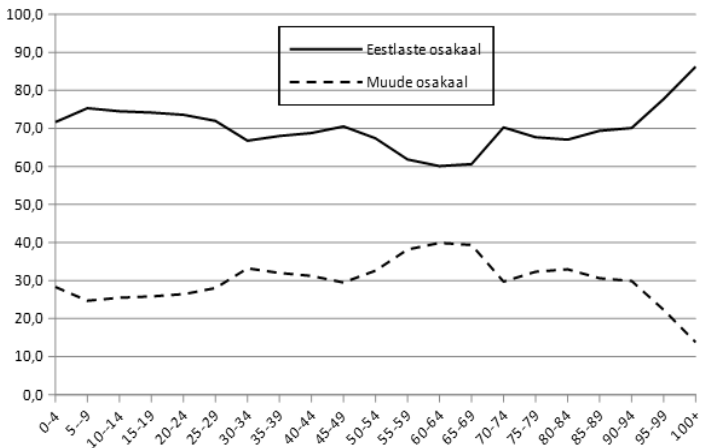

Joonis 7. Eesti elanike ja eestlaste arvukus vanuserühmiti. Allikas: SA andmebaas.

Peale oodatava eluea mõjutab suuremalt ka ühiskonna vanusestruktuur. Kuigi Eesti rahvastik oma keskmise vanuse poolest ei erine palju Euroopa keskmisest — mõlemad on vananevad ühiskonnad —, on Eesti rahvastiku vanuselise koostise eripäraks vanuserühmade ebakorrapärane jaotus. Jooniselt 7 on näha, et Eesti kogurahvastikus on ebaproportsionaalselt arvukas 55–69-aastaste inimeste, s.t pensionäride ja pensionieelikute rühm. Olukorda selgitab mõnevõrra joonis 8, kust on näha, et kõige arvukamates vanuserühmades on ka kõige suurem mitte-eestlaste osakaal. Ilmselt on selle põhjuseks nõukogudeaegse immigratsiooni laineline iseloom ja see, et sisse rändasid peamiselt noored. 1970. aastate lõpul Tallinna olümpiarajatisi püstitama tulnud arvukad noored on praeguseks jõudnud pensioniikka või selle lävele.

LOOMULIK IIVE RAHVUSRÜHMITI

Kuigi elukeskkond on Eestis ühesugune kõigile rahvusrühmadele, on niihästi sündimuskäitumise kui ka suremuse vahel väikesi erinevusi, mille põhjuseks võivad olla kultuurilised iseärasused, harjumused ja tõekspidamised. Jooniselt 9 on näha, et eestlannade viljakus on Eestis elavate teisest rahvusest naistega võrreldes suu-

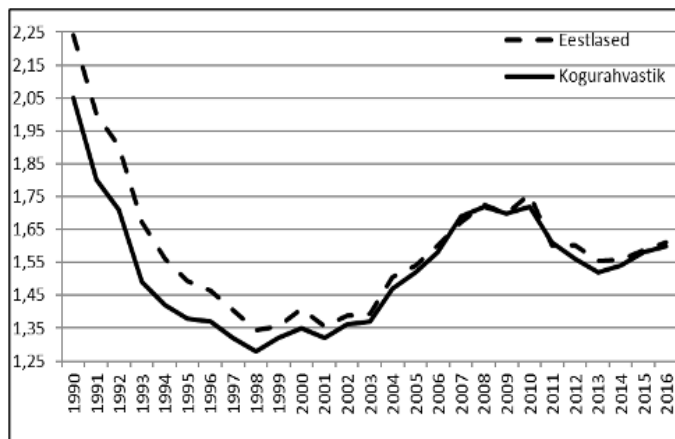
Joonis 8. Eestlaste ja mitte-eestlaste osakaal rahvastikus vanuserühmiti 2017. aastal. Allikas: SA andmebaas.

rem, kuid see erinevus, mis 1990. aastatel oli üsna märgatav (ja eksisteeris ka varasematel kümnenditel), on viimastel aastatel kahanenud nullilähedaseks.

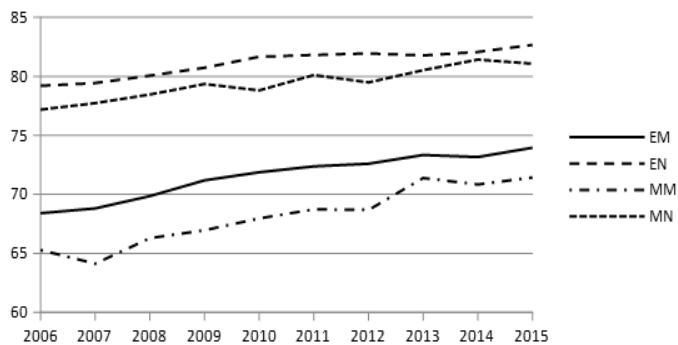
Joonis 10 näitab, et Eesti elanikkonnas on ka suremuses rahvuspõhiseid erinevusi, kusjuures taas on teiste rahvaste esindajate seisund eestlaste omast mõnevõrra ebasoodsam. Kuid sellegi näitaja erinevus on ajapikku kahanenud.

KOKKUVÕTE

Eestlaste arv Eestis on alates 1990. aastast vähenenud rohkem kui 60 000 inimese võrra (6,2% eestlaste arvust 1990. aastal). Kahanemise põhjuseks on niihästi negatiivne loomulik iive kui ka negatiivne rändesaldo. Samal ajal on eestlaste osakaal rahvastikus kasvanud 61,5%-lt 68,8%-ni, kuid viimastel aastatel on siin toimunud pööre: koos rändesaldo muutumisega positiivseks, millega kaasnes rahvaarvu vähenemise peatumine, hakkas eestlaste osakaal rahvastikus kahanema. Esialgu on muutus küll alla prot-

Joonis 9. Eesti elanike ja eestlaste summaarne sündimuskordaja. Allikas: SA andmebaas.

Joonis 10. Eestlaste (EM, EN) ja Eestis elavate muust rahvusest meeste ja naiste (MM, MN) oodatava eluea dünaamika viimase kümnendi jooksul. Allikas: SA andmebaas.

sendikümnendiku, kuid olukord võib märgatavalt muutuda, kui sisseränne oluliselt suureneb.

Kuigi praegu Eestis töökäsi napib ja lihtsaim lahendus tundub olevat noorte tööealiste inimeste immigratsioon, et tagada rahvastikus tööealiste inimeste suhteliselt suurem osakaal eakatega võrreldes, pole see siiski jätkusuutlik lahendus. Seda näitab Eesti kogemus nõukogudeaegse massilise sisserändega, mis tekitab meil sotsiaalseid probleeme veel praegugi. Mõnekümne aasta pärast vajavad pensioni ka nüüdsed sisserändajad, puudus töökätest süveneb veelgi ja väljapääsuks on jätkuv sisseränne.

Eesti seniseid kogemusi arvestades pole ilmselt mõistlik toetada sisserände kui lihtsale võimalusele lisanduvaid töökäsi saada, vaid pigem käia kaasas tehnoloogia arenguga ja liikuda tootmises suurema automatiseerituse poole, nagu on toimunud meie põllumajanduses. Tundub, et mõistlik on jätkata piiratud sisserände ja hargmaise eestlaskonna hõlvamise poliitikat.

ENE-MARGIT TIIT (1934) on lõpetanud 1957. aastal Tartu Ülikooli matemaatikuna; füüsika-matemaatikakandidaat 1963 (TÜ). Olnud 1964. a-st TÜ õppejõud, a-st 1992 matemaatilise statistika professor, a-st 1999 emeriitprofessor; 2006. a-st Statistikaameti vanemmetoodik. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Eesti rahvastik ja selle probleemid” (1993, nr 8, lk 1654–1679; nr 9, lk 1847–1866; nr 10, lk 2112–2132), “Teadus juhuslikus maailmas” (1997, nr 4, lk 754–761), “Matemaatika ja kunst” (1999, nr 10, lk 2122–2133), “Eesti kooliõpilaste väärtushinnanguist ja huvialadest” (2005, nr 11, lk 2401–2441; koos Ingrid Rüütliga), “Eestile on tarvis statistikat, statistika vajab andmeid” (2006, nr 5, lk 993–1001), “Muutuv Eesti pere” (2008, nr 4, lk 801–818), “Eesti rahvastikust 21. sajandi algusaastail” (2008, nr 12, lk 2563–2593), “Rahva- ja eluruumide loendus” (2010, nr 2, lk 206–226), “Rahvaloendused Eestis” (2011, nr 12, lk 2276–2312), “2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse lugu” (2013, nr 6, lk 1050–1074; nr 7, lk 1235–1268), “Eesti rahvaarvu muutused minevikus ja tulevikus” (2015, nr 3, lk 387–419), “Loenduseta loendus loendusmeeskonna pilgu läbi” (koos Kristi Lehtoga; 2015, nr 12, lk 2197–2218) ning “Paiksete ja hargmaiste eestlaste arvukuse hindamine” (koos Mare Vähi ja Pille Kooliga; 2018, nr 2, lk 231–253).

BRUNO PALMIK. Üks (2014)

ÄÄREMAA LUULETUSI

Piret Bristol

ÄÄREST ÄÄRENI

olen temaga samas toas
ja näen kuidas ta riidesse paneb
püksirihm sama konkreetne nagu
tumedad teksad lips kallis pintsak

ta on vaimus
kusagil mujal kui kingi puhastab
tal on paremal põsel vari
kui me kohvitassidega

esimese korruse restoranis
istet võtame paistab päike
mulle otse silma
see teda ei sega

nägemise kaotanud
teen harilikust
suuremaid pingutusi
et teda kuulda

ta räägib kellegi
kergelt tulnud rahast
ja Kertši sillast
millest ma pole

(loomulikult, mõtleb ta tülpinult)

midagi kuulnud
kuid mitte sellepärast
ei tunne ma ennast lollina

ja mu taldrik on
äärest ääreni täis —
tühjal taldrikul hakkaksid
mu valikud silma

SALAJANE VÄRAV

sirelid Tartu öös
muid öid ma nii hästi ei tunne

Toomemäe müstilised sirelid
sama ilusad
nagu võhumõõgad
mis vohavad
põrgu sissepääsu
varjates
looduskaitsealal

KÜLGETÖMME

Kavafis ja Aigi kotis võib vastu minna
ka niisugusele õhtule
kui armsam sind kõigepealt
nutma paneb seejärel küsib
muretsevalt
kas sa tunned end halvasti
ning seksib sinuga kes sa
seljaga tema poole
kõigest väest püüad
hingamist korda saada
et mitte pisaratesse
ja tatti lämbuda

noormees rongis üle vahekäigu
mustas ülikonnas ja pea istme
seljatoel täis aeglasi väsinud
slaide öisest pidutsemisest
Tallinna tänavate tolmu teel Tartusse
valge särk pessu
Kavafis ja Aigi riulisse

NII KAUGEL

Kui oled viiskümmend siis peaks
olema ammu kõik selge
enam poleks vaja raamatutest
elama õppida kuid ei mulle ei ole miski
külge jäänud midagi kehvemini teha
ei saagi kui mina teen mida kaugemale
ma oma nii-öelda vaimsete otsingutega lähen
seda totram see kõik kõrvalt paistab
kuigi eilseni ma tõepoolest ei arvanud midagi
kuni ta polnud seda mulle öelnud

ainult sellepärast olin nõus et olime
juba nii kaugel
nagunii poleks miski
meie lahkuminekut enam
suutnud muuta

VASTSE-KUUSTE

vanast viinaköögist
kiviviske kaugusel postkontor
saada mulle sealt kiri
sest suveõhtu maal tundub pikk
hääletult möödub rong nagu
aastatuhande vahetus

haruta paberist välja
linna supermarketis pakitud
lapsepõlvemaitseelised sõõrikud
joo kõigist tassidest kohvi
ja jätagi mustad nõud lauale

neliteist aastat hiljem
pesen su puudutused
neilt maha
et jätta omad

ARMASTUSE LUGU

Bussis on 20 inimest
pidevalt heliseb ühe või teise telefon
Armastuse loost otsin kindlat lauset
see kõlas nagu su kreedo

üliväga lihtne tõde
nukrakstegevalt
nooruslik maksimalism
keegi täna on kurb

sa ei tunne neid inimesi
kellest kirjanikud kirjutavad
vanasti nad kirjutasid sinust
kuid seriaalid on unistuste elust

KÕIGIL ON ÕIGUS

õigus nii sel kes telefonile kohe vastab
kui teisel kes vajutab ruttu vaigistusnupule

õigus on bussifirmal mis võtab sinult teistest
kolm korda suuremat hinda
õigus on minul priiküüdiga
läbi sõita needsamad vahemaad

õigus on kurval poisil
teha tunnis jubedat lärmi
õigus on kurval poisil
olla tunnis täiesti vait

õigus on lausel mis pole
kunagi olnudki tõsi
õigus on ajastul mille porijälge
piiritusega maha ei nühi

iga hää l loeb

ÜLESTUNNISTUS

istusime külg külje vastas
nagu oleks mul temaga
ajada asi või paar teda vaadates
mõtlesin reetmisest

ning ka sellest kui noor ta on
minuga võrreldes mida tema
minust võis mõelda istudes
niiviisi oma mitme ilmega

tegelikult ma talle korda ei läinud
või kui siis mõnel noorte tagamõttelisel
arusaamatul moel lihast ja
verest reaalsus facebooki profiilis
moodsa raamiga prillides
sõnades mida valin sinuga rääkides

sõjas sõnade pärast
seni oleme ellu jäänud
lihtne on käsi su ümber panna
mõttes või võtta ära

TUNNEN SU MAITSET

hommikul tööle sõites
rahvast täis bussis
suudelda sind ei saa

kui kokapudeli ulatad
et teeksin sellele lõpu
on pudelisuul su maitse

PÄRASTLÕUNA KINOS

eestlaste õudsed filmid
venelaste klantsitud ajalootõlgendused
Marveli koomiksite õiglane maailm
poes on palju aabitsaid
aga mulle ei kõlba ükski

meie pisut higised kehad
paksude mantlite all kohtuvad käed
parfüümi summutab popkorni lõhn
poes on aabitsaid kümneid
kuid mina oskan lugeda

KUNG FUD EI OLE NÄHA

hiinakat illegaardi vastas
näeb toimetuse aknast sama hästi
kui igalt poolt mujalt —
vaimusilmas

nüüdne Anton Tšehhovi restoran
toredate lillepottidega
natuke meenutab Berliini sõprade
põhjapoolse aknaga kööki

üleni taimi täis aknalaud ega valgust
nagunii oleks sealt palju paistnud
aknaalusel laual pakuti meile hommikusööki
sel korteril oli Tallinna vanade korterite lõhn
põrandalaudade tumedus meie saabaste all

olen olnud igal pool külaline
kes ise süüa tegema ei pea
nii ka hiinakasse tehtud vene restoran
on korraga oma ja võõras

LINNA VÄLJAJUHATUS

Postimehe uue maja miljonivaade
ilma ülikooli ja Tõnissoni kujuta

selle eest paistavad üle linna Peetri kiriku torn
mõlemad Narva maantee tornühikad
kaks Puistee tänava oranži maja
Stalini aja kõrgete korteritega
ja Fortuuna tänava valge maja

Maasika ööklubi üle tänava kõrgläige
kurvad noored kükitavad vihma eest peidus
kaubahalli kinniehitatud kangialuses

uks on kinni müüritud
siit edasi enam ei saa

BRUNO PALMIK. Jälgija (2013)

SINA, PAUL ARISTE

Peeter Olesk

II

Ma ei ole püüdnud siduda Paul Aristet üldkeeleteadusega eespool toodud tähenduses rohkem, kui ta seda arengulooliselt oli, ega osatada ses suhtes küsitavusi. Lihtsalt fonoloogilise käsitlusviisi juurutamine Eestis nõudis rohkem aega, kui kärsituvõitu Paul Ariste arvas, ning need ideed, millest 1960. aastatel lähtusid Valmen Hallap (1928–1987), Tiit-Rein Viitso ning Mati Hint (1937), kujunesid Paul Aristest juba edasi minnes. Pealegi ei piirdunud ta ainult fonoloogiaga. Üldkeeleteaduslikke, s.t keelte päritolust sõltumatuid probleeme, millega Paul Ariste lähemalt tegeles, oli vahest pooltosin. Need olid 1) häälikute pikkus ehk kvantiteet rõhu ehk aktsendi a) kõrval, b) temaga seotult ja c) temast lahhus (kõik muidugi tingimisi); 2) keele ehedus *enne* võõrmõjusid; 3) keele muutumine olukordades, kus emotsionaalne reaktsioon toimib kiiremini, kui sünnib arusaamine grammatilisest reeglipärasusest (nt metanalüüs); 4) keeleline ümberlülitumine keset sõna, lauset ja teksti; 5) sõnalaenude ajalooline stratifikatsioon ja 6) substraatus ehk kadunud keelte kajastumine säilinud keeltes. Sõnade etümologiseerimine on siit väljas, sest minu arvates selle teooriat ta ei uuendanud. Kahtlemata oli ta väga leidlik ning viljakas sõnade päritolu ja ajaloo uurija, aga näiteks küsimuse üle, kui kaugele aegade algusesse *enne* esimest asjaomase keele kirjapanekut võib minna, ta ei diskuteerinud ning on väga küsitav, mille järgi ta Nikolai Marri (1865–1934) lingvistilist paleontoloogiat

Algus eelmises numbris.

tundis. Kõige usutavamalt oli see Ivan Meštšaninovi (1883–1967) venekeelne õpik *Üldkeeleteadus* (1940), mis oli Nõukogude okupatsiooni algul Vene lingvistika värskeim sõna. Küll oli ta veendunud, et ka keele kohta kehtib Horatiuse uskumine “non omnis moriar” (Odi III, 30, 6). Muidugi ei rekonstrueerinud ta algkeelseid lauseid, mis oleksid võinud olla ürgeestlaste keskel üksteisele arusaadavad. Mitte “poodi”, vaid “poodihen”. Mitte “Tabiverre”, vaid “Taßißerehen”, kus teises silbis β -spirant on säilinud, kolmandas aga kadunud. Meiesugused väänasid rekonstrueeritud leksikaale naljaks, Paul Ariste aga irvitamist ei armastanud.

Loetletud probleemidest oli talle lähedasim, näikse nii, ümberlülitumine, mida ta tundis oma kodust, elust Tallinnas, Vadjamaal ja Tartust. Ka tema ise lülitus sageli ümber, kasutades edasitagasi vene- ja saksapärasusi ning fennisme. Ladina keeles oli ta ettevaatlik ega teadnud alati, mis on norm. 1975. aasta mai algul sain ülikooli peauksel kokku Paul Ariste ja dotsent Richard Kleisiga (1896–1982). Paul Ariste teatas Richard Kleisile rõõmsalt ja uhkelt, et oli saatnud eakaaslasele professor Alo Raunale (1905–2004) Ameerikasse erakordselt lakoonilise ehk spartaliku telegrammi “Gratulo!”. Richard Kleis parandas Paul Aristet: mitte “gratulo”, vaid “gratulo tibi”. Ladina keeles ei õnnitleta impersonaalselt või objektitult.

Moskva indoeuropeistide Vjatšeslav Ivanovi (1929–2017) ja Vladimir Toporovi (1928–2005) töödest Indoeuroopa keelte varaseima järgu kohta oli Paul Ariste muidugi teadlik, aga polnud mingit mõtet neid minuga arutada, sest ma polnud lingvist, ammugi mitte indoeuropeist. Paul Ariste ei arvanud, et tal peaks olema kodus Ivanovi teine doktoritöö (esimene kaotati asjaajamisel ära!) *Algslaavi, balti ja varase ühisbalkani keelte tegusõna: Indoeuroopalikud lähtekohad* (Moskva, 1981). Ta oli juba sõja-aastail otsustanud sootuks teisiti, nimelt jätkates süvenemist vadjakeelde ja etnoloogiasse ning lisades isuri, lõunapoolse karjala, liivi ja vepsa keele uurimise, tehes episoodilisemaid välitöid ka mujal või kogudes andmeid neilt, kellega ta Tartus kokku puutus. Kõike korruga uurida polnud võimalik. Vastab tõele, et ta igat-ses saada iga soome-ugri keele kohta vähemasti ühe eestlasest õpetlase, kokku seega ligi paarkümmend teadlast, kuid nõnda ei

länud. Teadlase kasvatamisel on kasutegur umbes 30%. Ehkki Paul Ariste nii täpselt ei kaalutlenud, elas ta sisimas alati läbi, kui mõni spetsialist, näiteks mansinduses, jäi ära. Spetsialist pidi valdama ajaloolist grammatikat ehk täpsemalt, genealoogiliselt kokkukuuluvate keelte võrdlevat ajalugu, olema käinud välitöödel ja oskama keeli võrrelda. Muidugi võib norida, et niiviisi püstitatud kriteeriumide keskmest jäid kaugemale mitme keele, näiteks ungari murrete eripära ja areaalsed seosed näiteks Balkanil, aga see oleks väiklane. Tegelikult olid need nõuded väga kõrged. Nendele vastamaks oleks vaja olnud vähemasti 15 eestlasest lingvisti. See on suur arv.

Hilisemat Paul Aristet vaevas tundeliselt pisut küsimus, kas tema erialane õpetajatöö annab koolkonna mõõdud välja. Keeruliseks muutis selle üks lahtine ots, nimelt koolkonna metoodiline alus. See ei ole klassifitseeritav samadelt alustelt nagu näiteks struktuurne lingvistika või Moskva fonoloogiline koolkond. Paul Ariste ei tahtnud väikesi Aristeid, tema taotles võimalikult laia kandepinda üle kogu platsi tugeval empiirilisel põhjal, ja mis on väga põhimõtteline — tema õpilased pidanuksid olema sufiksatsioonis, derivatsioonis ning etümoloogias märksa süstemaatilised kui ta ise (iseasi, kuidas see süstemaatilisemus Paul Aristet rahuldab — on mõeldav, et ta ootas oma õpilasilt suuremat lennukust). Kirjutada sellest juba tema eluajal oleks tähendanud positsioonisõda, mis ei oleks viinud kuskile. Sestap oli ta rahul, kui 1985. aastal ilmus Tartu Riikliku Ülikooli toimetiste 690. vihikuna seeria “Fenno-ugristica” 12. köide pealkirjaga *Paul Ariste ja tema tegevus* ning järgmisel aastal 728. vihikuna samas sarjas 13. köide pealkirjaga *Paul Ariste fennougristikakoolkond ja selle sidemed*. Esimeses leidub Ago Künnapi ja Helju Rajando artikkel “Paul Ariste teadus- ja teaduskorraldustöö nimesid ja arve” (lk 53–59), kus esitatakse Paul Ariste koolkonna kohta kõige olulisemad faktid.

Paul Ariste eestlastest õpilastest kuus kaitsesid tollases mõistes ka doktoritööd: Ago Künnap (1941), *System und Ursprung der kamassischen Flexionsuffixe I: Numeruszeichnen und Nominalflexion* (1971; II: *Verbalflexion und Verbalnomina*, 1978, mõlemad Helsingi), “Käänamine ja pööramine samojeedi keeltes:

Esmaste sõnamuutmissufiksrite võrdlev-ajalooline analüüs” (Tartu, 1974, vene k); Huno Rätsep (1927), “Eesti keele lihtlause struktuur: Verbikesksed lausemallid” (Tartu, 1974), *Eesti keele lihtlauseste tüübid* (Tallinn, 1978); Eduard Vääri (1926–2005), “Liivi keele algupärased tuletussufiksrid” (Tartu, 1975, vene k); Valdek Pall (1927–2013), “Põhja-Tartumaa toponüümika” (Tallinn, 1975), *Põhja-Tartumaa kohanimed I–II*, Tallinn, 1969–1977; Tiit-Rein Viitso (1938), “Läänemeresoomede keelte fonoloogilise struktuuri ja selle ajaloo põhiprobleemid” (Tartu, 1982, vene k); *Läänemeresoomede fonoloogia küsimusi* (Tallinn, 1981); Arvo Laanest (1931–2003), “Isuri keele ajalooline foneetika ja morfoloogia” (Tallinn, 1978, raamatuna Tallinn, 1986). Neile tuleb lisada filosoofiadoktor Lembit Vaba (1945) töödekompleksiga *Uurimusi läti-estli keelesuhetest* (Tallinn—Tampere, 1997; kaitsstud Tampere 1998) ja võib lisada ka filoloogiadoktor Marja Kallasmaa (1950) monograafiaga *Saaremaa kohanimed I–II* (Tallinn, 1996–2000; kaitsstud Tartu 2000). Jättes siinkohal kõrvale loetletud õpetlaste muud tööd, võime ikkagi näha, kuidas Ago Künnap siirdus keelte geneoloogiliselt stratifikatsioonilt innovaatilise stratifikatsiooni, Huno Rätsep võttis uuesti käsile ajaloolise leksikoloogia, Eduard Vääri laiendas oma uurimisvälja liivlaste uuemale kultuurile, Valdek Pall juhtis estli murdeainese leksikograafilist avaldamist, Tiit-Rein Viitso süvenes liivi keelde ja estli keelepoliitikasse ning Arvo Laanest korraldas estli keelegeograafilist uurimist võrdlevast vaatekohast. Lembit Vaba on laienenud etümoloogiasse, Marja Kallasmaa võttis läbi ka Hiiu- ja Saaremaa kohanimed ning läänemurde loodus- ja viljelusnimed. Kõik nad on läinud edasi tollelt aluspõhjalt, mille nad Paul Aristelt pärisid. Selle nurgakiviks oli keele muutumine ajaloos mitte diskursiivselt, vaid kontinuitiivselt, kusjuures Paul Ariste selgesti eelistas empiirilist ainet (nt nimed, sh kohanimed) ja mitte tüpoloogilisi rekonstruktsioone. Otseselt ei saanud teda “kitsalt” selles suunas koolitada mitte keegi. See oli Paul Ariste omapoolne tulemus võimalustest lingvistikas, mille raskuspunkt kandus 1940. aastate järel Euroopast selgesti Ameerikasse. Seal nihkusid esikohale fonoloogia, morfemaatika ja süntagmaatika.

Valituna 1954. aasta suvel Eesti NSV TA tegevliikmeks soome-ugri keelte alal, alustas Paul Ariste hoopiski praktilisematest küsimustest. Esimeseks arvaksin ma jõudmist sellise korrapärase lingvistilise väljaandeni, mis ilmuks nagu peaaegu-ajakiri ja kus saaks avaldada nii teaduslikke töid kui ka päevakajalist ainet. Arvustusi mitte, ülevaateid küll. 1955. aasta jaanuariks oli Emakeele Seltsi aastaraamatu 1. köite käsikiri koos ning augustis see ilmuski. Paksu portfelli ei võinud aastaraamatu toimetusel olla. Algul polnud võõrkeelseid kokkuvõtteidki. Ent oli avalnenud ruum filoloogilise uurimistöö tulemuste avaldamiseks järjepidevalt, mitte aeg-ajalt. Sügissuvel 1956 ilmus esimene köide “Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimusi”. Selle käsikiri valmis 1955. aasta detsembrist, mil kaasautorite töölaualt oli võtta pool tosinat artiklit. Köide ei olnud teemaldasa keskendatud ega olnud Paul Ariste ka selle toimetaja, kuid tähelepanu väärib raamatu ja õieti ka kogu sarja esimeste köidete avaldamise kiirus.

Kahtlemata oli see enamalt jaolt tüütu argipäev, täiesti eemal ülevast teadusest. Kord nägin Paul Ariste kirjutuslaual poolenisti juba alustatud rootsikeelset kirja vanale sõbrale professor Per Wieselgrenile (1900–1989) Rootsi. Üllatav oli märgata, et kirja oli alustatud mitu päeva tagasi, ehkki Paul Ariste oli kiire kirjutaja. Teisel korral, oktoobris 1972, tunnistas ta kuidagi alandlikult, et oli just nüüd leidnud sobiva motiivi kirjutamiseks eestikeelsetest kaubanimedest (“Vanematest eestikeelsetest tootenimedest”). Kui see ajakirja *Keel ja Kirjandus* järgmise aasta veebruarinumbris ilmus (lk 87–91), imestasin ma endamisi, mis võis olla raskepärast kirjutise alustamises, sest see algas sissejuhatusega selliste nimede klassifikatsiooni. Oma põhjalikemaid artikleid kirjutas Paul Ariste läbi kolm korda. Esimeses faasis kujunesid lahtistel lehtedel (tihti peale ühelt poolt juba täiskirjutatud lehe puhtale tagaküljele) märkmed ja lõigud, mida sai kokku kleepida. Siis järgnes koolivihikus seotud tekst, kus aga ei olnud veel kõiki viiteid. Sellest sündis “poolpuhtand”, mis löödi kirjutusmasinal ümber. Edasi tuli korrektuur, mis foneetiliste kirjanekute korral võis olla kurnav. Täiesti usutav, et ta kirjutas nagu Friedebert Tuglas: “Üldiselt pole mul aga miski kergesti läinud — ka nende ridade kirjutamine mitte!” (“Vastused lugejate küsimustele”, 1965). Väl-

ja arvatud tähelepanu juhtimine faktivigadele, ei meeldinud Paul Aristele, kui parandati tema enda artiklite ja raamatute tekste, iseäranis keelt. Seevastu tema ise parandas teisi küllalt tähelepanelikult kuni kaastöö tagasilükkamiseni. Iseasi, kui ta otsustas, et ei sekku üldse. Nii jäi ta tegelikult kõrvale vaidlusest vere-lõpuliste kohanimedele üle. Küsisin, miks. Vastus kõlas umbes järgmiselt: ma ei taha olla kolmas osapool. See jääb alati kahe tule vahele.

1958. aastal hakkas ilmuma ajakiri *Keel ja Kirjandus*, 1965 *Советское финно-угроведение* ja Vilniuses *Baltistica: Baltų kalbotyros žurnalas*, 1972 Tartu Ülikooli eesti keele kateedri sari *Sõnasõel: Uurimusi ja materjale eesti keele sõnavara alalt* ning samal aastal Tallinnas Keele ja Kirjanduse Instituudi sari *Estonian Papers in Phonetics* (toimetajaks Arvo Eek (1937–2009)). Loetletud ei ole sugugi kõiki väljaandeid, kuhu ta kirjutas või mida luges, vaid õieti ainult neid, mida ta toimetas või kus oli kolleegiumi liige või kuhu ta kirjutas, ütleksin, osavõtlikult. Et toimetamisasjad edeneksid, selle nimel ei pidanud Paul Ariste paljaks käia trükikoja tootmisosakonna või ka käsilao juhataja juures ja küsida, kaugel asjad on. Ta ei kurjustanud seal, ent tuletas end meelde.

Järgmisena uute väljaannete kõrval tulid kontaktid teiste lingvistide ja etnoloogidega. Minu arusaamist mööda Erna ja Paul Ariste ei armastanud väga koduseid *party*'sid, vaid eelistasid kitsast ringi. Mujal oli Paul Ariste kergesti kättesaadav — kas ülikooli vanas kohvikus või Werneris või hiljem Sophokleses või tänavanurgal või koduteel. Kahjuks ei ole teada, kui vabalt võis ta end tunda 1950. aastal Moskvas, kus ta oli Klara Maitinskaia (1907–1991) doktoritöö üheks oponendiks. NSVL TA Keeleteaduse Instituuti juhtis siis akadeemik Viktor Vinogradov (1895–1969), kelle asetäitjaks oli värske filoloogiadoktor, vene keele ajaloolise süntaksi asjatundja Viktor Borkovski (1902–1982). Paul Ariste ei tundnud neid ega õieti ka mitte Moskvat. Kaitsmispeol ei saanud ta end sundimatult tunda, sest selle juurde kuulus alkohol. Inimesed olid suletud, nii et vabariigiaegne aasimine oli võõraste juuresolekul välistatud. Niisiis olid professor Kustaa Vilks (1902–1980) ja dr Väinö Kaukonen (1911–1990) 1956. aasta veebruari lõpul ja märtsi alul Tartus esimesed mujalt

tulnud, kelle jaoks kohv ja kohvik ning vaimne vahenditus olid kodused ja omased. Tõenäoliselt pakkus Paul Ariste neile kohvi soome-ugri moodi: klaasist kruusi valati kolmveerandi jagu oahkohvi, mille peale kallati koorekannust teelusikale koort sedavii- si, et läbi klaasi oli võimalik eristada kaht kihti. Võimalik, et Paul Ariste pidi pärastpoole kohalikele okupatsioonivõimudele selgitama, millest isekeskis vesteldi, ning on usutav, et sedasama tegid teisel pool lahte soomlasedki. Kindlasti said soomlased Tartust kaasa Emakeele Seltsi aastaraamatu esimese köite. Kui mitte ter- vikteost, siis separeate. Jutuks said tulla vastastikused kavatsused, sest Paul Aristel oli ette tuua kolm gradueeritud aspiranti, kellele kohe oli lisandumas veel kaks ja “ESA 1” järgi polnud soomlastel raske saada ettekujutust sellest, kui suur oli Tartu uue põlvkon- na fennougristide keeleline haare (lapi keeltest mordva keelteni). Juba oli päevakorral ka sajandi möödumine *Kalevipoja* avalda- misest, mille tähistamiseks hakati kavandama teaduslikku välja- annet. Paul Aristel oli jutustada aga ka lingvistilistest välitöödest aladel, kuhu soomlased polnud enam või veel pääsenud, näiteks Valda is või Mordvas. (Pertti Virtaranta (1918–1997) pääses Tveri karjalaste juurde alles 1957–1958, kasutades kogutud ainestikku juba järgmisel aastal ilmunud uurimuses ühest karjala-vepsa tu- letusliitest, näidates seejuures lähemalt, kust on karjalased Tve- ri tulnud. Lauri Honko (1932–2002) käis oma uurimuse *Geister- glaube in Ingermanland I* (1962) tarbeks Ingerimaal 1957. aastal, ent Tveri ta siis ei jõudnud.)

1956. aasta septembris saabus Eestisse suurem delegatsioon Helsingist. Seda juhtis professor Lauri Posti (1908–1988). Tema- le võis Paul Ariste peale separeatide omaenese kirjutistest lisada Emakeele Seltsi publikatsiooni *Valimik Emakeele Seltsi korres- pondentide murdetekste I* (Tallinn, 1956), mis oli ülikoolitööks kõlvuline lugemik, kaasa arvatud seegi asjaolu, et selles on aval- datud tekste, milles jutustaja kirjeldab murdes (siinkohal tähen- duses “vanapäraselt”) oleviku elu ja olu. Kuna Lauri Posti tah- tis 1957. aastal minna Tveri pikemale keelereisile, võis ta Paul Aristelt küsida ka seda, kuidas sealkandis üldse elatakse ja mis- sugused on Paul Ariste ning tema nooremate kolleegide kavatsu- sed. Küsimus oli päevakohane, sest aastatel 1954–1955 oli Soo-

mes saanud tarviliku impulsi Karjala keele sõnaraamatu koostamine (ilmus 1968–2005) ja teiseks võis aimata, et Paul Aristel oli Karjala lõunapoolse perifeeria lingvistiliseks läbitöötamiseks mõnesugune oma programm, vastasel korral oleks mõistetamatu, miks nähti juba 1957. aastal ette, et Valmen Hallapil peaks 1965. aastaks valmima Valdai karjala keele häälikulugu. Raske uskuda, et Paul Ariste jaoks oleks olnud tollal karjala keel Valdai jõgede ja järvede vahel tähtsam kui vadja ja isuri keeled Soome lahe lõunakaldal. Pigemini arvan, et ta võis tahta nihutada fennougriliste uurimuste raskuspunkti idast taas läänemale.

1956. aasta hilissügisel koos poliitdelegatsiooniga ise Helsingis ja Turus käies ei pidanud Paul Ariste seega enam nullist alustama, vaid võis jätkata, sest Keele ja Kirjanduse Instituudi “sees” oli soome-ugri keelte sektori moodustamine juba otsustatud. Vastav ettepanek oli saadetud Moskvast Eestisse juba 1952. aastal, kuid sattus samale ajale, mil KKI koliti Tartust Tallinna ega olnud selge, kes eraldab vajaliku palgafondi. Jääb lahtiseks, kuivõrd avameelne oli Paul Ariste Helsingis alustava sektori töökavade teemal. Ta ei liikunud ühesainsas suunas, milleks olnuks vadja keele sõnaraamat kõrvutatuna Soome poolel kavandatud karjala keele ja Ingerimaa murrete sõnaraamatutega (viimase kohta hakati ainest teadlikult koguma 1932). Samal 1956. aastal esitas Martti Haavio (1899–1973) oma programmi Ingerimaa rahvapärимuse ja kombestiku koondkogu loomiseks. Programm käivitusk. Selle esimeseks tulemuseks oli asjaomane arhiiv, teiseks Lauri Honko mainitud uurimus (teine osa ei valminud), kolmandaks Aili Nola (1942) toimetatud *Inkerin itkuvirret* (2002).

Vadja keele sõnaraamat oli esmatähtis, ent nagu eespool juba märgitud, oli vaja ka Tartus väljaõppe saanud fennougriste võimalikult paljude soome-ugri keelte ulatuses, asjaomaseid grammatikaid ning keelelise andmestiku publikatsioone. Polnud mingit põhjust küsida Soomest, kuidas peaks edenema fennougristika Nõukogude Eestis. Ometi võib arvata, kuidas sisimas küsis Paul Ariste oma Soome-päevil eneselt koguni korduvalt, kas ta ise ikka liigub õigel kursil. Miks “võib”? Aastatel 1945–1951 ei pääsenud Paul Ariste jälgima fennougristika arengut kuskil, Leningrad ja Moskva ehk välja arvatud. Tema oli harjunud, et igale

uurimusele sai reageerida *kohe*. Ent mis võinuks olla samadel aastatel fennougristikas Soome-poolseks uueks sõnaks üle häälikute foneetika ja sõnade etümoloogia? Oletagem, et selleks olnuks Ruben Erik Nirvi (1905–1986) doktoritöö (1944) ümberütlustest läänemeresoome rahvaste looma-asjanduses. Millal Paul Ariste seda luges? Oletades aga, et selleks olnuks Aulis Joki (1913–1989) doktoritöö (1952) laensõnadest Sajaani samojeedlaste keeles, jõuame sama küsimuseni. Siinkirjutaja oletus on, et osalt oli Paul Ariste lugemus fennougristikas aastail 1950–1956 seotud ülesandega tõlkida vene keelde Lauri Hakulise käsiraamat *Suomen kielen rakenne ja kehitys* (1941–1946), mida oli arvata-vasti vaja ennekoike neile, keda Nõukogude Liidus koolitati luu-ramiseks ja diversiooniks Soome ning soomlaste vastu. Haritud fennougrist Lauri Hakulist venekeelses tõlkes ei vajanud, ta vajab originaali. Kuna Moskvas elava soome keele asjatundjaid ei olnud, polnud sugugi loomuvastane paluda abi Paul Aristelt Tartus. Kuidas ta oleks pidanud sellest keelduma? Ta kirjutaski raamatu-le saatesõna, varustas tõlke märkustega ja oli selle tiiteloimetaja. Tõlge ilmus 1953–1955, millest võib järeldada, et selle käsikiri ei valminud korraga.

Ma ei nendi, et olgu, kuidas oli. Kinnitan vaid, et suur hulk küsimusi on vastatavad *võib-olla*, ja arvan, et Paul Ariste sise-monoloogid olid ilmselt pikemad kui tema avameelsus meedias. Igatahes ei saanud ta minna Soome, teadmata sealsest arengust vähimatki. Tõepäraselt tõi Lauri Posti Helsingist kaasa omaenese uurimusi koos mõnede Suomalais-ugrilaisen Seura toimetistega. Soome filoloogid hakkasid minema leksikograafilist teed. Paul Ariste valis teemadeks ainese kogumise hääbuvatest keeltest häälikulooliste seikade eristamiseks, läänemeresoome-äärsete keelte stratifitseerimiseks ja sõnavara päritolu selgitamiseks. Tema ja ta õpilased pääsesid veel selliste keelte kõnelejate keskele, ent Paul Aristele olnuks võõras olla soomlastele siinpoolne murde-korrespondent. Tema sihiks oli fennougristide koolitamine, milles esimeseks astmeks oli vastav programm, ja teiseks pidanuks saada soome-ugri keelte ajalooline grammatika. Programmid ilmusid 1952. aastal. Selles polnud midagi erakorralist, sest näiteks Moskvas muudeti ka vene keele kui akadeemilise õppeaine

programme. Õpiku käsikirja jättis Paul Ariste aga pooleli mitmel põhjusel, millest vahest olulisim oli see, et läänemeresoome keeltest idamal kõneldavaid keeli tundis ta pigemini kaude kui vahetult. Kama-äärsed soomeugrilased olid/on komid, udmurdid ja marilased. Nende keelte kirjeldamisel sõltunuks Paul Ariste “puhtalt” teiste fennougristide publikatsioonidest, kus metakeelelisust väga rangelt ei määratletud. Paul Ariste lähtus eeldusest, et keelte soomeugrilisus on määratletav. Raskustesse sattus ta siis, kui tekkis küsimus, kumb on tähtsam, kas foneem või morfeem. Ent fennougristika Soomes oli hoopiski lekseemiline!

Soome-päevadele järgnesid VIII rahvusvaheline keeleteadlaste kongress Oslos 1957, IV rahvusvaheline slavistide kongress Moskvas 1958, I rahvusvaheline fennougristide kongress Budapestis 1960. Neist mobiliseerivaim oli ehk kokkusaamine Moskvas, kus otsustati mitme suurejoonelise programmi alustamine. Nendeks olid slaavi keelte geograafilised atlased, samade keelte etümoloogia ja vene keele ajaloolised sõnaraamatud. Tulemused on laual: vähemalt 60 köidet (ida)slaavi keelte etümoloogiat, teist niisama palju slaavi keelte atlast (siinkohal pole oluline, kuidas see aines on esitatud kartograafiliselt) ja *11.–17. sajandi vene keele sõnaraamat* (1975–). Kõrvutada seda näiteks mõeldava “Soome-ugri keelte ühisaluse sõnaraamatuga” olnuks Paul Ariste jaoks absurdne. Tema uuris sõnalaene ning mitme grammatilise kategooria, eeskätt käänete kujunemist. III rahvusvahelise fennougristide kongressi ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks Tallinnas kulus viis aastat, eriti intensiivselt aastad 1968–1970.

Tahan sellega öelda, et Paul Ariste ei jätanud fennougristina mitte kongresside direktiivide või moevoolude järgi, vaid lähtudes jõukohasusest. Viimast oli talle vadja keele talletamine paberile, linti ning publikatsioonidesse. Tegelikult tähendas see võidujooksu elava keele surmaga, milles Paul Ariste ja isuri keele alal Arvo Laanest jäid peale. Mis jäi iseseisva teemana kõrvalisemale kohale, oli soome-ugri nn traditsiooniline transkriptsioon ehk setälälikkus ja selle ümberkoodifitseerimine. See probleem kukkus Valmen Hallapile, kes jäi vastakuti nelja küsimusega. Need on 1) soome-ugri keeltest tehtud märkmete (käsikirjalised, salvestised ja salvestiste transliteratsioonid) foneetiline loogika, 2) fonee-

tilise transkriptsiooni universaalsus ja normatiivsus, 3) keeleliste algühikute eristatavus ehk häälikuloolisest aspektist “vaadatuna” suprasegmentaalsus ja 4) kuidas seda kõike kodifitseerida vadja keele sõnaraamatus. Tahtnuks Valmen Hallap vastamist kas või ühelegi loetletud küsimustest, pidanuks ta kutsuma Paul Ariste ülekantud mõttes korrale. Seda ta ei teinud. Küll sai või võttis ta ise endale ülesandeid, mida oli kokku liiga palju ööpäeva kohta, ent liiga vähe elutööks. Tal ei sünenenud õpilasi ja eesti keele suprasegmentaalide uurimine jäi katki. Usun, et unistuste aeglane surm kurnas ta tühjaks. Hilisem Paul Ariste vältis Valmen Hallapist kõnelemist ning nii ei teagi ma, kui lähedased nad võisid kunagi olla. Paula seadis Valmen Hallapit üliõpilasena eeskujuks. Paul Ariste seda ei teinud.

Näikse, et Paul Ariste tõhusaimad aastad meie elu vaevarikka raja teisel poolel jäävad vahemikku 1955–1975. Selle algust tähistab Emakeele Seltsi aastaraamatu ilmuma hakkamine, lõppu dr Arvo Laanesti käsiraamat *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse* (Tallinn, 1975), Huno Rätsepa ja Ago Künnapu promoveerimine, seeria “Fenno-ugristica” algamine 1975 ja Paul Ariste enda sünnipäev 3. veebruaril 1975. Tartu Ülikooli aula oli rahvast täis ning ta ise pidas liigutatud tänukõne. Nädalapäevad hiljem tundus Erna Aristele, et nende kodus tuleks kõik kingitused ja aumärgid tarida Paul Ariste töötuppa poolmaja teisel korrusel. Kui ta, need süles, trepile jõudis, oli ta öelnud: “Küll seda sinu au on ikka raske kanda!” Pärast au ülestassimist ei tulnud aga pidupäevad tagasi.

Tuli hall argipäev, mille peamiseks sisuks sai vajanduse ehk vadja keeleainese avaldamine sel viisil, nagu see oli siis jõukohane ja võimalik. Psühholoogiliselt oli Paul Ariste järsku vastamisi omaenese elutööga, millest olid talle keelelised märkmed, lindistused, publikatsioonid, sõnasedelid, mõnevõrra foto- ja filmiülevõtteid, kolleegide alternatiivsed tõlgendused ning kõige elavhõbedasemana kaasaelamine vadjalaste endi eluolule. Ma ei usu, et Paul Ariste tahtnuks saada vajanduse klassikuks üldises keeleteaduses. Kord ta kordas ise Lauri Kettuse sõnu, kuidas keeleteaduse teooriad on ajutisemad kui keelelise andmestiku publikatsioonid. Kui see tähendas pettumust, siis milles? Kasvatusest oli

Paul Ariste lingvistiline mõtlemisviis noorgrammatiline ja võib-olla ka indoeuropeistlik. Tuhkagi ta luges Leipzigi koolkonna töid kaanest kaaneni, kuid Eduard Sieversi (1850–1932) häälikufüsioloogia põhijooned (esmatrükis 1876) oli kindlasti tuttav Frans Äimäle, sest Sievers oli klassik juba sajandivahetuseks. Millised olid noorgrammatikute põhipostulaadid? Esmalt häälikuloolisus, mitte grammatilised kategooriad. Teiseks ajas hilisema keelelise faasi tagasiviidavus algmise ühiskeelsuseni ehk rekonstrueeritavus “keelelise munarakuni”. Ja kolmandaks kujutelm keelepuulisusest nagu kuuse analoogist, mis on võrreldamatult sümmeetrilisem kui mänd. Olgu võetud omaks, et Paul Ariste ei projekteerinud soome-ugri algkeelt ka põhjusel, et ta poleks selle puht-häälikulist poolt jaksanud tasakaalustada morfoloogilise poolega. Näiteks pole noorgrammatilisest vaatekohast arusaadav, miks on soome-ugri keeltes käändeid võrreldamatult rohkem kui *Duden*i-pärasest saksa keeles. Lõppude lõpuks on ju vaja öelda mis tahes keeles, mis missuguse nurga taga asub!

Paul Ariste ei tahtnud aga olla spekulatiivne. Vadjanduses pidi olema empiiriline selle keele sõnaraamatu (1. tr 1990–2000; 2. tr 2013) ning esialgse grammatika (1948; inglise keeles 1968) kõrval ka vadjalaste etnoloogia kui teatav tervik. Umbes nagu Heikki Paasose materjalid (1938–1947) Mordvast ja Artturi Kannisto aines mansindusest 1951–1982 ning Wolfgang Steinitz (1905–1967) publikatsioonid hantide etnoloogiast. Tosinkond raamatukujulist tekstipublikatsiooni ongi osa just vadjade etnoloogiast (sõjaeelses perioodikas ilmunud artiklite äratrükke omaette kaante vahel käsitas Paul Ariste iseseisvate raamatutena). Pandagu tähele, et Paul Ariste kogus idapoolselt Vadjamaalt etnoloogiat, Arvo Laanest isuri keelt, Aleksei Peterson (1931–2017) vepslaste ning udmurtide pool esemelist ainet ja Merle Leppik (1936) Kurkola poolsaare üleminekupiirkondade soomekeelset osa. Strateegia oli haarav, mitte tsentreeritud. Millesse see olekski pidanud olema ankurdatud? Soomlasi huvitasid ingerimaised soomepärasused, venelasi tohukirjad Novgorodis ja murrakud ümber Moskva. On keeruline sedastada, mis oli Paul Ariste jaoks kese Alutaguse, Äänisjärve ehk Äänise, Volga ülemjooksu ehk perifeerse Karjala ja Lovati jõe vahel. See ei saanud

olla Vadjamaa ehk vadjja viiendik ega Vaipooli. Ei võinud olla ka Isurimaa, mis jäi lahe äärde. Esialgu ei saa me väita sedagi, et Paul Ariste otsis toda keset. Ta alustas Eesti keeleala uurimist läänest ehk Rootsi-poolsest servast ja jõudis itta ehk Vaivara kaudu vepslasteni. Sellesuunalisel liikumisel puudus poliitiline profiit ehk suurestilik mõõtkava. Kui eestirootslasi uurides püüdis Paul Ariste olla ennekõike katselis-foneetiline, siis Vadjamaal ning sealt idamal pidi ta umbes 30 aastat olema eeskätt märkmeline, sest magnetofoniga mindi sinna alles 1950. aastate teisel poolel, kusjuures äärmiselt piiratud lindivaruga. Väga visandlikult on see kõik võetud kokku Paul Ariste nime all avaldatud artiklis “Vadjalaste ja eestlaste suhteid 19. sajandil ja 20. sajandi alguses” (dateeritud 1987, ilmunud 1998), kuid see tekst ei saa olla päriselt tema enda oma, sest riigipiir piki kontrolljoont Narva jõel kehtestati alles 1991, mil Paul Ariste oli juba Mana majadel. Järelikult oli vaja, et Paul Ariste jätkuks ka siis, kui ta ise on teispool Emajõe ja Hadest.

Erna ja Paul Ariste kodumaja on Tähtveres alles. Kirjandusmuuseumis on Paul Ariste kogutud *Votica*, käsikirjaline pärand ja lõviosa raamatukogust. Tähtveres on Sirje ja Peeter Oleski kodus advokaat Lui Oleski kirjutuslaual skulptor Endel Taniloo (1923) valmistatud pronksbüst Paul Aristest. Nagu autor tunnistas, oli kõige raskem valada Paul Ariste prille. Ent tähelepanematut Paul Aristet ei kujuta ma ette. See polnuks Sina.

Olgu südamest tänatud dr Auli Hakulinen, kes oma isa teose venekeelse tõlke 1. osa Soome rahvusraamatukogu riuililt üles leidis. Nagu selgus, on see kummalgi pool lahte väga haruldane väljaanne.

PEETER OLESK (1953) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti filoloogina 1977; töötanud õpetajana Tallinna 21. keskkoolis 1977–1978, toimetajana kirjastuses Eesti Raamat 1978–1980, Kirjandusmuuseumi vanemteadurina 1980–1987 ja direktorina 1990–1993, Eesti Vabariigi rahvastikuminiistrina 1993–1994 ning kultuuri- ja haridusministriks 1994–1995, TÜ raamatukogu direktorina 1995–1999; Riigikogu IX koosseisu liige 1999–2003; TÜ õppejõud 1980–1993 ja 1995–1999; praegu Eesti

Maaülikooli rektori nõunik. *Akadeemias* on temalt ilmunud kirjutised “Füüsika õpetamisest” (2005, nr 7, lk 1460–1470), “Toimetav õpetaja” (2005, nr 12, lk 2557–2570), “Didaktika ja metoodika” (2006, nr 4, lk 723–735) ja “Armastavad füüsikud” (2017, nr 5, lk 796–831), humooristlik dialoog “Kaks meest on rohkem kui kaks meest” (2002, nr 11, lk 2361–2363), arvustused raamatusarja “Tartu ülikooli ajaloo küsimusi” (2002, nr 12, lk 2683–2693), Ivar Piiri raamatu *Füüsika ajalugu: Õpik kõrgkoolidele* (2014, nr 4, lk 733–753) ning Raymond Floodi ja Robin Wilsoni raamatu *Kuulsad matemaatikud: Universumi mõistatus- te lahendajad* kohta (2014, nr 8, lk 1495–1513) kohta; samuti väitlus Vello Helgi ja Jaan Isotammega (2001, nr 6, lk 1301–1304).

SALATSILIIVI KEELE ÕPPETUNNID

Johann Andreas Sjögreni salatsiliivi materjalide uusilmumise puhul

Mati Hint

Kaheldamatult on parim tänapäine salatsiliivi keele tundja ja uuri-ja kogu maailmas Göttingeni Ülikooli soome-ugri keelte professor Eberhard Winkler, kellega viimastes suurtes salatsiliivi keelt käsitlevates väljaannetes on kaasautorina liitunud Tartu Ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete professor Karl Pajusalu. Igatahes on see paljutöötav tandem.

Kui 2009. aastal ilmus Eberhard Winkleri ja Karl Pajusalu *Salis-livisches Wörterbuch* (SLW 2009), siis võis veel kahelda, kas nii napi keelematerjali põhjal saab taastada selle poolteist sajandit tagasi lõplikult hääbunud läänemeresoome keelevariandi grammatikat. Sõnaraamatusse on koondatud võimalikult täielikult salatsiliivi sõnavara kõigist kättesaadavatest allikatest, millest kaalukaimad on Johann Andreas Sjögreni (1794–1855) kogutud kirjatööde 2. köite kahes osas välja antud *Livische Grammatik nebst Sprachproben* ja *Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch* (Sjögren-Wiedemann 1861), mille oli pärast Sjögreni surma trükki toimetanud Ferdinand Johann Wiedemann. Sjögreni-Wiedemanni väljaande aluseks olid Sjögreni 1846. aastal mõlemale liivi keele alale Salatsisse ja Kuramaale tehtud keelekogumisreisi materjalid.

Eberhard Winkleri ja Karl Pajusalu koostöös on hiljuti ilmunud ka siinses ülevaates käsitletav teos *Salis-Livisch. I: J. A. Sjögrens Manuskript* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission, 2016, 392 lk), mis avaldati sarja “Veröffentlichungen der

Societas Uralo-Altaica” 88. köitena. Nende publikatsioon põhineb Sjögreni originaalkäsikirja hästi loetaval koopial ning taotleb tema salatsiliivi materjali autentset ja täielikku esitamist koos analüüsiga.

Nagu Sjögreni keelekogumisreisi originaalmaterjalide ülesleidmise ja kopeerimise järel selgus, oli Wiedemanni töödeldud väljaannetesse võetud napilt 80% Sjögreni 1846. aasta liivi keele reisi käsikirjade materjalist, ülejäänud on senini jäänud teaduskäibest kõrvale. Sjögreni-Wiedemanni väljaande puhul on probleem ka selles, et salatsiliivi materjalid on esitatud koos Kuramaa liivi materjalidega, võrdlemaks kaht liivi keelt (nii teeb veel 1938. aastal ka Lauri Kettunen oma kapitaalses sõnaraamatus *Livisches Wörterbuch* (Kettunen 1938)). Sjögren nimelt pidaski oluliseks kahe liivi keele võrdlemist. Kahe liivi keele kõrvutamise taotlusest hoolimata ei ole 1861. aasta publikatsioonides Salatsi ja Kuramaa materjali piiristamine mitte alati päris selge.

Lausenäidete võimalike eeskujude päritolu selgitamisel on Winkleri ja Pajusalu uuspublikatsioonis tehtud otse detektiivitööd: on tuvastatud lausenaited, mis pärinevad trükitud allikatest, mida Sjögren kasutas — August Wilhelm Hupeli *Ehstnische Sprachlehre*... (Hupel 1818) ja Heinrich Hesselbergi *Lettische Sprachlehre* (Hesselberg 1841). Kuna Sjögren on oma Salatsi keelejuhtidele liivi keelde tõlkida andnud August Wilhelm Hupeli eesti keele õpikus keelenäidetena trükitud mõistatusi, siis poleks ime, kui keegi avastaks eesti ja liivi folkloori väikevormide ürgse kokkulangevuse. Nii on peaaegu läinudki (vt allpool).

Miks salatsiliivi keele olemuses suurema selguse saamiseks oli vaja käsitletavat suurteost, selle põhjuseks ongi ühelt poolt senistes liivi keelt käsitlevates esindusteostes salatsiliivi materjalide hajutamine Kuramaa keelematerjali sekka ning teiselt poolt Wiedemannile ette heidetud mõningane lihtsustamine Sjögreni salatsiliivi materjalide puhul.

Winkler suhtub ka Sjögrenisse kriitiliselt: ta ütleb kõnealuse raamatu eessõnas, et Sjögren ei kuulnud katketooni (*stød*), ning kahtlustab Sjögrenit keelematerjali omapoolses konstruee-

rimises (12, 17¹). Ka Wiedemanni toimetamistööd hindab Winkler kriitiliselt, üteldes koguni, et Wiedemann on kõrgelt kateedrist allavaatava suhtumisega salatsiliivisse liivi keele uurimisele karuteene osutanud (33–34). Kui ülim autentsus on ainus tunnustatav eesmärk, siis võib nii karm hinnang olla põhjendatud, aga ei tohi siiski unustada, et rohkem kui poole sajandi vältel, 1860. aastast kuni 1920. aastateni olid Wiedemanni toimetatud ja avaldatud Sjögreni materjalid ainsad allikad, mis võimaldasid liivi keele kaasata keeleteadusse.

ISEÄRALIKKU JA EESTIPÄRAST

Käsitleva raamatu esimeses suuremas osas (36–114) on dešifreeritud Sjögreni käsikiri; välja on jäetud Kuramaa liivi keele materjal ja võrdlused Kuramaa liivi keelega (35), nii et kogu avaldatud materjal on salatsiliivist. Sõnaloend ja laused on varustatud rootsikeelsete vastetega, harvemini on vasted saksa keeles; lisatud märkused juhivad tähelepanu läti sõnadele, mõnel juhul on sõnu võrreldud eesti, ka lõunaeesti keelega.

Sõnavaras leiab huvitavaid näiteid maailmapildi kohta:² Linutee on *touvi räk* ‘taevatee’ (46), ilmakaared on *puoj*, *puolstpäwa*, *uomug*, *märr* ‘põhi, keskpäev, hommik, meri’ (364); *kriews* ~ *kriev* tähendab soldatit ja venelast (51, 288 jm), see on ka Eestis olnud nii; *jalgasorm* tähendab varvast (51); kopsud on *täud* (nagu vanas lõunaeesti keeles) ja *toblis täud* on ‘tõbised kopsud’ (52, 53; Wiedemanni sõnaraamat tunneb vorme *täu* ja *tävi*, Saareste mõisteline sõnaraamat märgib *tävi* ehk *tähi* ja *tähid* põhiliselt lõunaeestiliseks, vt Saareste 1958–1963, I: 1138); tissid on *nenj kaks nend* (52; vrd soome *nänni* : *nännet*); inime ne nabast allpool on sõnavara osas eestlasele äratuntav; leidub

¹Siin ja edaspidi viidatakse sulgudes ainult kõnealuse teose lehekülgedele.

²Kirjaviisi liivi keele näidetes on kõikuv ja grammatilised vormidki varieeruvad. Tutvustatava raamatu keelenäited antakse siin edasi trükitud kujul. Mõnel juhul on n-ö esindusvariantide valimiseks konsulteeritud liivi keele sõnaraamatuid: Kettunen (1938), SLW (2009) ning Viitso, Ernštreit (2012).

ka instruktiivilaadseid vorme nagu *jalin* 'jalgsi' (53); arvsõnade teistkümnendate mall on võib-olla käibel olnud kogu arvulal ulatuses: *jukskolm* on '21' ja *juksnelä* on '31', *tjuntjumund* 'kümme kümmet = 100' (51); *puol kolmt* on '2½' (291), *puol seismt* on '6½' (56); arvsõnade vana süsteemi kõrval on kasutusel olnud ka uuenduslik ja meile harjumuspärane: *kaksjumend juks* '21' (262), *kaadiksjumund kaks* '82' (291) jne.

Nagu Kuramaal, nii on ka salatsiliivis *Saärlimaa* tähendanud Eestit ning *Saärli* eestlast, aga *Saamemaa* tähendas Saaremaad ja *Saamli* saarlast (51–52).

Tähelepanu äratav Sjögreni käsikirjas kokku kirjutatud *jogadj*, mida on analüüsitud kui *jog* 'jõgi' + *adj* 'kallas, illatiiv', kokku niisiis 'jõeäärde' (352), mis tuletab meelde lõunaeesti määrsõnastunud *aidviirde* 'aia äärde' ja *sainviirde* 'seina äärde' (ei puudu ka teised sisekohakäänded: *aidveeren*, *aidveerest*); *ladja* 'lai' (48) võrdluseks võib tuua lõunaeesti *lağa*. Salatsiliivi sõnavara võrdlemine lõunaeesti (aga ka Saare- ja Läänemaa murdesõnadega) on perspektiivikas Karl Pajusalu osavõtu tõttu salatsiliivi keele uurimisprojektist.

Väga moodne intensiivsuskinnitus *Roos on roos on roos* on kõlanud ka salatsiliivi keeles: *Sie om tojs om tojs* 'See on tõsi on tõsi' (155). Konstruktsioon *Minnel taab vajsk juod* 'Minul tahab vasikas juua' (164), *Min miel jām(a) om jar kuollen* 'minu mehel on ema ära surnud' (267), *Minnel ybi jära kadiz* 'Mul hobune ära kadus' (311) on paralleelne eesti keele väljendustavaga (mitte *Minu hobune kadus ära*, vaid pigem *Minul...*). Nominatiivne ajamäärus *Täm aagjist om sie vile kallj* 'See aasta on vili kallis' (169) on omane ka eesti keelele. Eesti keele pärane on ka *mis sina pinnest pälgud* 'mis sa koerast kardad' ehk 'penist pelgad' (374).

Lausenäidete hulgast leiab verbi tuleviku väljendamist nii *saama*-abiverbiga kui ka liivipärase *leema*-abiverbiga: *täma saab kujg* 'see saab kuivama' (171), *sis mee ajksmel ab lii-me-s sijd* 'siis me õigel ajal ei (saa olema) olemas seal' (155).

LAUSEANALÜÜSID

Raamatu kõige ulatuslikumaks osaks on Sjögreni käsikirja lausete üksikasjalik analüüs koos lause saksakeelse tõlkega (siinses artiklis eesti keelde tõlgituna). Laused analüüsitakse morfeemide identifitseeringute jadaks, nii nagu see viimastel aastakümnetel maailma keeleteaduses tavaks ja töövõtteks on saanud:

<i>voj</i>	<i>sa</i>	<i>moosta-d</i>	<i>syud.</i>
Küsiartikkel	<i>sa</i>	<i>mõistma, oskama –</i> preesens, 2. isik sg	<i>sõudma</i> , infinitiiv

‘Verstehst du zu rudern? Kas sa oskad sõuda?’ (117).

Selliseid analüüse on 270 lehekülge. See annab lootust, et saltsiliivi grammatika on tõesti võimalik, kuigi lünkadega. Need analüüsid kergitavad aga ka probleeme ja küsimusi. Üks esimesi küsimusi on nimisõnalise, omadussõnalise ja (kõige sagedamini) asesõnalise täiendi grammatiline märgistamine järjekindlalt kui GA = genitiiv-akusatiiv. Genitiiv küll, aga akusatiiv ei tundu olevat põhjendatud isegi neil sagedastel juhtudel, kui järgnev nimisõna on objekt ning selle käänat saab pidada akusatiiviks; täiend selle objektinimisõna ees on ikka genitiivis, kuigi objektina saab käsitada kogu konstruktsiooni:

<i>Mina</i>	<i>kiri-tu-b</i>	<i>Liibe</i>	<i>syna-d.</i>
‘ <i>mina</i>	<i>kiri</i> , verbituletus, preesens	<i>liivi</i> GA	<i>sõna</i> , pluural’ (121).

Miks GA ja mitte G?

Paljudes lausetes selget objekti pole, kuid on päris selge, et isikuline asesõna on omastavas:

<i>Mis</i>	<i>sin</i>	<i>nim</i>	<i>om</i>
‘küsipronoomen	<i>sina</i> GA	<i>nimi</i>	<i>olema</i> , preesens’ (120).

Miks GA ja mitte G?

Erinevalt nimisõnadest on asesõnades põhikäänded säilinud eristatavana:

Salatsiliivi keele õppetunnid

<i>ala</i> 'prohibitiiv- partikkel	<i>e-ta</i> <i>jääma</i> , kausatiiv, etusvorm	<i>min-d</i> <i>mina</i> , partitiiv	<i>ma^o</i> , verbipartikkel'
--	--	---	--

'Ära jäta mind maha (*maha jätma* on eesti keelega võrreldav ühendverb)' (136).

Ebajärjekindlust esineb ka selle vaieldava analüüsi puhul: *vrđ* *tä-d ybis-t* 'teie, pluural – *hobune*, pluural 'teie hobused', ja *sin ybi* 'sina GA – *hobune* 'sinu hobune' (139). Raske näha, miks *sinu hobuse* pronoomen-täiend on rohkem genitiiv-akusatiiv kui *teie hobuste* puhul; mõistetavam oleks, kui mõlemad analüüsitaks genitiiviks.

Piisab paarist näitelausest osutamaks, milliste raskustega salatsiliivi keele morfosüntaksi rekonstrueerijad silmitsi seisavad:

<i>sin</i> <i>sina</i> GA	<i>vajag</i> <i>vaja</i>	<i>min</i> <i>mina</i> GA	<i>liib</i> <i>liivi</i> GA	<i>kiel</i> <i>keel</i> , partitiiv	<i>opa-tu-m</i> <i>õppima</i> , kausatiiv, supiinum
------------------------------	-----------------------------	------------------------------	--------------------------------	---	--

'Sa pead mulle liivi keelt õpetama', s.t 'Sul tuleb mulle liivi keelt õpetada' (145).

Autorite kommentaar: *sin/min* on *genitivus dativus*. Aga kui nii, miks siis on need vormid siiski analüüsitud genitiiviks-akusatiiviks? Selge see, et *liib kiel* on objekt (*liib* on genitiivne täiend), aga miks *kiel* on ühemõtteliselt partitiiv, seda saab põhjendada ehk ainult n-õ vastupäeva analüüsiga: kuna *kiel* on objekt ja objektikäändeks on partitiiv, siis peab see vorm olema partitiiv (päripäeva oleks nii: kuna see vorm on partitiiv, siis on ta süntaktiliselt objekt). Vormiliselt on *kiel* siin homonüümselt nii nominatiiv kui ka genitiiv ja partitiiv (= akusatiiv).

Sellises materjalis on tõlkimine ja tõlgendamine läbi põimunud:

<i>Nänt</i> <i>nemad</i> , pluural	<i>najze-d</i> <i>naine</i> , pluural	<i>om</i> <i>olema</i> , preesens	<i>ama-d</i> <i>kõik</i> , pluural	<i>konn</i> . <i>kodus</i>
--	---	---	--	-------------------------------

'Nende naised on kõik kodus' (149).

Jälle: miks *nänt* ei ole analüüsitud genitiiviks (genitiivseks täiendiks)?

Ainsuslik pronoomen *tämä* : *täm* : *täm/d* (partitiiv) on tõlgen-
datud-tõlgitud kord meessoost, kord keskssoost personaalpronoo-
meniks (*resp.* demonstratiivpronoomeniks):

<i>Kuts</i>	<i>täm/d</i>	<i>jära</i>	<i>lood</i>	<i>altest.</i>
<i>kutsuma</i> , impera- tiiv 2. sg	<i>tema</i> , partitiiv	verbi- partikkel	<i>laud</i> GA	<i>alt</i> , postposit- sioon

‘Kutsu ta ära laua alt’; *täm/d* on saksakeelses tõlkes *er*, partitiiv (166).

<i>Mina</i>	<i>täm/d</i>	<i>ka</i>	<i>sa-^odl-is.</i>
<i>mina</i>	<i>teda</i> , partitiiv	<i>ka</i>	prefiks, <i>ootama</i> , minevik

‘Mina teda ka ootasin’; *täm/d* on saksakeelses tõlkes *es*, partitiiv (166).

Kui erinevus on põhjendatud, siis vajanuks see ehk kommentee-
rimist.

Ka mitmuslik *nämad* : *nänt* ‘nemad; need’ on nii personaal-
kui ka demonstratiivpronoomen (vt ka SLW 2009: 135), ja eks
eesti keeleski langevad mõlema käändevormid kokku: *nende* :
neid jne. Demonstratiivpronoomen *se* ~ *sie* ‘see’ on vahel tõlgi-
tud isikuliseks asesõnaks *tema* (*er*): *Sie om schyö-mi-s* ‘Er ist am
Essen’ = ‘Ta on söömas’ (193); ka eesti keeles on päris tavaline,
et isiku kohta öeldakse *see*.

Tuletusliidetega tüved on analüüsitud etümologiseeritud osis-
teks (nii ka SLW 2009): *kjädu-d-i pa-nus-t-enn* ‘käsi, pluur-
al, partitiiv – prefiks, *tõusma*, kausatiiv, aktiivi mineviku par-
titiisip’ annab kokku ‘käed üles tõstnud’ (327); *täma kiel-du-b*
‘tema – keel (*Sprache*), verbisufiks, olevik’ annab kokku ‘tema
eitab’ (328). Küsimus on, kui kaugele sellise etümologiseerimi-
sega on mõistlik minna, et ei kerkiks arusaamisraskusi refleksiiv-
se *tõusma* ja kausatiivse *tõstma* vahel (sama *jääma* ja *jätma* pu-
hul, vt eespool) ning jääks arusaadavaks *keele* ja *keeldumise* va-
heline seos. Etümologiseeritud analüüsi eelistas juba *Salis-livi-
sches Wörterbuch* (SLW 2009), autorid on jäänud selle juur-
de (vt ka Hint 2010: 779).

Tõenäoliselt on autoritel oma põhjendused, miks nad on va-
linud keeleajaloolise ja etümoloogilise vaatepunkti sünkroonse-
tüpoloogilise analüüsi asemel. Nii suur töö ei saagi olla prob-

leemideta, kuid loodetavasti aitavad küsimised ärgitada selgitusi Winkleri ja Pajusalu kavandatavas salatsiliivi grammatikas.

OBJEKTIKÄÄNETE HOMONÜÜMIA LIIVIS

Kahtlemata on üks kõige intrigeerivamaid küsimusi liivi keele puhul üldse ning salatsiliivi puhul eriti perfektiiitse/imperfektiivse (*resp.* resultatiivse/irresultatiivse) aspekti väljendamine ning objektikäände tuvastamine.

Läänemeresoome keelte tüpoloogiliselt erakordselt huvitav moodus kodeerida verbiga väljendatud tegevuse, otsustuse, kogemise, tajumise jne perfektiiivsust/imperfektiivsust objekti käändevormi abil ei ole kõigis läänemeresoome keeltes säilinud terviklikuna ega ühtlasena. Selle põhjuseks on ühelt poolt hääliku-muutused, mis on noomeni põhikäänetes tekitanud suures ulatuses grammatilist homonüümiat, ning teiselt poolt keelekontakt ehk teisiti öeldult indoeuroopa keelte mõjud. Liivi keeles on need kaks tegurit saavutanud traditsioonilise aspekti väljendamise mooduse äärmusliku erodeerumise, mis tipneb aspekti väljendamise indoeuroopaliku moodusena läti keelest üle võetud verbiprefiksile abil.

Kuidas grammatiline homonüümia sunnib aspekti väljendamiseks otsima täiendavaid leksikaalseid-grammatilisi vahendeid, seda näitab juba soome ja eesti keele võrdlus, kui *pesa-ema*-tüüpi sõnad on objekti positsioonis. Traditsiooniline täis- ja osaobjekti vastandamine toimib veel päris hästi normikohases soome kirja-keeles, kus nominatiiv, genitiiv ja partitiiv on erivormilised kõigis sõnatüüpides. Eesti keeles see enam nii pole: nt *pesa-ema*-tüüpi sõnades on põhjaeestilises kirjakeeles need objektikäänded homonüümsed (Metslang 2001 : 444):

Soome kirjakeeles: nom, gen,
part eristatavad

Eesti kirjakeeles: nom, gen, part
homonüümsed

Lintu rakensi pesää (partitiiv;
imperfektiivne) ⇒

Lind ehitas pesa (aspekt ebasel-
ge)

Lintu rakensi pesän (genitiiv;
perfektiivne) ⇒

Lind ehitas pesa (aspekt ebasel-
ge)

Lind ehitas pesa valmis (per-
fektiivne)

pesa-ema tüübi laadivahelduslikes vastetüüpides, nagu *õde-
lagi*, vähendab homonüümiat nõrga astme tüvi: *Otsisin oma õde*
'partitiiv; imperfektiivne' ja *Otsisin oma õe üles* 'genitiiv + per-
fektiivsusadverb; perfektiivne' (= *Leidsin oma õe* ~ *Leidsin oma*
õe üles).

Võib arvata, et lõunaeeesti keeles on vajadus partitiivi vormi-
liselt eristada mõjunud kaasa (ka häälikuseaduslikult põhjenda-
tud) partitiivide nagu *pessä, essä, immä* jne säilimisele, nt *Ma*
'ot'se uma 'immä 'partitiiv; imperfektiivne' ja *Ma 'ot'se uma imä*
üles 'genitiiv + perfektiivsusadverb; perfektiivne'. Põhjaeestilise
kirjakeele kõnekeelevariandis on analoogiapartitiivid *emat, isat,*
tädit, onut jne endiselt elujõulised, hoolimata keelekorraldaja-
te, normijate, grammatikute ja kooli põlvkondade pikkusest võit-
lusest selliste vormide vastu; üheks analoogiapartitiivide elujõu-
lisuse motivaatoriks on funktsionaalne vajadus vähendada homo-
nüümiat objektikäänetes.

Mõlemas eesti keeles (nii lõuna- kui põhjaeesti keeles) on ast-
mevaheldus ja sealhulgas mõlema eesti keele suur prosoodiline
iseärasus — hiline vältevaheldus ehk pikkade rõhusilpide kahe-
suguse hääldamise võimalus (II ja III välde) — osa- ja täisobjekti
eristamisel väga oluline vahend: *maksis võlga mitu aastat ja mak-
sis võla ära; võttis laenu* (III välde) ja *maksis laenu* (II välde) *ta-
gasi*. Kui oluline on hilise vältevahelduse II ja III välte eristamine
häälduses, sellest saab aru, kui püüda mõistatada trükitekstis eris-
tatamatuid välteid: *See rikub tasakaalu* (kas *kaalu* või *'kaalu?*);
sellepärast me kirjutamegi *rikub tasakaalu ära*. Võib ennustada,
et kui eesti keeles hakkab osa- ja täisobjekti järjekindel eristami-

ne ähmastuma (Hint 2017), siis pole ka hilise vältevahelduse II ja III välte erisusel enam praegust tähtsust.

Eesti keeles pole osa- ja täisobjekti vormilise kattuvuse või kattumatuse alased noomenitüüpide järgi põhjalikult uuritud, tähelepanu keskmes on olnud aspektiverbide semantika. Homonüümiat esineb aga isegi ainsuse ja mitmuse objektikäänete vahel, nt *Ta hoidis oma maad lastele* — kas *maad* on ainsuse partitiivis osaobjekt või mitmuse nominatiivis täisobjekt? Samasugune homonüümia esineb Kuramaa liivi keeles, kus ainsuse partitiivis on siiski kaks varianti: *mād* ~ *mādō*.

Kuramaa liivi keeles on paljudes sõnatüüpides nominatiiv ja genitiiv homonüümsed, nende vormiline eristamine pole võimalik. 19. sajandi teisel poolel hääbunud salatsiliivi keeles on objektikäänete kokkulangevus veelgi ulatuslikum: mitte ainult nominatiiv ja genitiiv, vaid ka partitiiv ja sageli koguni illatiiv on nominatiivi ja genitiiviga homonüümsed (vormiliselt eristatamatud) väga paljudes sõnatüüpides, sealhulgas ka sellistes tüüpides, kus eesti keeles hoiab objektikäänded eristatavana nõrgenev astmevaheldus (genitiivi tüvi nõrgas astmes); nt salatsiliivis on sõnatüüpides nagu *posk* ‘põsk’, *paik*, *nurm*, *vel* ~ *vel* ‘vend’ nominatiiv, genitiiv ja partitiiv homonüümsed. Nimisõnade valdavas osas polegi aspekti väljendamine objekti vormi abil võimalik või on võimalik üksnes siis, kui objektnoomeni ees on asesõna, mille käändevormid ei ole homonüümsed.

Salatsiliivi prosoodia taastamine võib käia üle jõu ka parimale keeleajaloolasele, seetõttu ei saa me teada, kas ja kuivõrd sai salatsiliivis prosoodilisi vahendeid kasutada objektikäänete eristamiseks. Kuramaa liivi keele hääldust on eksperimentaalselt uuritud peaaegu sada aastat ja lisa on tulnud ka viimastel aastatel (Tuisk 2016; vt ka kirjandust sealt), aga pole selge, kui palju see heidab valgust salatsiliivile. Katkehäälilik on soome-ugri keeltepere üldtaustal liivi foneetika suur eripära, mille tekkimise kohta on küll kaheksa või rohkem teooriat, aga üldiselt vastuvõetavat selgust mitte (Wiik 1989). Ka Winkler ei eita raskusi salatsiliivi foneetika väljaselgitamisel (24–26; aga sama käib grammatika kohta).

Järjekindlalt erinevad salatsiliivis nominatiiv, genitiiv ja partitiiv vaid vähestes sõnatüüpides, näiteks nendes, mis osalt vastavad eesti *ne*-sõnadele: *übi* : *übis* : *übist* (SLW 2009: 229; tekstides üldisemalt *ybi* ‘hobune’), *imi* : *imis* : *imist* (samas: 61; ‘inimene’), *touvi* : *touvis* ‘taevane’ (samas: 199). Kuramaa liivi keeles erinevad nominatiiv, genitiiv ja partitiiv järjekindlalt ka sõnatüüpides, mis vastavad eesti keele tugevneva astmevaheldusega sõnatüüpidele (genitiivi tüvi tugevas astmes) ja *ne*-sõnade tüüpidele: *võrõz* : *võrõ* : *võrõst* ‘võõras, nom, gen, part’, *pu’nni* : *puniz* : *punist* ‘punane; nom, gen, part’; salatsiliivi keelematerjal on liiga lünklik oletamaks sama olukorda, pigem näib, et see ei ole päris nii (vt nt *lamm* : *lamma* : *lamm* ~ *lamma* ‘lammas, nom, gen, part’ (samas: 105). Nominatiiv, genitiiv ja partitiiv on salatsiliivis eristatavad ka *käsi-vesi*-tüübis: *vēz* : *ved* : *veta*, kuid ka siin võivad mõnikord genitiiv ja partitiiv olla homonüümsed (*vät*, vt SLW 221).

Lisaks on salatsiliivis ainsuse partitiiv käändelõpuga väljendatult säilinud veel mõnes noomeni tüübis: käändelõpu *-d* saavad *mā-pū-lū-mū-rā* ~ *rā* ‘raha’; ebajärjekindlalt võib partitiiv saada käändelõpu sõnades, mis lõpevad sonorandiga, millele ka häälduse seisukohalt on kerge lisada *-d* või *-t*: partitiiv võib olla *mur* või *murt* ‘mure’ (381; SLW 2009: 124), partitiiv *Jumald* näib olevat üsnagi järjekindel (loomulikult oli *Jumalat paluma* sagedane sõnaühend; fonotaktiliselt sama kõlaga on pluural *umal-d* ‘humalad’, vt lk 300), esineb isegi *Jumal-da*, mis on üsna arhailine (328). Aga Winkleril leidub Sjögreni materjalides ka teistsugune näide: *Jumal um mādl piepolgumi* ‘Me peame Jumalat paluma ~ Jumalat tuleb meil paluda’ (331; Winkler 1994: 364).

Olukorras, kus paljudes muuttüüpides nominatiiv-genitiiv-partitiiv on homonüümsed, puuduvad kriteeriumid määramaks objektikäändeks partitiivi, kui objekti ees ei ole eristatava käändevormiga pronoomenit. Näiteks lause *anna mi-l wujt-leib* (117) morfeemianalüüs kujul ‘*andma*, imperatiivi 2. isik sg – *mina* adessiiv/allatiiv – *võileib* partitiiv’ kergitab kahtluse, et partitiiv on siin tuvastatud ainult seetõttu, et partitiiv oleks loomulik objektikääne. Aga võib-olla on siin nominatiiv? Või: mis ütleb, et lauses *Draug draug otschub* ‘Sõber sõpra otsib’ (298) teine *draug*

on partitiivis? Ainult läänemeresoome lauseliikmete normaaljärjekorra mudel.

Pronoomenites on nominatiiv, genitiiv ja partitiiv enamasti eristatavad: *mina* ~ *ma* : *min* : *mind(a)*, *sina* ~ *sa* : *sin* : *sind(a)*, *täma* ~ *tä* ~ *ta* : *täm* : *tämd(a)* ~ *tän/d(a)* 'tema; see', *se* ~ *sie* : *sie* : *säd* ~ *säda* jt. Pronoomen-täiend objektisõna ees võimaldab tuvastada ka objektisõna *aanj* käände partitiiviks: *Ku sis Jumal sä-da aanj welen neij jära ee-tu-b...* 'Kui siis Jumal seda heina väljal nii ära rüütab...' (245; Matt. 6 : 30).

ASPEKTI VÄLJENDAMINE

Juba eesti keeles on soome keelega võrreldes aspekti traditsiooniline väljendamine (läänemeresoome mõttes) palju probleemsem ning mõlemas liivi keeles, salatsiliivis aga eriti, on see soome keelega võrreldes ilma mittetraditsiooniliste leksikaalsete ja grammatiliste vahendite abita muutunud võimatuks.

Johann Andreas Sjögreni 1846. aastal kogutud salatsiliivi keele materjalide täielik väljaanne annab olulist lisa mõistmaks, kuidas häälikumuutused ning keelekontakt indoeuroopa keeltega võib erodeerida traditsioonilist läänemeresoomelikku aspekti väljendamist objekti käändevormiga.

See teeb salatsiliivi aspekti väljendamise uurimise morfosüntaksi tüpoloogia jaoks ülioluliseks. Aspekti väljendamiseks jäävad salatsiliivis järgmised vahendid:

- 1) vähestes sõnatüüpides on objekti käändevorm tuvastatav;
- 2) homonüümne (käändelõputa) genitiiv või partitiiv on tuvastatav objektisõna ees oleva pronoomeni käändevormi põhjal;
- 3) verbi täiendatakse perfektivsusadverbidega (*jära* 'ära', *mā* 'maha', *ül* 'üle' jt);
- 4) kasutatakse läti keelest üle võetud verbiprefikseid.

Selle loendi alguses on läänemeresoomelist algupära vahendid ja lõpus täiesti uuenduslik, läänemeresoomelisele aspekti väljendamisele tüpoloogiliselt võõras moodus. Kasutussageduselt on järjestus nähtavasti vastupidine.

Üsna ootuspärane on perfektiivsusadverbide kasutamine: *sina uod yd* (genitiiv) *vajsk jära tappen* ‘sina oled ühe vasika ära tapnud’ (231). Nagu eesti keeles, nii kasutatakse perfektiivsusadverbe ka salatsiliivis lausetes, kus objekti pole: *Täma jeeli jära broutsis mädest* (138) ‘Ta eile ära sõitis meie juurest’. Mõlemas liivi keeles kujunesid aspekti väljendamisel kõige tõhusamaks vahendiks läti keelest üle võetud perfektiivsust väljendavad verbiprefiksids: äsjase salatsiliivi lausenäitega samaväärne on *Vaj sie Izand om ajzbroutsen?* ‘Kas see härra on ära sõitnud?’ (149).

Süntaktomorfoloogia tüpoloogia seisukohalt on perfektiivsuse ehk resultatiivsuse väljendamise ühes otsas soome keeles säilinud traditsiooniline viis väljendada aspekti objekti käändevormi kaudu, teises otsas on salatsiliivi keel, kus aspekti väljendatakse kõige sagedamini läti keele verbiprefiksrite abil. Aspekti väljendamine väljaspool verbivormi — objektnoomeni käändevormi abil — ei osutunud muutunud keeleoludes stabiilseks.

SOOME KIRJAKEEL	EESTI KIRJAKEEL	LIIVI KEEL, ERITI SALATSILIIVI
Aspekti väljendab objekti käändevorm, mõnel puhul koos perfektiivsusadverbiga (nt <i>pois</i>)	Aspekti väljendab objekti käändevorm, sageli koos perfektiivsusadverbiga (<i>ära jt</i>)	Aspekti väljendamine on läti verbiprefiksritena suurel määral üle kantud verbile

Salatsiliivi keeles on läti verbiprefiksrite kasutamine valdav nähtus. Läti verbiprefiksids kasutatakse sealgi, kus läänemeresoomeline keeleloogika ei näe selleks vajadust. Kui tõlgitakse läti keelne lause salatsiliivisse, siis kasutatakse läti verbiprefiksids liivi verbitüve ees tihti täpselt läti keele mustri järgi: *Sujs kangtest sa-uulis, ajz-ajlis* ‘Susi kangesti ulgus, jooksis ära’ (329); esimese verbi prefiks ei tundu vajalik, teise verbi prefiks näitab perfektiivsust (‘jooksis ära’).

Eberhard Winkler väidab artiklis “Verbiprefiksids Salatsi liivi keeles”, et läti “verbiprefiksids on Salatsi liivis omaks võetud, kuid seda ainult vähesel määral” (2017: 349). Salatsiliivi keele parim tundja toob selle väite tõestuseks tabeleids ja protsendiarvutusi, milles kõik numbrid on kindlasti õiged, kuid järeldused ei kajasta

sellest hoolimata läti verbiprefiksrite omaksvõetuse tegelikku astet. Winkler loendab Sjögreni materjalikogu 2181 lauses kokku 391 verbiprefiksrite esinemisjuhtu (kõik läti prefiksrid on esindatud) ja saab prefiksiga lausete osakaaluks 17,9%. See statistika ei võta arvesse, kui palju on 2181 lause hulgas selliseid, milles semantiliselt pole aspekti väljendamise võimalustki — prefiksri kasutamiseks puudub motivatsioon (nt lk 162–163: *Meie tüdrukute hulgas on ka ilusaid. Paljud ei ole ilusad. See raamat kuulub minule. See on minu raamat* jt). Kui prefiksrid loendada ainult sellistes lausetes, kus esineb aspektivõimega verb või verbaalnoomen, siis kasvaks läti verbiprefiksritega lausete osakaal võib-olla mitu korda.

Verbiprefiksrite kasutamist Kuramaa liivi keeles on kirjeldanud Fanny de Sivers väikeses monograafias “Die lettische Präfixe des livischen Verbs” (1971). Ka Kuramaa liivi keel on üle võtnud kõik läti keele 11 verbiprefiksrit, nad asendavad perfektiivusadverbe, mis on olnud algsemad perfektiiivsuse väljendajad. Fanny de Siversi hinnangus rikastavad läti verbiprefiksrid liivi keelt, aga samas pole nad vältimatud (samas: 80–81).

Tõepoolest, *Ūž Testament: Evangeliumōd ja Apostōld Tȳōd* (*Ūž Testament...* 1937) väldib läti prefiksrid — Sjögreni materjalis läti verbiprefiksrid kasutavad Uue Testamendi katkendid (mäejutlus ja meieisapalve, mõistujutud kadunud lambast ja kadunud pojast jt) saavad Kārli Stalte, Lauri Kettuneni jt liivi keele entusiastide tõlketöös hakkama lätipärasusi vältides. Aga see on sihipärase taotluse tulemus, mitte rahvakeele kajastus.

Winkleri-Pajusalu raamatu materjal näitab, et läti keelest tõlgitud liivikeelsetes lausetes kasutatakse verbiprefiksrid lätikeelse lause eeskujul sama moodi kui lätikeelses lauses (nt lk 266 on kõigis näitelausestes läti verbiprefiksrite matkimine 100%-line). Harvadel juhtudel on liivlasest keelejuht liivikeelses lauses kasutanud teist läti verbiprefiksrit lätikeelse lausega võrreldes: *juma-le-l us-luotu-b* ja *Deewam pawehlōhs* ‘Jumala peale loodan’ (268, vt ka nt 277, 283, 292, 293); aga prefiksrit ikka kasutatakse, sest keeleline mõtlemine on verbiprefiksiline, nii et verbiprefiksrit võidakse kasutada ka lausetes, kus mingit aspekti polegi või kus läti verbiprefiks pole aspekti väljendamiseks läänemeresoome keele-

loogika järgi vajalik, ja ometi on läti verbiprefiksit kasutatud läti eeskujude järgi (vt näiteid lk 239: *ie-polgi-is* ‘palus’ ja *at-kost-is* ‘vastas, kostis’).

Muidugi leidub ka näiteid, kus lätikeelse lause liivi tõlkes on verbiprefiks ära jäetud või siis asendab verbiprefiksit liivi keeles perfektiivsusadverb, kõige sagedamini *jāra*, nagu ka eesti keeles *ära*: *jāra kuol-en imi* ‘ärasurnud inimene; läti keeles *nomiris zilweks*’ (325); etteantud läti sõnaühendis on *ära* funktsioonis verbipartikkel *no-*. Näib, et *jāra* asendab küllalt sageli läti verbiprefiksit *no-* (näiteid vt 325, 378 jm); kuid *jāra* asendab ka mõnd teist läti verbiprefiksit, nt *pie-* (326, 384 jm) ja *aiz-* (327). Kuna Sjögren on lauses *Jesus pāā jārālaskis, jārakuolis* ‘Jeesus langetas pea [ja] suri’ kirjutanud perfektiivsusadverbi verbi vormiga kokku (326, vt kommentaari), siis võib oletada, et ta võis käsitada adverbi ka vormiliselt läti prefiksi vastena.

Aspektivastavuste edasiandmise muster on kirju ja väga kõikuv.

Ilze Tälberga ja Aive Mandel käsitlevad artiklis “On the imperfective and perfective aspect in Estonian and Latvian” (2017) perfektiivse ja imperfektiivse aspekti väljendamise grammatilisi tüüpe eesti ja läti keeles. Läti keeles väljendatakse perfektiivset aspekti peamiselt 11 verbiprefiksi abil: *aiz-*, *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-*. Prefiksita verbivormid tähendavad üldiselt imperfektiivset aspekti.

Eesti keele aspekti väljendamist kirjeldatakse selles artiklis traditsiooniliselt: imperfektiivset aspekti tähistab osaobjekt partitiivis, perfektiivset aspekti tähistab täisobjekt nominatiivis või genitiivis või täisobjekt + perfektiivsust näitav verbipartikkel (*ära*, *maha*, *välja*, *kinni* jts).

See käsitlus võimaldab küsida: kas ka eesti keeles võiksid areneda verbiprefiksids? Eesti keel päris ilmselt ei lähe seda teed, eesti keel võib minna hoopis lihtsamat teed — hakata perfektiivsust-resultatiivsust väljendama perfektiivsete verbipartiklite (*ära* jts) abil, jättes perfektiivsuse vs. imperfektiivsuse eristamise objekti käändevormi kaudu fakultatiivseks. See küsimus Ilze Tälberga ja Aive Mandeli artiklis sellisel kujul ei kerki.

Aspekti väljendamise tüpoloogia jaoks on mõtet ka küsimusel: kas verbipartiklid (nagu *ära, maha, üle, sisse, välja, läbi, valmis...*) püsiseoses verbidega on käsitatavad verbiprefiksita variandi või aseainena? Tegusõna + verbipartikkel (nn ühendtegu sõna) järgib päris suurel määral saksa keele aspekti väljendamise mudelit: *fertigmachen : machte fertig* ‘valmis tegema, lõpetama : tegi valmis’, *überdenken : dachte über* ‘üle mõtlema : mõtles üle’. See on perfektiiivsuse väljendamise grammatiline tõsiasi, millesse ortograafia (kokku-lahkukirjutamine) otseselt ei puutu.

Üksikjuhtudel võib prefiks modifitseerida verbi tähendust: *samagub* ‘magatama (beischlafen)’ (86). Igal juhul jääb läänemeresoome keelte aspektilukku rabav täieliku tüpoloogilise muutuse näide — liivi keel ja eriti salatsiliivi keel on enne oma hääbumist perfektiiivse-resultatiivse aspekti väljendamiseks ülisuurel määral üle võtnud läti verbiprefiksid.

OBJEKT EITAVAS LAUSES

Materjalis on eitava predikaadiga lauseid, milles objekt ei ole partitiivis; kommentaarid märgivad sellise objektikasutuse vägaheks (näited lk 234, 241, 245, 251, 263, 264, 270, 295, 353 jm). Vigane on see läänemeresoome objektikasutuse üldstandardi seisukohalt, mida lagunema hakkavas keeles ei pruugitud enam nii selgepiirilisel tajuda; reeglivastaseid näiteid on materjalis liiga palju selleks, et neutraalseks taustaks võtta reegli järjekindel toimimine.

Karl Kont on põhjalikus uurimuses “Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes” määratlenud standardi nii: “Kõikides läänemeresoome keeltes on objekt partsiaalne, kui ta kuulub laiendina verbi juurde, milles väljenduvat tegevust eitatakse vastava eitusverbi abil” (1963: 111). Ja kinnitab veel üle: “Lause eitav sisu on läänemeresoome keelte partsiaalobjekti kõige kindlam ja kõrvalekaldumatum eeltingimus” (samas: 112). Samas toob Kont mitmel leheküljel liivi keelest ning Eesti ja Soome murretest totaalobjekti näiteid eitava predikaadiga lausetes (samas: 114–117). Kont seletab seda võõrmõjudega. See seletus sobiks ka Sjögreni materjali eitavate lausete objektidele, mis pole

partitiivis. Mis siis veel kui mitte salatsiliivi on olnud ülivõimsa võõrmõju all? Tähelepanuta ei peaks jääma ka Lauri Kettunen märkus *Livisch-deutsches Wörterbuch*'i (1938) lühigrammatikas: "Der dem genetiv gleiche akkusativ wird aber auch in solchen fällen angewandt, wo in anderen sprachen der dem nominativ gleiche akkusativ oder der partitiv gebraucht wird, z.b. ---³ *alà vētā sīē ebiz* (est. ära võta seda hobust, fi. älä ota sita hevosta)... " (p XLI; vt ka Viitso 2008: 341; Norvik 2016: 189).

PREPOSITSIOONISTUMINE

Salatsiliivi materjalis leidub hämmastavaid paralleele viimasel ajal eesti keeles toimunuga. Praegusel vanemal põlvkonnal on ikka veel raske leppida niisuguste uuskonstruksioonidega nagu *saavutasin selle läbi sinu* või *tegi karjääri läbi voodi*. Aga salatsiliivist on Sjögren 1846. aastal üles kirjutanud *Mina om säda leb sindä saad^on* (näited lk 62–66, 161, 366) 'Ma olen seda läbi sinu saanud'. See näib olevat üldise indoeuroopaliku prepositsioonistumise suundumuse avaldumine, mis salatsiliivis oli teostunud poolteistsada aastat enne, kui see hakkas *läbi* osas vohama eesti keeles. Leidub selle kaassõnaga ka lausenäiteid, mis on vastavuses eesti keele tavaga: *ama leb yö om työ-da tie-nen* 'läbi kogu öö on tööd teinud' (366), eesti keeles on eelistatavam siiski *öö läbi*.

Prepositsioonistumise näiteid, mis juhivad otsima paralleele eesti keelega, on palju: *yl säda joog* (62) 'üle seda jõe'; ka eesti keeles on *üle jõe* vististi juba omasem kui *jõest üle*. Sama käib nähtavasti pre-postpositsiooni *ümber* kohta, mille kasutamisel eesti keeles on tekkinud erinevad ruumilised tähendusnüansid: vrd *jooksis ümber maja* ja *maja ümber on lilleaed*; ka salatsiliivi näidetes esineb *jumer* nii pre- kui postpositsioonina: *jumer sie kaarn kuurtub imist* 'ümber maja seisavad inimesed' ja *Sinnel om jumer sie karn jumer läemist* (64) 'Sul tuleb minna ümber selle maja ümber'. Ju siis on nii pre- kui ka postposit-

³"Genitiiviga kokkulangevat akusatiivi kasutatakse aga ka sellistel puhkudel, kus teistes keeltes on nominatiivi kujuline akusatiiv või partitiiv, nagu näiteks...".

sioon olnud loomulik keelekasutus, kuid prepositsioon on sagedasem (vt lisanäiteid lk 359, 366). Järjekordne näide on *jäets* 'eel, enne': *jäets talis pyödi* (65) 'enne jõule'; eesti keeles on sama loomulik *jõulu eel*. Leidub näiteid, mille eestikeelses vastes prepositsioon ei oleks hästi võimalik: *pärast viis päu* (176) on eesti keeles postpositsioonilised *viie päeva pärast* või *viie päeva järel*; *läb päwa* (113) ja *leb päu* (261) oleks eesti keeles '*päev läbi*'. Ka *vael* ~ *vail* esineb nii postpositsioonina kui ka eesti keelele harjumusvastaselt prepositsioonina: *määd vail* 'meie vahel' (168) ja *vael nänt imist* 'nende inimeste vahel' (162).

Näiteid oleks palju, aga need tulevad kavatsetavas salatsiliivi grammatikas nagunii esile. Tähtis on märgata, et prepositsioonistumine ei ole absoluutne — salatsiliivi esindab prepositsioonistumise levimise ja omaksvõtu faasi, mitte postpositsioonide kadumist.

ÜHILDUMISE ASEMEL VARIEERUV ÜLDISTUMINE

Verbi isikulõppudes näeb nii üldistunud, arvus ühildumatuid kui ka algupäraseid vorme: *sina om* ja *sina uo-d* 'sina oled' (137); *nämad urgu-bed* ~ *urgu-b* 'nemad pagevad, põgenevad, jooksevad ära' (84); *nämad schyö-byd* ~ *schyö-b* 'nemad söövad' (72); üldisem on ühildumatus, eriti mitmuse 3. isiku puhul on verbivormiks sagedamini 3. isiku ainsuslik variant: *sudu-d ulu-b* 'hundid (soed) uluvad (ulub)' (79); *Najz-t kuda-b kang-d-i* 'Naised koovad (koob) kangaid' (201); *muu-d ytlu-b, muu-d naagru-b* 'mõned ütlevad, mõned naeravad' (309); leidub ka ühilduvaid näiteid: *Mis nänt lapsed säääl räkschubet* 'Mis need lapsed säääl lärmitsevad' (65; lause on kahtlaselt eestipärane). Ainsusliku verbivormi üldistumist esineb ka mineviku vormides: *mina-sina-tämä-nämad olj* (83), *nämad saj* (85).

mina-isikus on kõige sagedasem 3. isiku vorm, nagu Kuramaa liiviski: *minä läeb* (84, 168 jpt). Siiski näib, et ainsuse 3. isiku verbivormi üldistumise *mina-*, *tema-* ja *nemad*-isikusse ei ole muutunud nii kindlaks reegliks kui Kuramaa-liivis, samas on selle vormi kasutamine *sina*-isikus ja *meie*-isikus üllatav: *sina om* (137), *mee om* (83).

Eesti grammatikakirjanduses on küsimuseks olnud: kas olevik markeerimata paradigmamana vajab sünkroonses analüüsis tunnust? Autorid märgivad mitmesse isikusse üldistunud ainsuse 3. isiku lõpu *-b* oleviku tunnuseks, nagu see keeleajaloo põhjal oli pikka aega tavaks eesti kooligrammatikateski: *pinn sala-b* 'koer varasta-b' (118), *mina saa-b teru-ks* 'mina saa-n terve-ks' (119) jne. Liivi keeles ongi selline analüüs põhjendatum, sest *-b* ei identifitseeri mitte üksnes *tema*-isikut, vaid ka *mina*-ja *nemad*-isikute oleviku vorme (115). Kuid eksisteerib ka teistsugune praktika: tuvastada *-b* ainsuse 3. isiku lõpuks (nt Norvik 2016).

Nagu Kuramaa liivis ja ka eesti keeles omadussõnaline täiend ei ühildu põhisõna vormiga komitatiivis: *kuja-d jala-t-k* 'kuiv, pluural' — *jalg*, pluural, komitatiiv' (133); *palja-d kädu-t-k* 'paljas, pluural' — 'käsi, pluural, komitatiiv' (134).

TEISTE KEELTE MÕJUD

Läti keele läbiv mõju on silmanähtav aspekti väljendamisel ja prepositsioonistumises, mõnel juhul ka lauseehituses ja verbide reksioonis; näiteks *aitama* on indoeuroopa reksiooniga: *Täma minne-l* (adessiiv/allatiiv) *om ääbt-enn raä-k*. . . 'Tema mind (minule) on aidanud rahaga' (360). Kõige selgemini näeb seda mõju lehekülgedel, kus liivlasest keelejuhile on ette antud tõlkida lauseid Heinrich Hesselbergi läti keele grammatikast (1841; need lausenäited algavad lk 256).

Ka ühisosa eesti keelega ei puudu. Ehk aitab Winkleri-Pajusalu publikatsioon seletada liivi ja eesti vanasõnade kokkulangevusi. 1981. aastal avaldas Vaina Mälk poole tosina kaasautorri osavõtul kaheosalise rotaprintväljaande *Liivi vanasõnad eesti, vadja ja läti vastetega* (Mälk 1981). Selles nenditakse liivi ja eesti vanasõnade ja kõnekäändude mõningast vastavust (tegelikult sisaldab see kogu ka muid folkloori väikevorme, nagu kõnekäände, ütlushi, rahvatarkust).

Trükitud materjalide ja keeleuurijate mõju folkloori väikevormide keelepiire ületaval levimisel võib olla suurem, kui on

võimalik otseselt tõestada. Veenev näide on Sjögren, kes kasutas Hupeli eesti keele grammatikas trükitud eesti mõistatusi ja kõnekäände alusmaterjalina, mida ta laskis oma liivi keelejuhtidel tõlkida liivi keelde, kuid Hupeli *Ehstnische Sprachlehre* (1818) puudub Vaina Mälgu koostatud folkloristlikult suurepärase teose kirjanduse loetelust (vt Mälk 1981, I: 4–6; II: 159 jj). Muidugi ei puudu allikate hulgast Sjögreni ning Sjögreni-Wiedemanni liivi keele alased suurtööd (Sjögren 1849; Sjögren-Wiedemann 1861). Mälk näitab liivi keelt puudutavate allikate head tundmist ning nendib ka vajadust selgitada, kas salatsiliivi 36 vanasõnavarian-di puhul on tegemist algupäraste, laenuliste või trükimõjutuste-ga (samas, I: 6–7). Eesti ja liivi folkloori sarnasuste-kattumiste kohta on Arvo Krikmann koostanud sama väljaande II vihikus-se muljet avaldavad kaardid, aga needki ainult sedastavad näi-teks Kuusalu ja liivi vanasõnade sarnasust-kattumist. Eesti kee-leteadlased on seda sarnasust-kattumist seletanud Loksa ranna-külade kilusoolajaneidude värbamisega hooajatöödele Kuramaa rannaküladesse (samas I: 24, vt ka kirjandusviiteid seal), aga see hilisem hooajaline migratsioon ei saanud mõjutada Sjögreni palju varasemaid vanasõnakirjapanekuid Salatsi liivlaste ala-del. Muidugi mõjutasid kilusoolajaneid ning Kuramaa ja Saare-maa ajaloolised sidemed koguni perekonnasuhteid Kuramaal, aga see on üks teine, Sjögreni ajast hoopis hilisem nähtus. Sjögreni-Wiedemanni suurtöös trükitud folkloori väikevormid võivad olla autentsed keelematerjalina, aga kas nad on autentsed ka liivi folk-loorina, see ei ole alati päris kindel.

RAAMATU ÜLESEHITUS

Winkleri-Pajusalu suurtöö liigendus pole tasakaalus: formaalselt on raamatus alajaotusi kuus, neist Sjögreni käsikirja esitamise-le ja analüüsile pühendatud kaks osa hõlmavad üle 350 lehekül-je, kolm viimast alajaotust raamatu lõpus aga kokku ainult viis lehekülge. Väga pikkades sisulistes osades hõlbustaks materjali-de ülesleidmist, kui näiteks meieisapalve ja teised piiblitekstid, Hupeli eesti keele õpikust võetud materjal ja Heinrich Hesselber-gi läti keele grammatikast pärinevad laused oleksid saanud raa-

matu lehekülgedel vahepealkirjad (ja viited sisukorras). Esimene asi, mis pähe tuleb, on tahtmine võrrelda meieisapalvet ja Jeesuse mäejutlust Sjögreni materjalis ja Uue Testamendi liivikeelses (1937) väljaandes.

Kiiduväärne on autorite teadlasevastustus: nad annavad uue materjali valguses salatsiliivi sõnaraamatus (SLW 2009) korri-geerimist vajavate sõnakirjete loendi (387–388).

Nii mahukas töös pole mõningad küsitavused või pisieksimused välditavad. Paar näidet: *nänt myts* ‘nende metsa, illatiiv’ (191) on saksakeelses tõlkes mitmusliku metsaga, nähtavasti Sjögreni rootsikeelse *skogarna* mõjul; *Mina iiz nä-jz...* tähendab ‘mina ise nägin’ (nii ka saksakeelses tõlkes), kuid analüüsis on *iiz* märgitud mineviku eituspartikliks (336). Pole mõtet pisiebajärjekindlusi üles lugeda — need ei mõjuta kavandatavat salatsiliivi keele grammatikat.

KOKKUVÕTE JA PERSPEKTIIV

Suure osa selles artiklis käsitletud sõnavorme registreerib süstemaatiliselt juba *Salis-livisches Wörterbuch* (SLW 2009), kuid Sjögreni käsikiri esitab sisuliselt kokkukuuluva sõnavara üheskoos (nt puud, taimed, elukutsed jpm). Ka grammatika süstemaatilised paradigmad ja isegi sõnatuletusvahekordi näitlikustav keelematerjal on lähestikku (90 jm). See hõlbustab grammatika jälgimist. Seetõttu ei paista selle väljaande järel ka salatsiliivi keele grammatika enam nii võimatu ülesandena kui veel paarkümmend aastat tagasi, enne Eberhard Winkleri salatsiliivi materjalide uusväljaannete ilmumist. Lünki jääb paratamatult nii salatsiliivi fonetikasse kui ka grammatikasse, aga selle keele häälikumuutuste ja grammatika osalinegi taastamine võiks anda impulsse ka elus olevate läänemeresoome keelte tüpoloogiliste muutuste uurimisele. Õnneks on Tartu Ülikool peale kasvatanud noorema põlve fennougriste, kelle kompetentsi kuulub ka liivi keel.

Käsitletav väljaanne on praegu veel lõpetamata salatsiliivi publikatsioonide rea viimane (?) vahepeatus. Eelmised etapid on Eberhard Winkleri *Salis-livische Sprachmaterialien* (1994) ja Äl-

tere livische Sprachmaterialien (1999) ning koostöös Karl Pajusaluga ilmunud *Salis-livisches Wörterbuch* (SLW 2009).

Et mõista Winkleri ja Pajusalu ettevõtmise ambitsiooni, selleks tuleks heita pilk ka nendele varasematele salatsiliivi-alastele väljaannetele.

Eberhard Winkleri kogumiku *Salis-livische Sprachmaterialien* (1994) algusosa käsitleb salatsiliivi kirjanekuid 17. sajandist kuni Sjögrenini (1846) koos Winkleri kommentaaridega. Need materjalid ei ole kutseliste keeleteadlaste avastused ja kirjanekud, ometi on seal sõnaloendeid, täielikke grammatikaparadigmasid, soome ja liivi ning eesti ja liivi keele võrdlusi (ka lõunaeeesti ja liivi keele võrdlusi sõnaloendites), kahe liivi keele võrdlusi ning oletusi liivlaste ja eestlaste suguluse kohta — kõike, mis ärksatele pastoritele juhuslikult või vähem juhuslikult huvi pakkus. Winkler toetub Eduard Vääri kirjutisele “Liivi keele uurimise ajaloost” (1959), kuid on sellest palju täielikum — Winkler trükitab ära kogu (salatsi)liivi keelematerjali ning lisab eluloolisi andmeid materjalide talletajate kohta.

Kogumikus trükitakse ümber Sjögreni enese avaldatud salatsiliivi kirjanekud Peterburi keiserliku teaduste akadeemia bületäänides artiklis “Zur Ethnographie Livlands” (1850; salatsiliivi keelematerjali on siiski ainult kolm ja pool lehekülge ühelt keelejuhilt, lk 109–111) ning 1861. aastal F. J. Wiedemanni töötlusel ilmunud Sjögreni liivi materjalid (Sjögren-Wiedemann 1861). Kuna suurem osa Sjögreni-Wiedemanni kogukate teoste sisust kajastab Kuramaa liivi keelt, siis on salatsiliivi materjal tulnud sellest välja eraldada. Koos Eberhard Winkleri sissejuhatusega on Sjögreni materjalide kogumaht selles teoses 285 lehekülge (lk 104–388). See materjal kordub analüüsitult ja kommenteeritult siinses artiklis tutvustatavas Winkleri-Pajusalu teoses.

Eberhard Winkleri *Ältere livische Sprachmaterialien* (1999) kordab või kommenteerib mõndagi sellest, mida sisaldab varasem *Salis-livische Sprachmaterialien*. See raamat koondab liivi keelt käsitlevad vanemad allikad, nii et Kuramaa ja Salatsi liivi keel on eraldatud, kumbagi on sada kuni sadapaarkümmend tihedat lehekülge.

Need raamatud haakuvad omavahel ja ka sõnaraamatuga *Salis-livisches Wörterbuch* (SLW 2009). Kahe siin viidatud kõietega tuleks liivi keele huvilisel õieti tutvuda ilmumisele vastupidises, sisulises järjekorras.

Salatsiliivi uurimise praegust seisu kajastavadki käesolevas tutvustuses esitletud kaks köidet Eberhard Winklerilt ning kaks köidet Winklerilt koos Karl Pajusaluga. Sjögreni ja Wiedemanni tähtsus avaldub juba selleski, et ilma nende meesteta oleks võimalik olnud üksnes *Ältere livische Sprachmaterialien*, aga ainult sellel põhjal salatsiliivi keele terviklikku grammatikat koostada oleks ilmvõimatu.

Missuguseks kujuneb oodatava salatsiliivi grammatika panus keele tüpoloogia muutumise mõistmisel, see sõltub ka kontekstist, milles tüpoloogilisi muutusi vaadelda. Salatsiliivis on eriti reljeefselt nähtaval tüpoloogilise muutuse trigerid: ulatuslikud häälikumuutused ja keelekontakt. Kõige viljakam tundub olevat salatsiliivi grammatika ja grammatika muutumise kõrvutamine teiste läänemeresoome keeltega. Winkleri ja Pajusalu töö fookuses on salatsiliivi, kuid just kõrvutamise olulisust silmas pidades ei peaks see suurprojekt maha kandma ka Sjögreni materjalis nii olulist kahe liivi keele kõrvutamist ja võrdlemist.

Winkler-Pajusalu 2016 on lingvistilise täiuslikkuse taotluse avaldus, sest autorid ei piirdu Wiedemanni avaldatuga ja sellest salatsiliivi materjali eraldamisega — teoks on saanud uus ja eelmistest publikatsioonidest põhjalikum suurtöö, mis põhineb Sjögreni originaalkäsikirjal, olles ühtlasi tolle materjali esimene täielik ja analüüsitud väljaanne salatsiliivi osas. Trükkis ilmunud materjalide puhul tuleb ikka arvestada sellega, et trükki minevaid tekste võidakse redigeerida õigemaks, kui nad tihti on. Käsikirja avaldamine ja analüüsimine on teine tera.

Kirjandus

H e s s e l b e r g, Heinrich 1841. *Lettische Sprachlehre: Eine von der Allerhöchst bestätigten lettisch-literarischen Gesellschaft gekrönte und auf Kosten derselben gedruckte Preisschrift*. Mitau: s.n.

- H i n t, Mati 2010. Peaegu usutamatu liivi sõnaraamat. Eberhard Winkler, Karl Pajusalu. Salis-livisches Wörterbuch. (Linguistica Uralica. Supplementary Series. Volume 3). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2009. 272 lk. — *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 776–783
- H i n t, Mati 2017. Partitiivi laienemine aspektituks objektikäändeiks. — *Mäetagused*, nr 4. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 153–180
- H u p e l, August Wilhelm 1818. *Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche*. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn
- K e t t u n e n, Lauri 1938. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura
- K o n t, Karl 1963. *Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes = Именной объект в прибалтийско-финских языках*. (Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused IX.) Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia
- M ä l k, Vaina 1981. *Liivi vanasõnad eesti, vadja ja läti vastetega*. I–II. Koost. Vaina Mälk Pētõr Dambergi, Elza Kokare, Arvo Krikmanni, Lembit Vaba, Tiit-Rein Viitso, Eduard Vääri osavõtul. Tallinn: Eesti Raamat
- N o r v i k, Miina 2016. Research into Livonian syntax: the results of previous studies and the tasks ahead. — *Eesti ja Soome-ugri Keele- teaduse Ajakiri — Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. Special issue: Studies on Livonian II. Guest editors: Valts Ernštreits and Karl Pajusalu, Vol. 7, No. 1, pp. 177–201
- S a a r e s t e, Andrus 1958–1963. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat*. I–IV. Stockholm: Vaba Eesti
- S i v e r s, Fanny de 1971. *Die lettischen Präfixe des livischen Verbs = Les Préfixes Lettons du Verbe Live*. Nancy : Berger-Levrault
- S j ö g r e n - W i e d e m a n n 1861 = *Joh. Andreas Sjögren's Gesam- melte Schriften*. Band II. Theil I: *Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben*; Band II, Theil II: *Joh. Andreas Sjö- gren's livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch*. Im Auf- trage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Fer- dinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg etc.: Eggers et Comp. et al.

- S L W 2009 = *Salis-livisches Wörterbuch*. Hrsg. von Eberhard Winkler und Karl Pajusalu. (Linguistica Uralica Supplementary Series, Vol. 3.) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus
- T ä l b e r g a, Ilze, Aive M a n d e l 2017. On the imperfective and perfective aspect in Estonian and Latvian. — *Eesti ja Soome-ugri Keeleteaduse Ajakiri* — *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. Erinumber / Special issue “Keele kõrgendikud / Highlands of language” — Pühendusteos professor Birute Klaas-Langi 60. sünnipäevaks / — Festschrift for professor Birute Klaas-Lang on the occasion of her 60th birthday. Külalistoimetajad / Guest editors: Kristiina Praakli, Tõnu Tender, and Valter Lang, Vol. 8, No. 1, pp. 241–261
- T u i s k, Tuuli 2016. Main features of the Livonian sound system and pronunciation. — *Eesti ja Soome-ugri Keeleteaduse Ajakiri* — *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. Special issue: Studies on Livonian II. Guest editors: Valts Ernštreits and Karl Pajusalu, Vol. 7, No. 1, pp. 121–143
- Ū ž T e s t a m e n t : *Evangeliumõd ja Apostõld Tõõd*. 1937. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- V i i t s o, Tiit-Rein 2008. *Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud*. Koost. ja toim. Karl Pajusalu, Urmas Sutrop, Pire Teras. Tartu—Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- V i i t s o, Tiit-Rein, Valts E r n š t r e i t s 2012. *Līvõkīel-ēstikīel-leļkīel sōnārōntōz* = *Liivi-eesti-lāti sōnaraamat* = *Lībiešu-igaunu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra; Tartu: Tartu Ülikool
- V ä ä r i, Eduard 1959. Liivi keele uurimise ajaloost. — *Emakeele Seltsi Aastaraamat* V. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 190–225. (Lihtsustatud kujul uuesti avaldatud kogumikus *Liivi rahva keel ja meel: Eduard Vääri uurimused liivlastest ja liivi keelest*. Koost. Ott Kurs, Tuuli Tuisk, Reet Vääri; toim. Ott Kurs, Karl Pajusalu, Tuuli Tuisk, Mare Valge. (Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 74). Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 2016, lk 235–264.)
- W i e d e m a n n, Ferdinand Johann 1893. *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch*. Redigirt von Jakob Hurt. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften. (Faksiimiletrükk *Eesti-saksa sõnaraamat*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus 1973.)
- W i i k, Kalevi 1989. *Liivin katko*. Turku: Turun Yliopisto

- W i n k l e r, Eberhard 1994. *Salis-livische Sprachmaterialien*. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminar an der Universität München. Serie C: Band 21.) Hrsg. von Ingrid Schellbach-Kopra und Gerhard Ganschow. München: Finnisch-Ugrisches Seminar
- W i n k l e r, Eberhard 1999. *Ältere livische Sprachmaterialien*. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminar an der Universität München. Serie C: Band 22.) Hrsg. von Ingrid Schellbach-Kopra und Gerhard Ganschow. München: Finnisch-Ugrisches Seminar
- W i n k l e r, Eberhard, Karl P a j u s a l u 2016 (ediert, glossiert und übersetzt). *Salis-Livisch I. — J. A. Sjögrens Manuskript*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Bd. 88.) Wiesbaden: Harrasowitz Verlag in Kommission
- W i n k l e r, Eberhard 2017. Verbiprefiksidi salatsiliivi keeles. — *Eesti ja Soome-ugri Keeleteaduse Ajakiri — Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. Erinumber / Special issue “Keele kõrgendikud / Highlands of language” — Pühendusteos professor Birute Klaas-Langi 60. sünnipäevaks / — Festschrift for professor Birute Klaas-Lang on the occasion of her 60th birthday. Külalistoiematajad / Guest editors: Kristiina Praakli, Tõnu Tender, and Valter Lang, Vol. 8, No. 1, lk 349–357

MATI HINT (1937) on lõpetanud Tartu Ülikooli filoloogiateaduskonna rakenduslingvistika eriteadlasena 1963, filoloogiakandidaat 1971 (Eesti NSV Teaduste Akadeemia), filosoofiadoktor 1997 (Helsingi Ülikool). Töötanud Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi teadurina 1966–1975; E. Vilde nim Pedagoogilise Instituudi (Tallinna Pedagoogikaülikooli, Tallinna Ülikooli) eesti keele ja kirjanduse kateedri dotsendi kt, teadur ja vanemteadur 1975–1980, dotsent 1980–1992, eesti keele õpetooli kaasprofessor 1992–1993 ja professor 1993–2002, õpetooli juhataja 1995–2000; 2002. aastast emeritprofessor. *Akadeemias* avaldanud artiklid “Vene keele mõjud eesti keeles” (1990, nr 7, lk 1383–1404) ja “Vaade Johannes Aaviku isiksusele seestpoolt” (2014, nr 4, lk 668–687; nr 5, lk 868–890), kõne “Wiedemanni keeleauhinnas peegeldub Eesti ühiskond ja vaimuelu” (2010, nr 7, lk 1208–1218) ning arvustuse Heikki Rausmaa teose *Kyllä kulttuurin nimissä voi harrastella aika paljon* kohta (2014, nr 11, lk 2069–2081).

BRUNO PALMIK. Hambahaldjas (2017)

KAS JUMAL SAAB ARU VIIPEKEELSETEST PALVETEST?

Kurtus, vaikus ja viipekeeled kristlikus traditsioonis

Liina Paales

Kuna nüüd kurtummale Looja käest needsamad ihu ja vaimu anded on jagatud kui kuuljalegi, siis on ka temal seesama kutsumine: pruugitav ja kõlblik inimeste seltskonna liige olla ja pühitsuses elades taeva riigi pärijaks saada.

Johannes Eglon¹

Käesolev artikkel käsitleb kuulmisvõimetust, kurte inimesi ja viipekeeli kristluse kontekstis. Esmalt vaadeldakse kuulmispuude ja kurtide inimeste teemat Vanas ja Uues Testamendis. Seejärel antakse ülevaade kurtuse käsitlemisest kirikuloos ning vaadeldakse religioosse vaikimise kontseptsiooni, kloostriviiplemist ja selle seoseid kurtide viipekeeltega. Tuntakse huvi, millised on olnud kuulmisevõime taastamisega seotud imeteod minevikus ja tänapäeval. Järgmisena antakse ülevaade kiriku rollist Euroopa, sealhulgas Eesti, ja Ameerika Ühendriikide kurtide haridusajaloos. Lõpuks peatutakse kurtide kaasatusel tänapäeva kirikutesse nii Eestis kui välisriikides, puudutatakse põgusalt usunditõlget ja vaadeldakse eesti viipekeelse kristliku leksika arengut. Viimase teemana tutvustatakse kurtide vabastusteoloogiat.

¹Tsitaat on pärit esimese eestlasest kurtide õpetaja Johannes Egloni kirjutisest *Kurtumm, tema elu ja olu* (Eglon 1880: 32).

1. KUULMISVÕIMETUS, KURDID JA VIIPLEMINE PIIBLIS

Kuulmisvõimetuse teemat kristlikus traditsioonis on käsitlenud Saksa evangeelne kurtide hingehoidja ja pastor **Dietfried Gewalt** (snd 1939). Ta on uurinud varakiriklikke allikaid ja nendes leiduvaid teateid kurtide ja viipekommunikatsiooni kohta. Järgnevalt käsitlengi kurtide ja kurtuseteemalisi kirjakohti eestikeelses Piiblis,² toetudes D. Gewalti artiklile (Gewalt 1991).

Kurtus esineb Piiblis nii **kujundlikus tähenduses** kui **tervisprobleemina**. Näiteks sisaldub Vanas Testamendis retooriline küsimus, mis viitab, et ka puudega inimesed on jumalik loom: *Siis Issand ütles temale: “Kes on teinud inimesele suu, või kes teeb keeletu, kurdi, nägija või pimedale? Kas mitte mina, Issand?”* (2Ms 4:11). Kuulmis- ja nägemispuudega inimesi tuli kaitsta: *Ära nea kurti ja ära pane komistuskivi pimedale, vaid karda oma Jumalat! Mina olen Issand!* (3Ms 19:14) (Gewalt 1991: 19).

Tihti esineb kurtus piiblitekstis metafoorina. Kelle hingelist seisundit võrreldi kurtuse või tummusega, see oli sügavas hädas ja sisemises kitsikuses: *Ent mina olen nagu kurt, ei ma kuule, ja nagu keeletu, kes ei ava oma suud* (Ps 38:14).

Kurtus oli ka Jumala suhtes paadunud oleku, niinimetatud vaimse kurtuse võrdpildiks: *Ja tema ütles: “Mine ja ütle sellele rahvale: Kuuldes kuulete ega mõista; nähes näete ega taip! Tee tuumaks selle rahva süda ja tee raskeks ta kõrvad ning sule ta silmad, et ta oma silmadega ei näeks ja kõrvadega ei kuuleks, oma südamega ei mõistaks ja ei pöörduks ega paraneks!”* (Js 6:9–10)³ (*ibid.*).

Mõne kirjakoha puhul on ebaselge, kas kõnevõimetusega kaasnes ka kurtus. Niisugune on lugu Ristija Johannese isast Sakariast, kes jäi kõnevõimetuks karistusena uskmatuse eest: *“Ja*

²Kõik tsiteeritud kirjakohad on pärit 1999. aasta eestikeelsest piiblitõlkest, kui pole märgitud teisiti.

³Osundatud kirjakohas viidatakse vaimse kurtuse kõrval ka vaimupimedusele, kui nähtut vaatamata toimivale nägemismeelele ei mõisteta.

vaata, sa jääd keeletuks ega saa kõnelda kuni päevani, mil see sünnib, seepärast et sa ei ole uskunud mu sõnu, mis lähevad täide omal ajal.” Rahvas oli ootamas Sakariast ja pani imeks, et ta nii kaua viibis templis. Aga kui ta oli välja tulnud, ei saanud ta nendega rääkida. Ja nad mõistsid, et ta oli templis näinud nägemust. Tema üksnes viipas neile käega ning jäi tummaks (Lk 1:20–22).

Ei ole päris selge, kas Sakarias jäi üksnes kõnevõimetuks — tummaks — või kaasnes sellega ka kurtus. See, et piiblisalmis väljendab ta end žesti abil, ei tähenda veel, et ta oli kurt. Edasises piiblisalmis ilmneb, et ka Sakariase lähikondsed suhtlesid temaga viipeliselt: *Ja nad viipasid ta isale, et saada teada, kuidas tema tahaks last nimetada (Lk 1:62).* Nimetatud piiblisalm lubab oletada, et Sakarias võis olla — aga mitte tingimata — ka kurt.

Vana Testamendi prohvetlikud tekstid sisaldavad lootust, et ümbritsev keskkond ja poliitilised olud muutuvad. Siis saadakse jagu ka keha- ja meelepuuetest — halvatuses, nägemispuudest ja kurtusest: *Sel päeval kuulevad kurdid kirja sõnu ja pimedate silmad näevad pilkasest pimedusest (Js 29:18); Kurdid, kuulge, ja pimedad, tõstke oma pilk üles, et te näeksite! (Js 42:18).* Kurtus, aga ka muud puuded ja haigused on Vanas Testamendis midagi sellist, mida ei tohiks olla. Samalaadseid mõtteid leiab ka Uuest Testamendist: *pimedad näevad jälle ja jalutud kõnnivad, pidalitõbised saavad puhtaks ja kurdid kuulevad ja surnud tõusevad üles ja vaestele kuulutatakse evangeeliumi (Mt 11:5) (Gewalt 1991: 19).*

Mõnedes usuringkondades (nt nelipühilikes, karismaatilistes, kuid ka katoliiklikes ja luterlikes) on tõlgendatud Markuse evangeeliumi kurdi ja kõnetu terveks tegemise lugu nii, nagu tegelnuks Jeesus kurdi inimesega eraldi ja suhelnuks temaga viibeldes: *Ja tema juurde toodi kurt ja kidakeelne ning paluti teda, et ta paneks oma käe ta peale. Ja Jeesus võttis ta rahvahulgast kõrvale, pistis oma sõrmed ta kõrvadesse, sülitas ja puudutas ta keelt ning üles taevasse vaadates õhkas ja ütles talle: “Effata!”, see on “Avane!” ja ta kõrvad avanesid kohe ja ta keelekütke pääses valla ning ta rääkis korraldikut (Mk 7:32–35).* Just eeltoodud kirjakohtast lähtudes korraldatakse mitmetes kristlikes usuringkondades kurtidele eraldi viipekeelseid jumalateenistusi.

Gewalt väidab, et tegelikult käitus Jeesus siin imetegijana nagu teistelgi sellesarnastel juhtudel. Tema tegevuse eesmärk ei olnud mitte kurdiga suhtlemine, vaid tema tervendamine. Alles siis, kui tervenemine oli toimunud, hüüdis rahvas: “*Kõik on ta teinud hästi, ta paneb ju kurdid kuulma ja keeletud rääkima!*” (Mk 7:37). Eesmärgiks oli kurtusest jagu saada (Gewalt 1991: 19).

Mõnikord on Uue Testamendi tervendamislugudes kurtus ja/või tummus demoniseeritud. See tähendab, et kuulmispuue ja kõnevõimetus ei olnud mitte üksnes terviseprobleemid, vaid deemonlikud, kurjast vaimolendist põhjustatud nähtused: *Aga kui Jeesus nägi, et rahvahulk kokku jookseb, sõitles ta rüvedat vaimu: “Sina keeletu ja kurt vaim, ma käsin sind, mine temast välja ja ära tule kunagi enam tema sisse!”* (Mk 9:25). Analoogne motiiv esineb ka Luuka evangeeliumis: *Ja kord ajas ta välja kurja vaimu; see oli keeletu. Ja sündis, et kui kuri vaim oli välja läinud, hakkas keeletu inimene rääkima, ja rahvahulgad panid seda imeks* (Lk 11:14).⁴

2. KUULMISVÕIMETUS, KURDID JA VIIPLEMINE KIRIKULOOS

Kus loodeti kurtusest võitu saada, seal ei süvenetud verbaalse ja viipekeelse kommunikatsiooni olemusse. Siiski oli Gewalti hinnagul juba algkristlaskond teadlik kurtide kristlaste olemasolust. Küsimus, kuidas nendega suhelda, pidi ükskord nii või teisiti esile kerkima. Kurte ja viiplemist puudutavad oma kirjatöodes kirikuisad Augustinus ja Hieronymus ning kurtide teema tuleb arutlusele ka mitmel kirikukogul.

⁴Eeltoodud kirjakohtad on olnud aluseks karismaatiliste usuliikumiste tervenduspraktikatele. Kurtide eest palvetatakse — mõnikord üsnagi valjuhäälselt ja jõuliselt. Nende peale asetatakse käed lootuses, et jumaliku abiga kurtus asendub kuulmisega. Mõnikord ollakse veendunud, et tegemist on niinimetatud *kurtusedeemoniga*, kes tuleb inimesest välja kihutada, et inimene hakkaks kuulma ja rääkima. Usutervendamise praktiseerijate jaoks ei ole mitte ainult kurtusel, vaid ka teistel puuetel, haigustel, hälvetel ja isegi muudel argielu probleemidel, nagu vaesus, keerukad inimsuhted ja muud, vaimne, lausa saatanlik põhjus.

Joonis 1. Jeesus tervendab kurdi. Allikas:

<https://godinthemax.files.wordpress.com/2015/11/jesushealdeaf.jpg>.

Kirikuisa **Aurelius Augustinus** (354–430) ehk Augustinus Hippost on käsitlenud viiplevaid kurte seoses keele- ja märgiteoreetiliste vaatlustega fiktiivses dialoogis *De magistro* (Õpetajast). Augustinus vestleb selles oma varasurnud poja Adeodatussega (372–388). Augustinus kasutab mõisteid *signum* ('märk'), *gestus* ('kõneleja või näitleja käeliigutus') ja *motus* ('kogu keha liikumine'). Ta esitab küsimuse, kuivõrd üldse on võimalik end suulise keele asemel miimika ja žestide abil arusaadavaks teha. Ja vastab ise, et kurdid saavad kas just kõike, aga peaaegu kõike viibete abil väljendada: nende abil nad kas küsivad või vastavad, selgitavad või otsustavad. Augustinus võrdleb kurti laval oleva näitlejaga. Gewalt juhib tähelepanu, et Augustinus lähtub oma kirjutises kuuljate ja kurtide vahelisest suhtlemisest, kurtide omavahelist suhtlemist pole siin mainitud (Gewalt 1991: 20).

Järgnevalt on ära toodud katkend⁵ Augustinuse *Õpetajast*:

AUGUSTINUS: [---] Aga kui ma küsin näidet selle kohta, mida tähistab üks silp, kui öeldakse "müür", võid sa mulle sellele vastava sõrmeliigutusega vastata? Ka säärasel viisil võin ma päris lihtsalt näha asja, mille märgiks on see ühesilbiline sõna, kuna sa mulle selle nähtavaks teed, ilma et seejuures ühtki sõna lausuksid.

⁵ Autori tõlge dialoogi *De magistro* katkendist D. Gewalti saksakeelsest artiklist.

ADEODATUS: Tunnistan, et see on võimalik, aga ainult nimi-sõnade puhul, mis märgistavad kehasid, mis peavad pealekauba praegu olemas olema.

AUGUSTINUS: Kas nimetame kehade värve või on need pigem keha kindlad omadused?

ADEODATUS: Kindlasti on see nii.

AUGUSTINUS: Kuidas saab siis seda teha nähtavaks ka ühe sõr-meliigutusega? Kas sa mitte ei lisa kehadele ka nende kehalisi omadusi, nii et sellest hoolimata ka neid, kuivõrd need on käes-olevad, ei saa ilma sõnata teada saada.

ADEODATUS: Kui ma ütlen “kehad”, mõistan ma selle all kõi-ki kehalisi objekte ja selle all arvestan ma kõike, mis kehalises mõttes on meeleliselt tajutav.

AUGUSTINUS: Sellele vaatamata mõtlen ma, et kas sa siin ei peaks teatud erandeid lubama.

ADEODATUS: Sul on õigus, kui mulle meenutad, et õigupoolest peaksin ma ütleva — kõik nähtavad, aga mitte kõik kehalised as-jad, mida ma tõepoolest pean tunnistama: heli, lõhn, maitse, kaal, soojus ja kõik teised asjad, mis üldises tähenduses on võimalikud. Ehkki neid võib tunda ainult kehaliselt, ja on seetõttu “kehalised asjad”, ei saa neid sellele vaatamata kätega nähtavaks teha.

AUGUSTINUS: Jah, aga kas sa ei ole mitte kunagi näinud, kui-das kurtide inimestega nii-öelda vesteldakse viiplitmise kaudu ja kuidas kurtid ise samuti žestidega küsivad, vastavad, õpetavad, ja kõike, mida nad tahavad, või vähemalt peamist, mõistavad? Kui see on kuidagi võimalik, siis ei saa ainult “nähtavaid asju” või sõnu arusaadavaks teha, vaid ka helisid, maitset ja muud sellesar-nast. (*De magistro*, III ptk, 5.)

Ühes teises kirjutises pealkirjaga *De quantitate animae* (Hinge kvantiteedist) tegeleb Augustinus taas viiplitmise küsimusega ja viitab selles ühele oma tuttavale kurtummale:

Kas sa ei tunne Milanos üht noort meest, kes oli suurepärase ke-haehituse ja hea käitumisega, ent kurtumm, nii et ta inimestest ainult nende liigutuste järgi aru sai, ja kui ise midagi öelda tahtis, ei saanud end samuti teistviisi väljendada? Ta on Milanos väga tuntud isik. Ma ise kohtasin taluperemeest ja -naist, kes mõlemad normaalselt rääkisid ja kellel oli neli last [---] ja kõik sündisid ilma

kurdina. Et nad tummad olid, märgati, kui nad ei rääkinud, kurtus selgus siis, kui nad ainult silmadega märke tajusid.⁶

Samas kirjutises pöörab Augustinus tähelepanu ka väikelapse keelelisele arengule. Ta kirjeldab hüpoteetilist situatsiooni, mille korral laps sünnib maal, kus inimesed suhtlevad omavahel ainult miimika ja žestide abil. Augustinus väidab, et see laps õpiks end samamoodi — miimika ja viibetega — väljendama.⁷

Kurtuse teemat kirikuloos on uurinud ka Berliini Humboldti Ülikooli emeriitprofessor **Klaus-Burkhard Günther** (snd 1944), kes ise on sünnipärane vaegkuulja. Ta leiab, et vaatamata oma põhiseisukohale, et kurdid on õppimisvõimelised ja suudavad end viipeliselt väljendada, ei olnud kristlik kirik täiesti vaba aristotellikust traditsioonist⁸ (Günther 1993). Selle piibellikku tõestusnäitena kasutati Augustinuse kasutatud Pauluse ütlust: *Kuidas nad siis saaksid appi hüüda teda, kellesse nad ei ole uskunud? Aga kuidas nad saaksid uskuda sellesse, kellest nad ei ole kuulnud? [---] Nii tuleb siis usk kuuldust [---]* (Rm 10:14, 17).⁹

⁶ Autori tõlge K.-B. Güntheri artikli järgi (Günther 1993: 170).

⁷ Viipekeelsete kurtide vanemate peres omandab tõepoolest ka kuulja laps kõigepealt viipekeele.

⁸ Aristotellik filosoofi traditsioon määratleb kurte kui suulist keelt mittevaldavaid õppimisvõimetute ja ebaintelligentsete olenditena. Häälikkõne usuti olevat mõtlemisvõimelise inimese instinkt ja mitte omandatav, kuulmisest sõltuv oskus. Selle arusaama järgi olid ilma kõneoskuseta kurdid võimetud sidusalt ja loogiliselt mõtlema, nii et nad olid vabad seadusega määratud vastutusest. Ja minevikus ei pöörelnud kommunikatsiooniprobleem mitte kurtuse, vaid tummuse ümber. Keskaegsed seadused eristasid enne suulise keele omandamist kurdistanuid või kurdina sündinuid ehk kõne-eelseid kurte, kes olid seetõttu ka tummad, nendest, kes olid kurdistanud pärast suulise keele omandamist ehk kõnejärgselt või õnnetuse tagajärjel ja olid võimelised suulises keeles suhtlema. Just viimased olid ka õiguslikud subjektid (Plann 1991: 7). Kõnealuse vaate seadis 16. sajandil kahtluse alla Saksa arst Solomon Alberti (1540–1600), kes väidab oma kirjutises *Oratio de surditate et mutitate* (1591), et kurdid on arukad ja mõtlemisvõimelised, isegi kui neil puudub kõne (Van Cleve, Crouch 1989: 8).

⁹ Siin on 17. salmi tsiteeritud 1968. aasta piiblitõlke järgi. 1999. a piiblitõlkes esineb Rm 10:17 järgmiselt: *Järelikult, usk tuleb kuulutusest, kuulutus aga Kristuse sõna kaudu.*

Güntheri hinnangul näib selle kirjakoha niisugune tõlgendus — kuulmise puudumise tõttu on uskumine võimatu — pigem küsitav, kui mitte täiesti arusaamatu. Ta viitab Augustinusele, kes selle kirjakohaga seoses ütleb: “Kuna [kuulmise] puudus takistab uskumist, nagu apostel Paulus tõendab, kes ütleb “Igitur fides ex auditu””, ent millest hiljem saab Caloviuse¹⁰ järgi “Fides est ex auditu, ergo solum ex auditu” (‘Usk tuleb kuuldust, seega ainult kuuldust’) (tsit. Günther 1993: 167).

Güntheri hinnangul näib kuni 19. sajandini mõju avaldanud varakristlik retseptsioonilugu olevat mõjutatud kreekakeelse *akoe* (‘kuulmine, kõrv, kuuldu, kuulujutt’) ladinakeelsest tõlkevastest *auditus*, mis kitsamalt tähendab just kuuldeakti. Günther viitab saksakeelsetele piiblitõlgetele, milles toonitatakse aga just sisulisi külgi ning *akoe/auditus* on tõlgitud kui *Predigt* (‘jutlus’) või *Botschaft* (‘ sõnum’) (Günther 1993: 168). Kõnealusel piiblisalmis on eestikeelseiks tõlkevasteiks *kuulutamine* (1865), *kuuldu* (1968) ja *kuulutus* (1999). Kokkuvõttes ei ole Güntheri hinnangul ülaloodud tsitaat augustinuslik õpetus kuulumismeele ja usu kohta. Nimelt ei viita Augustinus oma kirjutistes mitte üheski teises kohas Rooma kirja 10. peatüki 14.–17. salmile kurtide probleemaatikaga seoses. Pealegi — Augustinus koostas selle kirjutise ainult 20 aastat enne Orange’i kirikukogu (441. a), mis otsustas lubada sakramentide vahendamist viibete kaudu.

Esimene teoloogiline kommentaator, kes tunnustas kurtide viiblemist alternatiivse keelevormina usu juurde pääsemiseks, oli **Hieronymus** (347–420). Võrreldes Augustinusega püüdis Hieronymus rohkem kuuljate ja kurtide vahelise suhtluse keelise mõistmise poole (Gewalt 1991: 21). Tema tõlgendus mõjutas ka kurtide küsimusse puutuvaid kirikukogu otsuseid. Hieronymus käsitles apostel Pauluse kirja galaatlastele (Gl 3:2) ja lükkas sellega otsustavalt tagasi arvamuse kurtide usu- ja õppimisvõimetuse kohta, kuna see piiblisalm vihjab alternatiivile pääsemaks evangeliumi juurde viiblemise, viipekeele kaudu:

¹⁰Abraham Calovius (ka: Abraham Calov või Abraham Kalau; 1612–1686) oli luterlik teoloog.

Seda üksnes ma tahan teilt teada, kas te saite Vaimu käsu tegudest või usu kuulutamisest (Gl 3:2). Keegi võib küsida: Kui usk tuleb üksnes kuulmise kaudu, kuidas saavad siis kurdina sündinud kristlaseks? Jumal Isa võib avalduda loodud maailma suuruses ja ilus, sest loominguga kaudu saab loogiliselt tunnetada Loojat. Seevastu Kristuse sünnist, kannatusest, surmast ja ülestõusmisest saab teada üksnes kuulmise kaudu. Kas kurdid ei ole kristlased; või kui nad on kristlased, on apostli teine sõna vale, kuna see ütleb: “Nii tuleb siis usk kuuldust, aga kuuldu Kristuse sõna kaudu.”¹¹ Siis ütleb see, püüdes lepitava vastuse poole, et apostel ei ole üldiselt öelnud, et usk tuleb kuulmisest, kes praegu kuulevad, need usuvad. [...] peaks esiti katsetama nõustuda sellega, et kurdid võivad evangeeliumist osa saada läbi märguandmise, igapäevase inimestega suhtlemise kehakeele kaudu (Günther 1993: 168).

Hieronymus võimaldab selle tõlgendusega põhimõtteliselt otsustava *fides ex auditu* rakendamist, mis oli juba varakristluses tavapärane. Sakramentidest osasaamise, abiellumise, ristimise ja muu puhul vastupidiselt filosoofilisele traditsioonile pani end maksma juba varasem arutelu, et neid ei tohi kurtummadele keelata. Sellele vaatamata tõstatus teema kirikukogudel korduvalt. Kartaago kirikukogudel, mis toimusid aastatel 256–258 ja 397, otsustati, et need, kes ise ei saa rääkida, lubatakse ristimisele ja patukahetsus-sakramentidest osasaamisele teiste tunnistuste põhjal. Besançonis 1571. a toimunud kirikukogu rõhutas, viidates veel vanadele korraldustele, kurtide õigust saada osa sakramentidest. Siiski oli osasaamine armulauast neile lubatud pärast erilist käitumisproovi ja üksnes ülestõusmispühade ajal. Güntheri hinnangul näitab kurtide küsimuse korduv arutelu kirikukogu nõupidamistel kiriku ambivalentset ja vastuolulist suhtumist, millel olid kindlasti oma tagajärjed seaduste rakendamisele (Günther 1993: 169).

Kokkuvõttes leiab Gewalt Augustinuse ja Hieronymuse tekstide põhjal, et mõlemad kirikuisad osutavad kuuljate-kurtide vahelist kommunikatsiooni kirjeldades näitleja ja kõnepidaja kehalistele väljendusvahenditele. See esteetilis-kommunikatiivne element elab tänapäevagi kurtide kultuuris näiteks teatri ja pantomiimina, ilma et selle ajaloolistest juurtest teadlik oldaks. Augus-

¹¹Siin on Rm 10:17 tsiteeritud 1968. a piiblitõlke järgi.

tinuse kirjutistes sisalduvad teated lubavad hüpoteetiliselt oletada selleaegse viipekeelse kurtide kogukonna olemasolu. Mainitud kirjutised väljendavad ainuüksi kuuljate püüdlusi kurte keeleliselt mõista, seetõttu ei saa nendest midagi teada kurtide omavahelise suhtlemise kohta (Gewalt 1991: 21).

Gewalti hinnangul ei ole Augustinuse ega ka Hieronymuse käsitletud kurtide viipekommunikatsioonist kirikupraktikasse järgi jätnud. Augustinuse puhul polegi see imeks pandav, kuna tema selleteemalised märkmed illustreerivad keeleteoreetilisi teese. Hieronymust tsiteeriti eriti sageli 16. sajandil. Kurdina sündinuid ei vaadeldud siis mitte kommunikatsiooni, vaid Jumala armu vaatepunktist. Teoloogilisest vaatepunktist ei olnud seega probleemiks sünnipärase kurdi isiku keeleline suhtlemine, vaid kurtust kui sellist vaadeldi Jumala armu seisukohast (Gewalt 1991: 22).

Usureformaator **Martin Lutheri** (1483–1546) seisukohti seoses puudelisusega on käsitlenud näiteks Saksa teoloog Stefan Heuser (2012) ja Suurbritannia puudelisuse uurija **Michael Miles**. Järgnevalt refereerin Milesi artiklit kurtuse teema kohta Lutheri töödes (Miles 2005). Nimelt arutleb Luther oma Galaaatia kirja teemalises kirjutises aastal 1519 selle üle, kas kurdid inimesed, kes ei “kuule” evangeeliumi füüsiliselt, võiksid saada kristlasteks. Küsis ju apostel Paulus (küll mitte kurtidega seoses): *Kuidas nad siis saaksid appi hüüda teda, kellesse nad ei ole uskunud? Aga kuidas nad saaksid uskuda sellesse, kellest nad ei ole kuulnud?* (Rm 10:14). Luther väidab, et kuulmispuue ei ole Jumala Sõnale takistuseks, nagu seda pole ka näiteks alaealisus. Kõik inimesed on olnud vaimselt kurdid, kuni Jumala Vaim rääkis nendega, aga Jumala Sõnale pole mitte miski “kurt” — kui vaid sisemised “kõrvad” tahavad kuulda (Miles 2005).

Luther püstitab oma püha missa teemalises traktaadis (1520) küsimuse, kas kurdid ja teised puudelised on kõlblikud osa saama armulaua sakramendist. Seesuguseid küsimusi oli tegelikult juba varem käsitletud katoliiklikes usutunnistuslikes käsiraamatutes, nagu näiteks esmakordselt 1486. a ilmunud ja hiljem korduvalt taastrekitud Angelus de Clavasio *Summa Angelica*. Käsiraamatu 1511. a versioonis on kirjas: “Mutus per signa potest petere sacramenta et ei sunt danda” (“Tumm võib sakramente küsida märgi

vahendusel ja neid tuleb talle anda') (tsit. M. Milesi järgi). Luther kinnitas kurtide inimeste õigust küsida ja saada osa armulauast viibete vahendusel. Ta ütles jõuliselt lahti levinud väärtustest, millega mõned preestrid "harjutasid neid väga pettusega ja arvasid, et neile tuleks anda õnnistamata oblaati".¹²

Milesi hinnangul oli niisugune käitumine ilmselt tingitud soovist jätta mulje kurtide "kaasamisest", ent ilma veendumuseta, et nad saaksid sakramendist osa ja seda ka tõepoolest mõistaksid. Luther sellist teesklemist ei talu. Tal ei olnud kahtlust, et Jumal võib teha kurdist või ükskõik kellest kristlase, ja kinnitas, et teab seda isiklikust kogemusest. Nimelt leiab Luther:

Nad väärivad samu asju, mis meiegi. Seepärast, kui nad on arukad ja suudavad näidata selgeid märke, et nad seda soovivad tõelises kristlase pühendumuses, nagu ma olen sageli näinud, peaksime jätma Pühale Vaimule selle, mis on tema töö, ega keelama neile seda, mida nad soovivad.

Gewalt teeb kokkuvõtte Lutheri seisukohtadest "tummade" puhul: kui nad on arukad ja mõistavad teatud märke (viipeid), siis tuleb nad armulauale lubada. Mittekuulja isik, kes oma usust oskab "märke" anda, on uskuv subjekt. Tuleb lähtuda sellest, et kurdi kristlase usk ei sõltu usu kuulutamiseks kasutatud märgisüsteemist (Gewalt 1991: 22).

Miles osutab Lutheri arutlusele, et Kristus võttis vastu lapsi ja tegi end ligipääsetavaks ka kurtidele, pimedatele ja halvatutele. Luther arvab koguni: *Võib olla nii, et neil [kurtidel inimestel] on sisemiselt parem arusaamine ja usk kui meil; ja mitte keegi ei peaks olema pahatahtlikult vastu.*

Miles on leidnud, et Luther uskus reformatsiooni alguspäevadest peale, et puudelistele peab olema kättesaadav abielu sakrament. Luther mõistis hukka abielu kirikliku takistamise "viga-se silmanägemise ja kuulmise" tõttu: *See on räpane must äri, et piiskop keelab mulle naist või määrab kindlaks, millal ma tohin abielluda või pimedal ja tummal inimesel ei ole lubatud abiellu astuda.*

¹²Siin ja edaspidi on Lutheri kirjutisi tsiteeritud M. Milesi ingliskeelse artikli (2005) järgi.

Tegelikult lubas kirik kurtidel abielluda ja kasutada laulatustalitusel ka viiPLEmist juba keskajal. **Christopher Stone** ja **Bencie Woll** on näiteks käsitlenud Inglismaal säilinud üleskirjutust 16. sajandil toimunud laulatustalitusest, kus peigmees andis abielutöötuse viibeldes. Ühtlasi peetakse seda ka esimeseks kirjalikuks allikaks viiPLEmise kohta õiguslikus kontekstis Suurbritannias (Stone, Woll 2008: 227).¹³

Kõnealune laulatus toimus 15. veebruaril 1576 Leicesteris püha Martini kirikus, kus abiellusid Ursula Russell ja Thomas Tilsy. Peigmehe puhul on öeldud, et ta oli loomupäraselt (sünnilt) kurt ja ühtlasi tumm, nii et tavapärane laulatustalitus ei tulnud tema puhul arvesse. Kohal viibisid Lincolni piiskop Thomas Cooper, kohalik jurist John Chippendale ja Leicesteri linnapea Richard Davy, kellelt oli saadud abiellumiseks heakskiit. Tseremonia ise toimus järgmiselt. Thomas kastutas oma vendade ja kihelkonna elanike ees järgmisi viipeid: esiteks embas ta oma pruuti ja võttis ta käe oma kätte ning asetas sõrmuse ta sõrme, seejärel pani ta oma käe oma südamele ja seejärel naise südamele. Pärast seda tõstis ta käed taeva poole. Näitamaks, et jätkab naisega kooselu kuni surmani, asetas ta oma käed silmadele neid sulge-

¹³Kirjalike allikate järgi oli Eesti esimene kurtide abielupaar 1903. aastal laulatatud Karl (1871–1957) ja Marie (Schirmer) (1871–?) Luht (*Haruldane hõbepulm. Kurtumma abielu aupäev*). Mõlemad olid sündinud kuuljana, kuid kurdistunud lapseas (Kotsar, Kotsar 1996: 57–58). 1927. a 3. märtsi *Päevalehes* on mainitud kurtide omavahelist abielu tavapärase nähtusena (*ibid.*: 33). Täpsemalt pole uuritud kurtidekuuljate abielude kohta. Soomes ei tohtinud varasema abieluõiguse järgi sünnipärase kurtummad ilma presidendi loata abielluda (Hentunen 1939: 452). Eugeneikute hinnang kurtide omavahelisele abiellumisele oli selgelt negatiivne — nad ei tohiks seda teha, sest võivad saada kurte järeltulijaid. Ajakirja *Kurtummade Sõber* 1936. aasta kahes numbris on refereeritud Saksa kurtide nädalalehte *Der Deutsche Gehörlose* (1935), kust on pärit järgnev katkend soosivast suhtumisest steriliseerimisse: *Meie peame aga ise teadlikud olema ja olemegi, et oleme pärimuslikult haiged. Ei ole väga palju, aga siiski osa on neid meie hulgas, kes seda küll tegema peaksid. Sest see ei ole kellelegi häbi, seda ei või öelda keegi inimene. Küll aga peame meie selle all kannatama, ent meie lapsed ei tohiks ometi pärida sedasama haigust, mis on meil. Ja see on ühtlasi kohustus meie rahva vastu.* [Saksa kurtidepäevalt (8.–11. juunil 1935).]

des, seejuures justkui oma jalaga maad kaevates. Seejärel sikutas ta käega, nagu helistaks kella.

Inglismaal on säilinud ka üks 17. sajandist pärit kirjalik allikas. Selles kirjeldatakse 1618. aastal aset leidnud laulatustalitust, kus kasutati viipeid. Abiellusid Sarah Earle ja kurtumm Thomas Speller. Iseküsimus on, kas neid viipeid kahel eelkirjeldatud laulatustalitusel saab määratleda just viipekeelena. Ilmselt oli tegu abstraheritud üksikviibete ja mitte briti viipekeele arhailise vormiga (*ibid.*).

3. VAIKIMINE JA VIIPLEMINE KLOOSTRIKULTUURIS

Kuulmisvõimetuse, viipekeelte ja kristluse raames kerkib esile veel üks aspekt — nimelt kõnelemise vältimine kloostrielus. Vaikimise kontseptsiooni kristluses kui kloostri- ehk monastiliste viipekeelte¹⁴ alust on käsitlenud Hollandi uurija **Gérard van Rijnberk**. Rijnberki andmeil leidub juba kristluse-eelsest ajast viiteid vaikimise austamise kohta. Näiteks **Pythagoras** nõudis oma õpilastelt absoluutset vaikimist mõne aasta jooksul. Kristluseperioodil lisandusid üldise korra motiividele veel psühholoogilised ja muud taotlused. Vanas ja Uues Testamendis on mitu kirjakohta, mis manitsevad inimest olema sõnadega ettevaatlikud ja talitsema oma kõnet: nt *Albi suu on hukatuseks temale enesele ja ta huuled on püüdepaelaks ta hingele* (Õp 18:7); *Issand, pane valvur mu*

¹⁴ Ameerika Ühendriikide uurija Louis Braggi arvates ei ole viipekeel munkade omavahelise käelise suhtlemise tähistamiseks kõige õigem nimetus. Pigem sobiks *viipenimistud* (*sign lexicons*, eesti k ehk ka *kloostri viiped*). Benediktlaste kloostrites kasutatud viipenimistud olid ametlikult koostatud ja neil puudus iseseisv grammatika. Kloostri viiped struktureeriti kas ladina või mõne muu kohaliku keele reeglite järgi (Bragg 1997: 4, 9). Neil puudub sünnipärane kõnelejakond erinevalt kurtide viipekeeltest (*ibid.*: 10). Kloostrikultuuris olid levinud anglosaksi, augustiinlaste, benediklaste, tsistertslaste ja trapistide viipenimistud (Umiker-Sebeok, Sebeok 1987; Banham 1996; Bruce 2007). Eesti keeles vt samal teemal Alliksaar 2014. Tänapäeval kasutavad kloostri viipeid aktiivsemalt trapistid, ranguse suunas reformitud tsistertslaste ordu haru (Roseman *s.a.*).

suu ette, hoidja mu huulte uksele! (Ps 141:3) (Rijnberk 1987: 16). Keele talitsemisele on pühendatud Jaakobuse kirja 3. peatükk.

Vaikimist vaimse praktikana rakendatakse paljudes religioonides. Peale kristluse praktiseeritakse vaikumist ka näiteks hinduismis, joogidest munkade sisevaatluses. *Muni* oli selline munk, kes järgis niinimetatud vaimse vaikimise ehk *mauna* reegleid. Sanskriti sõnatüvi *muni* on suguluses kreeka sõnaga *monos* ehk 'üksik', 'ainus', millest on tuletatud sellised sõnad nagu nt munk, monism (Yogandanda 2009: 313).

Siirdudes tagasi kristluse juurde, näeme, et esimeste kristlike kloostriorduude loojad on ilma eranditeta nõudnud oma õpilastelt vaikusepidamist kui mitte kõikjal ja terve päeva jooksul, siis vähemalt paljudes kohtades ja teatud ajavahemikel. Sellise ettekirjutuse motiivid on väga selged. Esiteks on vaikusepidamine eelkõige lihasuretamise vorm. **Püha Ambrosiuse** sõnul oli esimene halb sõnakasutus see, kui Eeva¹⁵ meelitas oma sõnadega Aadamat pattu tegema (Rijnberk 1987: 16).

Kloostrikultuuris sai vaikusepidamise nõue tuntuks eelkõige **Nursia püha Benedictuse** (480–547) reeglistiku järgi. Monastilistes viipekeeltes¹⁶ suheldakse kokkuleppelistel vaikuseperioodidel iga päev alates kella 20 (*major*) kuni päiksetõusuni ja kella 12 kuni 15 (*minor*).¹⁷ Kuna kloostrielanikud suhtlevad tavapä-

¹⁵Ja naine nägi, et puust oli hea süüa, ja see tegi ta silmadele himu, ja et puu oli ihaldusväärne, sest see pidi targaks tegema. Siis ta võttis selle viljast ja sõi ning andis ka oma mehele, ja tema sõi (1Ms 3:6).

¹⁶Maailma keelte andmebaasi *Ethnologue* varasemas versioonis oli kirjas, et monastiline viipekeel on Vatikani riigikeel, koodiks mzg. Sünnipärane kasutajaskond puudub ja kasutajaskonna suurus pole teada. Esineb teise keelena kloostrikogukondades, eriti Euroopas. Dialektidena on nimetatud: 1) anglosaksi; 2) augustiini; 3) benediktiini; 4) tsiisterlaste ja 5) trapistide viipekeelt. Kloostri viipekeel rakendub vaikusevande pidamise hetkel (*Monastic sign language*). *Ethnologue*'i praeguses versioonis puudub kloostriviipekeelte kirje. Monastiliste viipekeelte kohta vt: *MultiTree: A Digital Library of Language Relationships*.

¹⁷Benedictuse reegli järgi olid palvused jagatud ööpäevas kaheksaks kanooniliseks tunniks: 1) matutiin (või vigiil); 2) laudes; 3) esimene tund ehk priim; 4) kolmas tund ehk tertis; 5) kuues tund ehk sekst; 6) üheksas tund ehk noon; 7) vesper; 8) kompletoorium (Viia 2010: 52;

raselt suulises keeles, kujutavad viiped endast sõnade lihtsustatud tõlkeid. Viipefraasid järgivad selle keele süntaksit, mida viipeleja tavapäraselt kõneleb. Viipevara kajastab kõiki kloostrielu aspekte (Umiker-Sebeok, Sebeok 1987: XII).

Kindla reeglistiku ideoloogiline kontekst takistas munkasid välja töötamast ja tihendamast omavahelist suhtlemist — seda nii kõnes kui viibetes. Nimelt oli levinud idee, et isiku pühitus tuleb jumalike kanalite kaudu, mis avanevad puhastuses ja valgustuses, ning inimese suhtlemine (eriti kõnelemine) kaasiniimesega saastab mõistust ja takistab “puhaste” ideede vastuvõttu (*ibid.*) (vt joonis 2).¹⁸

Vaikuse kontseptsioon esineb kõikide ordude eeskirjades ja idakristluse mõttelaadis. Ilmselt esitas rääkimiskeelu esimest korda 328. aastal **püha Pachomios** Tabennisi kloostri ühel Nii-luse saarel. Teisena tuleks nimetada **Basileios Suurt** (u 330 – 1. I 379), kes, nõudes ordu noviitsidelt ordu nimetamist tema järgi basileioslaste orduks, käskis edendada vaikust ja keelas naermise kui äärmuse. Mõlema ordu liikmed kohustusid järgima täielikku vaikust teatud kloostriuumides ja kindlatel kellaaegadel. Nad kohustusid ka vaikima kirikus jumalateenistuse ajal, puhkuse ajal refektuuriumis ja terve öö dormitooriumides. See ettekirjutus esineb kõikide õhtumaiste religioossete ordude reeglistikus. Kõik Benedictuse reeglistikust lähtunud religioossed or-

vt ka Eco 2005: 11). Tunniliturgia jaotus omakorda kaheks: 1) *suured tunnid*: matutiin, laudes ja vesper; 2) *väiksed tunnid*: päevased tunnid ja kompletoorium. Tunnipalvuste täpne algusaeg sõltus suve- ja talveperioodist ning varieerus kloostriiti.

¹⁸Gravüüri on teinud Prantsuse kurt kunstnik ja õpetaja Ferdinand Berthier (1803–1886) kahekümneaastaselt. Selles põimuvad religioossed, antropoloogilised ja psühholoogilised vihjed. Kõnelemisse suhtutakse halvustavalt, aluseks näiteks piiblisalmid: *Inimest ei rüüveta see, mis ta suust sisse läheb, vaid see, mis suust välja tuleb, rüüvetab inimest* (Mt 15:11); *Oleks küll parem, kui te vaikiksite, siis võiks seda pida-da teie tarkuseks* (Ii 13:5). Täiesel osutab mao pea surimaski käes hoidva mehe kõrva poole, mis tähendab ajaloolase Aude de Saint-Loupe'i kommentaari järgi, et Berthier' arvates esindavad kõnelemine ja kuulmine surma (Delaporte 2002: 37).

Joonis 2. Ferdinand Berthier' gravüür kõnelemise ja vaikimise teemal. Avaldatud Yves Delaporte'i loal.

dud¹⁹ on säilitanud ettekirjutuse pidada vaikust — seda nii Cluny, Cîteaux' (tsistertsilased) kui Trappe'i (trapistid) kloostri elanikud (Rijnberk 1987: 17).

Vaikusepidamine ei olnud kusagil absoluutne, vaid kehtis üksnes teatud tundidel ja kohtades. Isegi idas ei vaikitud mitte üheski kogukonnas terve päeva jooksul. Rijnberk on rõhutanud, et kõnelemine on inimese vältimatu vajadus; sama võib ütelda suhtlemise kohta üldse. Ta tsiteerib seejuures **Bingeni Hildegardi**.²⁰ *Inimese jaoks on ebainimlik olla ainult vait ja mitte rääki-*

¹⁹Benediktlaste kloostrielu kajastub U. Eco romaanis *Roosi nimi*, milles on mainitud ka vaikusepidamist: *Vaikimise reegel on väga rangete ja ka meil on mitte ainult füüsilist tööd tegevatel, vaid ka lugevatel ja kirjutavatel munkadel keelatud omavahel vestelda* (Eco 2005: 73). Mainitakse ka viiplemist: *Mungad sõid kombekohaselt vaikides, suheldes omavahel benediktlastele tavalise sõrmede keele abil* (ibid.: 96).

²⁰Bingeni Hildegard (1098–1179) oli Saksa müstik. Eestis on tegelenu Bingeni Hildegardi loomingut tõlkimise ja uurimisega Riina Ruut (2004, 2010, 2015).

da (Inhumanum est, hominem in taciturnitate semper esse et non loqui) (ibid.).

Õhtul pärast kompletooriumi retsiteerisid benediktlased terve öö 10. psalmi. Hommikusel teenistusel loeti 50. psalmi. Pärast hommikust teenistust oli luba vaikus katkestada. Motiiv selleks oli püha Hildegardi järgi puhtpsühholoogiline. Sellele psühholoogilisele põhjusele lisandus teine, praktilise loomuga põhjus: kõikides kogukondades tekib aeg-ajalt vajadus üksteisega suhelda. Ehk siis avaramas tähenduses: tuleb nentida, et inimese vältimatu vajadus on suhelda, toimugu see siis kas suulises või nägemis- ja liigutuspõhises keeles. Ilmselt seetõttu leiutasid ka mungad vastavad käemärgid, et üksteisest aru saada nendes ruumides ja tundidel, mil kehtis vaikimisreegel (*ibid.*: 17–18).

Medievist **Scott G. Bruce** on käsitlenud vaikimistraditsiooni 910. aastal rajatud Cluny kloostris (Bruce 2007). Selles kloostris oli vaikusekultuur arendatud munga-ingli analoogial eriti kõrgele tasemele. Seesugust analoogiat pole Bruce'i väitel varem kloostritraditsioonis esinenud. Nimelt kujutles Cluny vennaskond inglaid kolme fundamentaalse omaduse raames. Esimene neist oli seksuaalne puhtus. Vennaskonna liikmed olid loobunud ihulikest naudingutest ja puhastasid oma mõttemaailma patustest fantaasiatest. Teiseks lauldi Piibli psalme Jumala kiituseks, imiteerides üheskoos taevaseid, läbi ajastute Jumalat austavaid koore. Kolmas, kõige uudsem oli inglite jälgendamine sügavat vaikust harrastades.

Mitmed kloostrikogukonnad harrastasid vaikusepidamist, vältimaks kogukondlikku elulaadi rikkuvat tagarääkimist ja muid keelepatte (Bruce 2007: 3). Bruce'i hinnangul oli Cluny kogukond teistsugune. Seal mõisteti esimesena vaikuse distsipliini kui omaette jõulist ja imeteldavat voorust. Mitte kõik nende kaasaegsed ei tervitanud seesugust uut vaikuse mõistmisviisi. Kümnen-da sajandi alguses tekitasid clunylased nõrdimust teistes askeetides, kes väitsid, et vennaskond viib sisse enneolematuid uuendusi vanade traditsioonide arvel, reguleerides vaikust kloostrikogukondades. Kui nende vaikusepidamise kommet kritiseeriti, viitasid nad Uuele ja Vanale Testamendile, mida on tunnistanud ka muistsed kristlikud pühakud. Cluny mungad juurutasid sel moel

uut kristlikku ideoloogiat, sidudes vaikuse austamise ühte ingelliku elu ideaaliga, mis täitus surelikes ihudes. Vaikuse edendamine sattus konflikti kloostrielu igapäevaste toimetustega, mille raames osutus mõningane suhtlemine vajalikuks. Selle asemel et loobuda vaikuse ideaalist kui olemuslikust voorusest, löid munkad käemärkide vaiksuse keele, mis võimaldas väljendada oma vajadusi hääletult. Bruce märgib, et sõnade asendamine käemärkidega tekitab tänapäevalgi samasuguseid küsimusi nagu tuhat aastat tagasi (Bruce 2007: 4). Ehk siis — mis kaitses muidu vaikivaid munkasid patustamast lobisemishimuliste käte abil?²¹

Vaikimine vaimse praktikana on tähendanud eelkõige sisemist, mitte niivõrd välist vaikust või helide puudumist (vt ka Assagioli 2016: 46–47).²² Kloostriviipekeeled olid ühendavaks suhtlusvahendiks eri emakeeli kõnelevatele munkadele. Teadaolevalt on õpetatud kloostrites ka üksikuid kurte. On väga tõenäoline, et mungast õpetaja suhtles oma kurdi õpilasega just mõnes kloostriviipekeeles. On omaette küsimus, mil määral on kloostriviipekeeled ja kurtide viipekeeled üksteist mõjutanud. Näiteks on võrreldud tsistertslaste viipevara (vana) prantsuse viipekeeled ja ameerika viipekeeled leksikaga ja leitud nendes sarnasusi. Siiski ei ole laenamine võrreldud viibete ikoonilisuse tõttu kindel (Villwock 2012: 266). Leidub ka vastupidiseid arvamusi,

²¹Kurtide viipekeeled arenevad analoogselt suuliste keeltega. Tänapäeva kurtide viipekeeletes on olemas vulgaarsed väljendid ja obstsöön-sed viiped. Ilmunud on näiteks prantsuse viipekeeled pilkeviibete sõnas-tik (Chalude jt 2006).

²²Kuulvas enamusühiskonnas kirjeldatakse kurte ja viipekeeli sageli selliste vaikusemetafooride kaudu nagu nt *vaiksed inimesed* või *vaik-ne keel*, *inimesed igaveses vaikus*, *hääletu maailm*. Kuuljale kõlavad harjumatu viiplemist saatvad mitmesugused hääletsused, käteplaksud, plaksud-patsud kehal, suupiltidega kaasnevad hääletsused. Kurtide kul-tuuris realiseerub vaikus liigutuse, mitte heli puududes. Näiteks kurtide kogunemistel ja suurüritustel saavutatakse vaikus (s.t viipekeelne suht-lus katkeb), kui palutakse sirged käed hoida keha külgedel või siis aseta-da käelabade pealaele (vt ka Paales 2016: 113–114). Enamusühiskonnas valitseb kurtide puhul sageli sotsiaalne vaikus. Kurte käsitletakse vaid seoses kitsa, puudespetsiifilise valdkonnaga. Nad jäävad avalikust elust kõrvale (Uhlig 2011: 148). Kurtide *hää* saab kuuldavaks viipekeelse tõlke kaudu.

mille järgi tänapäeva kurtide viipekeeltel ei ole kloostri viipekeeltega ei kultuurilise reaalsuse, leksika ega ka süntaksi mõttes mitte mingit ajaloolist ühisosa (Stokoe 1987: 330–332).

4. KURTUS JA IMETERVENEMINE

Läbi ajaloo on paljudes kultuurides kuulmiskaotust, sünnipärast kurtust ja nendest tingitud kõnepuudeid nähtud jumaliku karistuseks. Võimetus suhelda suulises keeles on olnud läbi aja sotsiaalse stigma ja ebaõigluse allikas. Kuulmismeele toimimise taastamine oli nii isiku kui ka tema lähikondsete jaoks vabanemine ühiskondlikust ebasoosingust ja kannatusest. Seetõttu on olnud nii kirikuajaloos ja on ka tänapäeva kristluses oluline roll tervisega seotud imetegudel (vt põhjalikku uurimust Keener 2011). Käesolevas artiklis on fookuses kuulmisvõime taastamisega seotud imetervendamine.

Tervendamisvõimet kurtusest on omistatud mitmele katoliiklikule pühakule. Tervendamisandi omistatakse näiteks **püha Fidesi** nimelisele neitsile, kes elas 3.–4. sajandil Gallias. Ta tervendas ühe sünnist saati pimedat, lumbaka ja kurtumma poisi. Teisel korral tervendas püha Fidesi Stepheni-nimelise kurtummana sündinud poisi. Kui läbi Auvergne'i kanti kuldsele troonile asetatud püha Fidesi pilti, haaras Stephen kandja kätest kinni, toppides tema sõrmed endale kõrva. Selle tagajärjel tekkis kõrvades, samuti ka kurgus verejooks. Verejooks vabastas kuulmis- ja kõnetakistuse, nii et poisi esimesed sõnad olid “Püha Maarja, aita mind!”. Tunnistajad märkisid, et ta pole varem mitte kunagi kuulnud ega rääkinud ühtki sõna, ja võtsid tema hüüet kui tõendit püha Fidesi abi kohta (Hayes 2016: 99).

Üks niisuguseid on veel **püha Johannes Beverlyst**,²³ keda mainib anglosaksi preester ja benediktlasest munk püha Beda Auväärne (673–735) kirjutises *Historia ecclesiastica gentis Anglo-*

²³Püha Johannes Beverlyst (srn 721) oli Inglise piiskop keskaegses Northumbria kuningriigis. Johannesele omistati imetegusid nii tema eluajal kui pärast surma. Ta kanoniseeriti pühakuks 1037. aastal.

rum (“Inglise rahva kiriku ajalugu”).²⁴ Nimelt õnnistas piiskop Johannes üht kurtumma poissi ristimärgiga — mõne autori andmetel tegi ristimärgi poisi keelele —, pannes sellega ta rääkima (Lewis 2007: 71).

Briti ajaloolane Jonathan Rée on täpsustanud, et Beda mitte ainult ei kirjeldanud püha Johannesega kohtunud poissi kui kurtumma, vaid et tal olid ka “kärntõbi ja haavandid, nii et mitte ükski juuksekarv ei kasvanud ta peas”. Pärast imelist kõnelema hakkamist paranes ta ka kärnadest ja haavadest. Rée oletab, et püha Johannest austasid need, kes töötasid kurtide inimestega, sest ta muutis tumma poisi välimuse ja käitumise “normaalseks”, mis oli seesuguse puudelisuse konstruktsiooni lõplik eesmärk. Taas kord — füüsilist tervenemist nähti seesuguse puudelisuse kontseptsiooni puhul kui suurimat jumalikku sekkumist. Kui tervenemine pole võimalik, siis tänapäevase arusaama kohaselt tuleks inimene muuta nii normaalseks kui vähegi võimalik. Kurtide puhul tähendab see, et nad tuleb õpetada häälega kõnelema, suult lugema ja integreerida kuuljate hulka. Nad peaksid kogu elu püüdlema selle poole, et olla nagu kuuljad inimesed (viidatud Lewis 2007: 71 järgi).

Kõnealust teksti kriitiliselt analüüsid ilmneb siiski, et tegemist on pigem kurdi isiku kõneõpetuse kui imetervendamisega. Nimelt õpetas püha Johannes poissi hääldama esiteks häälikuid, siis silpe, seejärel sõnu ja lõpuks ka lauseid (Saint-Loup 1993: 395).

Kurtusest tervendamisega on seotud ka üks pühakuhaud. Nimelt viidi 11. sajandi eraku **William Fermati** säilmed kohaliku krahvi käsul üle hauda, mis asus Normandias Mortainis. Seal sai üks kurt oma kuulmise tagasi ja terveneti ka muudest haigustest. Salisbury John,²⁵ kes oli tol ajal Canterbury peapiiskopi Thomas Becketi sekretär, tunnistas, et see haud on mitmesugustest hai-

²⁴Beda Auväärne on kirjutanud ka traktaadi *De loquela per gestum digitorum*. Traktaat sisaldab jooniseid ja Beda kirjeldab selles täht- ja arvsõrmendeid (Paales 2014: 2234–2237).

²⁵Salisbury John (1120–1180) ehk Johannes Parvus (“Väike Johannes”) oli Inglise teoloog, kirjanik, haridustegelane, diplomaat ja Chartres’i piiskop.

gustest vabanemise koht ja seal “kurt kuuleb”. Siiski — mõnedki kahtlesid pühaku säilmete võimes palujaid aidata. Üks skeptikuid oli kanonist püha Raimundo de Peñafort (1175–1275), hispaanlasest dominikaani munk, kes väitis, et “kes iganes on pime, see jääb pimedaks, kes iganes on kurt, see jääb kurdiks, ja kes tuleb selle haua ligi lombakana, see sealt ka lombakana lahkub” (*ibid.*).

Veel üks pühak, kellele on omistatud kurtumma poisi tervendamist, oli Tüüringi kuninganna, **Ungari püha Elisabeth** (1207–1231) (Winzer 2009: 21).²⁶

Kurtuse kõrvaldamisega seostub ka **François de Sales** (1567–1622), Genfi piiskop ning anglikaani ja katoliku kiriku pühak. Tema peetakse kurtide patrooniks. Kirjanduses väidetakse, et ta lõi ise mingi viibete süsteemi või õppis viipekeelt, mille vahendusel õpetas kellelegi Martini-nimelisele poisile usutõdesid (*ibid.*). Arvatavasti kasutas François de Sales poisiga suhtlemiseks just kloostri viipeid.

Mõned pühad inimesed olid ka ise kuulmispuudega, nagu näiteks ilmikvennast jesuiitlik misjonär ja kirurg **René Goupil** (1608–1642).²⁷ Ta oli üks kolmest esimesest Põhja-Ameerika märtrist, kes kõik kanoniseeriti 1930. aastal (*ibid.*).

Kuulmispuudelisi on tervendanud veel Itaalia ilmikvend **Gerard Majella** (1726–1755), kes muidu on tuntud pigem lapseootel naiste aitajana. Nimelt kirjutas temast üks ursuliini nunn, õde Patrick, Nebraska Yorgi nunnakloostrist 17. aprillil 1906 New Yorgi Pühima Lunastaja Kiriku pastorile. Ta ülistas püha Gerardi imede eest, mis leidsid aset nii Yorgis kui selle ümbruses. Õde Patrick märkis, et “üht isikut ähvardas kurtus, kuid kasutades püha Gerardi medaljoni ja hüüdes pühakut appi, tuli kuulmine tagasi. Ta on täiesti terve. See juhtus öösel, medaljoni kasutas ta

²⁶Elisabeth sündis Ungaris ja suri Saksamaal. Ta hooldas haigeid ja vaeseid. Ta on frantsisklaste kolmanda ordu kaitsepühak.

²⁷Pariisi lähedal asuvas Chantilly jesuiitide arhiivis leidub allikas, millest ilmneb, et Goupil pidi katkestama oma novitsiaadi perioodi, sest kannatas kuulmislanguse all (*Renatus Goupil a tirocinio Parisiensis exclusus erat, quia surdaster* ‘René Goupili ilmutamine Pariisi oli välistatud kurtuse tõttu’) (*Dictionary of Canadian Biography*).

õhtul. Kogu valu ja kurtus olid hommikuks kadunud” (tsit. Hayes 2016: 99–100).

Omapärane kurtusest tervenemine toimus 1970. aastate esimesel poolel Jaapanis. Seal leidsid aset üleloomulikud ilmingud seoses ühe puukujuga, mida nimetatakse **Akita Neitsiks** (vt joonis 3). 1973. aastal sai õde Agnes Katsuko Sasagawa (snd 1930) mitmel korral neitsi Maarjalt sõnumeid, mis rõhutasid palve (eriti roosikrantsi) ja patukahetsuse olulisust.

Joonis 3. Akita Neitsi. Allikas: SICDAMNOME, Wikipedia.

Sõnumitega kaasnesid sümboolse tähendusega nägemused — kõik see ennustas algavat preestrite tagakiusamist ja ketserlust katoliku kirikus (Yasuda 1994). Neitsi Maarja ilmunised olid ebatalised, kaasa arvatud mitu aastat nuttev Akita Neitsi puukuju, mida näidati ka Jaapani riigitelevisioonis.²⁸ Nähti ka ingleid, eredat taevalikku valgust, Sasagawal tekkisid stigmad ja kogeti muudki üleloomulikku.

Sündmus kogus veelgi rohkem kuulsust, kui Sasagawa tunnistas, et oli vabanenud kuulumisprobleemist. Sasagawa koges paremas kõrvas kuulumislangust esmakordselt 1973. aasta märtsis,

²⁸Mõnedel andmetel nuttis Akita Neitsi puukuju aastail 1973–1981 ühtekokku 101 korda (*Akita / Seitai Hoshikai — The Institute of the Handmaids of the Holy Eucharist*).

kuulmislangus vasakus kõrvas oli tekkinud juba mitu aastat varem. Ta asus nunnakloostriisse elama 12. mail 1973. Sõnumid neitsi Maarjalt võttis ta vastu “kurtide kõrvadega”, kui ta oli kloostriis novitsiaatuses. Sasagawa koges 1974. aasta oktoobris äkitselt kuulmise paranemist. Märtsis 1975 algasid Sasagawal tugevad peavalud ja tekkis taas kuulmiskadu. Märtsis 1975 kontrolliti kuulmist ja tuvastati kuulmiskadu mõlemas kõrvas. Arstid — Sawada ja Arai — diagnoosisid Sasagawal kuulmispuude ja tunnistasid ta kurtuse ravimatuks. Pärast täielikku kurdustumist asus ta elama Akita lähistele nunnade hulka. 1982. aasta mais koges Sasagawa kuulmise paranemist. Juunis 1982 leidis doktor Sawada Sasagawa kuulmist kontrollides, et see on täielikult taastunud. Haigla siiski ei määratlenud Sasagawa tervistumist “imetervenemisenä”.

Katoliku kirikus tekitas juhtum vastakaid arusaamu ja pälvis vastuolulisi hinnanguid. Pärast uuringuid tunnistas 1984. aastal kohalik piiskop, et ilmingud olid tõepoolest üleloomulikud. Seda hinnangut toetas 1988. aastal kardinal Joseph Ratzinger, hilisem paavst Benedictus XVI (Melton 2008: 355).

Kaht kurtuse tervendusime seostatakse ameeriklanna, ema **Katharina Drexeliga** (1858–1955). Ta oli filantroop, haridustegelane ja Püha Sakramendi Õdede Ordu asutaja. Esimene juhtum oli seotud Rober Guthermaniga, kelle kuulmine taastus murdeas. Ime toimus 1988. aastal. Teiseks juhtumiks oli 1992. aastal Pennsylvanias sündinud Amanda Wall. Tal olid võimsad kuuldeaparaadid, ent sellest hoolimata puudus ehmatusrefleks.²⁹ Kaks aastat pärast lapse sünni hakkasid vanemad palvetama Drexeli poole ja tüdrukuke sai oma kuulmise tagasi (Hayes 2016: 100).

Eraldi käsitleksin seoses kuuljaks saamisega Prantsumaal asuvat populaarset palverännaku sihtkohta **Lourdes'i**.³⁰ Pariisi Ka-

²⁹Moro ehk ehmatusrefleks, mis kaob umbes 4-kuuselt, on lapse tahtmatu reageering ehmatusale või kukkumishirmule. Ta sirutab oma käed-sõrmed harali, pingutab kõiki lihaseid ja sirutab pea taha. Seejärel toob ta käed uuesti rinnale tagasi ja pigistab sõrmed rusikasse (*Beebi*. . . 2014: 67).

³⁰Lourdes on üks olulisemaid palverännakute ja religioosse turismi sihtpunkte. Usutakse, et selles Püreneeses asuvas mägilas jagas

toliku Instituudi professor George Bertrin on oma Lourdes'i neitsi Maarja ilmumiste ja imetervenemiste teemalises raamatus kirjutanud kurdina sündinud Aurelie Bruneau'st, kes oli pärit Indre'i departemangust Chabris'st. Kahekümneaastane Aurelie pani oma kõrva paar tilka Lourdes'i allikavett kolmel järjestikusel päeval. Äkitselt, 11. oktoobril 1872, suutiski ta viimaks kuulda ja rääkida. Loomulikult pidi ta hakkama õppima suulist keelt, sest ei olnud seda omandanud intuiitiivselt. Perearst De la Mardelle, kes Aurelie läbi vaatas, kirjutas järgmist:

Varasest lapsepõlvest alates on see tütarlaps olnud minu jälgimise all ja tal olid ilmselged kurtummuse sümptomid. Naastes 11. oktoobril Lourdes'i palverännakult, oli tal taastunud kuulmisvõime. Tervenemine oli kindel ja vaieldamatu. Kurtumm tüdruk suudab kuulda ja kõneleda (Bertrin 1908: 111).

Üks niisuguseid Lourdes'i olevikuimesid väidetakse olevat toimunud 2016. aastal, kui seal tervenese Itaaliast pärit tütarlaps. Tüdruk sündis enneaegsena. Kurtus tekkis manustatud tugevatoimeliste ravimite tagajärjel. Ta kasutas kuuldeaparaate ja oli saanud artikulatsiooni parandamiseks logopeedilist abi, kuid sellest hoolimata oli ta kõne ebaselge. Pärast palverännakut muutus tüdruku kõnehääl varasemaga võrreldes selgeks ja arusaadavaks. Juhtumist teatati ka Lourdes'i meditsiinikomiteele ja uurinud jätkuvad (Nardi 2016).

Imetervenemist rõhutatakse õpetuslikult ja seda taotletakse **karismaatilistes ja nelipühilikes usuliikumistes** (Brown 2011; Keener 2011). Usutakse, et Jeesus Kristus teeb ka tänapäeval Püha Vaimu läbi samasuguseid imetegusid nagu piibliaegadel. Üleloomulikest tervenemisjuhtudest kirjutatakse veebimeedias. You-

sõnumeid ja ilmutas end neitsi Maarja 18 korda lihtsale talutüdrukule Bernadette Soubirous'le (Marie-Bernarde Soubirous, 1844–1879). Maarja näpunäidete järgi lükkas Bernadette Massabielle'i koopas eemale mõned kivid, mille alt ilmus välja allikas. Selle veele omistatakse tervistavaid omadusi (vt ka Sievers 1999). Lourdes'i imetervenemisi menetleb ja nende imekstunnistamisega tegeleb The International Medical Committee of Lourdes (C.M.I.L.). Lourdes'i on käsitletud ka tänapäeva filmikunstis, imesid ja tervenemist käsitleb 2009. a valminud Austria-Saksamaa-Prantsusmaa ühisfilm *Lourdes*, lavastaja Jessica Hausner.

tube'is jagatakse videoid tervenduskoosolekutest, kus väidetavalt toimuvad üleloomulikud tervenemised. Evangelistid ja tervendajad soovivad imeliselt terveks saanud teha arstivisiiti koos vajalike uuringutega tervistumise kinnitamiseks.

Ka taasiseseisvunud Eestis toimusid 1990. aastatel välismaiste usutegelaste osalusel mitmed evangeelsed suurkogunemised ehk nn krusaadid staadionidel ja kontserdisaalides. Nii mitmedki kurdid on meenutanud, kuidas nende vanemad viisid neid seesugustele koosolekutele lootuses, et juhtub ime ja saadakse kuuljaks.³¹ Samamoodi on külalisevangelistid kutsunud ja kutsuvad koguduse viipekeelseid kurte liikmeid tungivalt tervenduspalvel. Kurtide reaktsioon on erinev: on neid, kes soovivad tervenduspalvet kuulmisvõime pärast, ja on neid, kes seda ei soovi.

Tuleb nõustuda D. Gewalti aastakümnetetaguse väitega, et tänapäeval hoogustunud võitlus viipekeele eest on võitlus viipekeelsete kurtide ühiskondliku staatuse ja enesemääramise eest. Kiriku puhul on olulised teemad kurtide hingehoid ja kurtide kogukonna enesemääratlus kirikus. Varajasel kristlaskonnal niisuguste probleemidega kokku puutuda ei tulnud (Gewalt 1991).

³¹Käisin evangeelsel koosolekul Tartus Tamme staadionil. See võis olla aasta 1989. Olin 16-aastane. Mind ja mu kurti sõpra viisid sinna meie kuuljad emad. Nad vist said teada sellest üritusest meediast. Inimesi oli meeletult kokku tulnud. Pääsesime seisma ettepoole. Äkki ema ütles: "Mine, mine nüüd!" Läksin koos kurdi sõbraga lava peale. Seisime seal ravis koos teistega. Kui järg meieni jõudis, siis viiplesime evangelistile, et ei kuule. Meie eest palvetati. Ei juhtunud midagi. Evangelist kutsus abilise, kes kirjutas paberile ja küsis, kas olete sündinud kurdina. Vastasime, et jah. Evangelist ütles abilise kaudu, et siis ei saa midagi teha, ja saatis meid tagasi. Läksime sõbraga rahva sekka. Pärast kohtusime sealsamas ühe kurdi sõbraga, jääme omavahel viiplema. Ilmselt arvas evangelist, et tervenemine on võimalik hiliskurdistunute, mitte aga sünnist saati kurtide puhul. (Arvatavasti oli tegemist Rootsi päritolu evangelisti Peter Youngreniga, vt ka Eier 2000: 57.) Intervjuu on tõlgitud eesti viipekeelest eesti keelde autori poolt.

5. KIRIKU JA VAIMULIKE ROLL EUROOPA JA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE KURTIDE HARIDUSLOOS

Kuulmisvõimetus, kurtid inimesed ja nende olukord jumaliku armu vaatepunktist on olnud kristluses üsna oluline teema. Kristlik alus on ka euroopalikul kurtide haridussüsteemil. Nii kloostritel, kirikutel kui ka vaimulikel on olnud oluline roll kurtide õpetamisel ja kurtide erikoolide rajamisel, mis algselt on tegutsenud erakoolidena.

Aristokraatlike suguvõsade kurte lapsi on varasematel aegadel õpetatud kloostrites.³² Näiteks on 16. sajandi teisest poolest teada saavutus, mida tol ajal imeks peeti: benediktlasest Hispaania munk **Pedro Ponce de León** (1520–1584) õpetas Oña kloostris kaks kurdina sündinud last, vennad Francisco ja Pedro Fernández de Velasco y Tovari, häälega kõnelema.³³ Seetõttu peetakse eelnimetatud munku ka esimeseks kurtide õpetajaks Hispaanias. Kahjuks ei ole tema õpetamistehnikast säilinud ühtki kirjalikku allikat.

Hispaania kurtide hariduslugu on põhjalikult uurinud Susan Plann (1997), kelle tööd järgnevalt refereerin. Plann tõstatab küsimuse, kas Ponce de León oli tõepoolest kõige esimene kurtide hispaanlaste õpetaja. Kas ei ole võimalik, et kurtide õpetamist võis säärastes soodsates tingimustes ka mujal toimuda? Üsna kerge on ette kujutada, et teisteski kloostrites, kus vaikushetkedel tavapäraselt viibeldi, võis mõne munga käe all samuti mõni kurt laps õppida.

Järgnevalt käsitlebki Plann Ponce kaasaegset, **Juan Fernández de Navarretet** (1526–1579), kes oli Felipe II õukonnakunst-

³²Puudeline järeltulev põlvkond oli häbiks. Puuet võidi mõista kui Jumala karistust vanemate pattude eest. Seetõttu oli jõukatel ülikuperedel kombeks saata puudelised lapsed kloostrisse varjule (Plann 1997: 13–14).

³³Kurtide vendade vanemad, Juan de Velasco ja Juana Enríquez de Rivera, olid veresugulased. On teada, et nende jõukas ja mõjuvõimsas peres oli vähemalt üheksa last, kellest neli olid kurtid: lisaks kahele vennale ka õed Juliana ja Bernardina (Plann 1997: 14). Tõenäoliselt oli lastel kujunenud omavaheline, küllaltki arenenud suhtlusviis, nn kodused viiped (*ibid.*: 21–22).

nik. Juan Fernández de Navarrete kurdistus haiguse tagajärjel kahe ja poole aastaselt ja viidi nagu vennad Velascodki munkade juurde elama. La Estrella kloostriis Logroños, mis oli püha Hieronymuse kaitse all, omandas ta kelleltki Vicente de Santo Domingolt joonistamise alused ja reisis siis hiljem Itaaliasse, et oma kunstioskust täiendada. Ta jäi umbes kahekümneks aastaks Itaaliasse, enne kui taas Hispaaniasse tagasi pöördus ja kuningas teda tähele pani.

Navarrete oli tuntud El Mudo (Tumm) nime all, kuna ta ei vullanud häälikkõnet. Sellegipoolest ei arvanud keegi, et tal puuduks mõistus. Ta suhtles viibete abil arusaadavalt. El Mudo oskas lugeda ja kirjutada ning tundis hästi ajalugu ja pühakirja. Võib oletada, et pidi olema keegi, kellelt Navarrete omandas lugemise ja kirjutamisoskuse ning ajaloo- ja pühakirjatundmise. La Estrella kloostriis kasutati tõenäoliselt nagu Oña kloostriiski monastilist viipesüsteemi, kuna sealgi kehtiv vaikimiskohustus ja viipekommunikatsioon oli sellel ajal paljudes kloostrites kogu Euroopas täiesti tavaline, millest oli juttu juba eespool. Iseäralikul kombel saadeti El Mudo rohkem kui kümme aastat enne Velascod Oñasse saabumist La Estrellasse. Plann väidabki oma uurimuses, et kui Vicente de Santo Domingo oli Juan Fernández de Navarrete õpetaja, siis järeldub, et just see munk La Estrellas oli esimene kurtide õpetaja, aga mitte Pedro Ponce, kellele seni seda staatust on omistatud (Plann 1997: 23).

Plann leiab, et sellele ajaloolisele eksitusele, miks Ponce kuulus on säilinud ja El Mudo õpetaja nimi unustatud, pole raske selgitust leida: samal ajal kui Navarrete jäi endiselt tummaks, õppisid Ponce õpilased kõnelema. Kõnelemist ja kuulmist peeti aga tollal lahutamatult seotuks, ja usk, et kurdid ei ole õpetatavad, püsis kangekaelselt Ponce ajani. Sünnist saadik kurtide kõnelema õpetamine kutsus esile üleüldise imestuse ja sellest lähtuvalt peeti Ponce saavutust ennekuulmatuks, uueks, imeteldavaks, üleloomulikuks — isegi saatanlikuks trikiks. Plann järeldab, et ilmselt oli Ponce tõepoolest esimene, kes õpetas kurdid kõnelema, kuid mainib, et vastupidiselt kinnistunud müüdile leidub mitmeid andmeid, mis lubavad oletada, et ta polnud hoopiski mitte kõige esimene kurtide õpetaja (Plann 1997: 23).

Enne püsivate erikoolide teket prooviti mitmel pool kurtide individuaalselt õpetada. Lühikest aega tegutsesid ka mõned erakoolid. Maailma esimese avaliku kurtide kooli³⁴ rajas Pariisis 1760. a jansenistlik³⁵ katoliku preester **Charles-Michel de l'Epée**³⁶ (1712–1789) (Pelletier, Delaporte 2002: 261). Seega on ka Prantsusmaal kurtide hariduslugu seotud kirikuga.

Ameerika kurtide hariduslugu on seotud Prantsusmaaga. Nimitelt rajasid Põhja-Ameerika esimese kurtide kooli³⁷ prantslasest kurt õpetaja **Laurent Clerc** ja ameeriklasest kuulja, reverend **Thomas Hopkins Gallaudet** (1787–1851) 1817. aastal (Supalla 1992: 25–26).

Kurtide õpetamiseks on aegade jooksul rakendatud peamiselt kahte meetodit — käelist ehk manuaalset ja suulist ehk oraalset.³⁸

³⁴Kool kandis alguses nimetust *Institution nationale des sourds-muets de Paris* (INJS) ja tegutseb senini, kandes praegu nimetust *Institut National de Jeunes Sourds de Paris*.

³⁵Jansenism oli 17.–18. sajandi katoliiklik usuvool Prantsusmaal ja Madalmaades ning seostub Ypres'i piiskopi Cornelius Janseniga (1585–1638).

³⁶Prantsuse kurtide folklooris on jutt Epée kohtumisest kahe kurdi õega väga levinud ja sellel on palju variante. Pärimuse järgi jalutas Epée ühel õhtul vaestekvartalis ja jäi äikesetormi kätte. Ta pööras kangialusesse, kus nägi ühes aknas valgust paistmas. Ta otsustas sealt paluda vihma eest peavarju. Epée koputas uksele. Kui keegi talle ei vastanud, lükkas ta uke lahti ja astus tuppa. Ta nägi kaht õmblustööd tegevat tütarlast, selg tema poole. Epée tutvustas ennast ja palus äikese möödumiseni peavarju. Imelikul kombel tüdrukud ei keeranud ringi ega vastanud talle. Preester muutus uudishimulikuks ja läks neile lähemale. Viimaks nad märkasid teda ja ehmusid. Epée püüdis nendega vestelda, kuid õed ei vastanud sõnakestki. Nende ema heitis end nuuksudes preestri jalge ette ja selgitas, et tüdrukud on kurtummad. Mõnes variandis öeldakse, et Epée läks koju ega saanud terve öö und, vaid mõtles välja viipeid. Järgmisel päeval läks ta tüdrukute juurde tagasi ja hakkas neid õpetama. Veel ühes variandis küsisid tüdrukud viibeldes “Mis on?” ja näitasid preestrile lihtsamaid viipeid nagu *maja*, *puu*, *leib*. Epée mõistis, et kurtidel on oma keel ja tal tekkis otsekohe plaan tüdrukuid selles keeles ka õpetada (Delaporte 2002: 128–129).

³⁷Selle õppeasutuse ametlik nimetus oli The Connecticut Asylum (at Hartford) for the Education and Instruction of Deaf and Dumb Persons.

³⁸Nende pinnalt tekkisid mitmed, nii käelisi kui ka suulisi õpetusvõtteid kombineerivad meetodid.

Käelise meetodi töötas välja Charles-Michel de l'Epée. Ta raken-
das selleks kurtide viipeid ja lisas omalt poolt käemärgid suuli-
se prantsuse keele grammatika visualiseerimiseks (*signes métho-
diques*). Suulise meetodi (*Lautiermethode*) lõi luterlik kantor **Sa-
muel Heinicke** (1727–1790), kes rajas 1778. a esimese kurtide
kooli Saksamaal Leipzgis (Winkler 1993: 271). Päritolu järgi on
esimest õpetusviisi nimetatud ka prantsuse ja teist saksa meeto-
diks.

Nagu ikka valitses ka kurtide pedagoogikas eri vaateviiside
esindajate vahel vastasseis. Saksa meetodi puhul oli lõppsihiks
lugemis- ja kirjaoskusega, häälikkõnet võimalikult hästi valdav
isik.³⁹ Prantsuse meetodi puhul oli aga eesmärgiks lugemisosku-
sega, kirjakeelt täiuslikult valdav viipelev isik. Mõlema meetodi
puhul pidi kurt õpilane saama ka usulised teadmised. Näiteks Hei-
nicke luges oma haridusliku ülesande täidetuks, kui tema kooli
lõpetanud võtsid osa armulauast (Groschek 2008: 359).

Et mõista evangeelse usu sisu — *Jeesus Kristus, Jumala Poeg,
andestab mulle vaesele patusele kõik mu patud ja annab mulle ar-
mulauas osa minu eest surma läinud, muudetud ihust, mis läbi ma
teenin teda kuulekalt* —, peab kurt valdama suulist keelt (Hör-
schelmann 1903). Pastor ja Vändra kurtide kooli direktor **August
Konstantin Hörschelmann** (1863–1937) (vt joonis 4)⁴⁰ märgib,
et ta ei mõtle siin sõnastust, vaid tähendust. Kurdi jaoks on eel-

³⁹Mitte kuulmispuue iseenesest ei olnud probleemiks. Nimelt oli
suulise meetodi pooldajatest kirikutegelaste arvates häälikkõne val-
damine määrava tähtsusega hinge päästmiseks. Ilmekalt kajastub see
hoiak Ameerika antropoloogi James Woodwardi monograafia pealkir-
jas *How You Gonna Get to Heaven If You Can't Talk With Jesus: On
Depathologizing Deafness* (1982). Ka meie oma kurtide õpetaja Johan-
nes Eglon on öelnud: *kurtummade kool piab kõige pealt vaimu valla
võtit — rääkimist — looma, sellega uimastuses uinuja vaimusse tungi-
ma, seda äratama, ja elustama* (Eglon 1880: 32).

⁴⁰August Konstantin Hörschelmann (noorem) oli Eesti vaimulik.
Aastatel 1892–1895 oli ta kurtummade ühingu Vändra haridusseltsi
Hephata juhataja. Ta õppis aastal 1894 kurtide koolitamist. Oli aasta-
tel 1894–1906 Vändra kurtummade kooli direktor. Hoidis kooli saksa-
meelsust. Huvitav on see, et kurtidele eesti keele õpetamiseks võttis ta
tööle umbkeelsed sakslannad (Karu 1936: 13).

öeldu sisu abstraktne. Hörschelmanni meelest on vaimulik töö vajalik sellest järkjärguliseks arusaamiseks. See saavutatakse vaid siis, kui keeleõpe on oma eesmärgi täitnud. Eelmainitud usutõe mõistmine on tema arvates vähim, mis on nõutud arumulauast osasaamiseks, et see ei toimuks *opus operatum* (Hörschelmann 1903: 17).

Joonis 4. August Konstantin Hörschelmann. Allikas: EKM EKLA, B-54:33.

Kui de l'Epée usuõpetuse tunnid toimusid viipekeeles, siis Heinicke pidas vältimatuks suulist sõna. Sellest tekkiski vastasseis. Arvati, et ei pildid ega viiped, mis kujutavad vaid meeleliselt tajutavat, ei aita (abstraktseid) usulisi teadmisi vahendada. Ja kuidas saaks piltidest arusaamist kontrollida ilma sõnadeta (*ibid.*)? Suulise meetodi rakendajad ei tulnud selle pealegi, et arusaamist on võimalik kontrollida ka viiplemise kaudu.

Milanos 1880. aastal toimunud kurtide hariduskonverentsil otsustati, et valdavaks peab saama suuline meetod. Neis riikides, kus oli varem kasutatud käelist õpetusviisi, tuli minna üle suulisele meetodile. Eestisse jõudis baltisaksa kultuuriruumi kaudu kohe suuline meetod ja jäi siin peamiseks õpetusviisiks rohkem kui sajaks aastaks.

6. KIRIKU JA VAIMULIKE ROLL EESTI KURTIDE HARIDUSAJALOOS

Kurtide õpetamisest Eestis varasematel perioodidel on vähe andmeid. Mõne allika järgi on kõige varasemad andmed pärit 17.–18. sajandist.⁴¹ Vändra kurtummade kooli direktori Hörschelmanni väitel sai kurtide õpetamine Baltikumis alguse Pärnus 1690. aastal. Seal õpetas kurte **Jakob Wilde**⁴² (Hörschelmann 1903: 23). Kahjuks pole midagi teada õpetatud kurtide vanuse, soo ega päritolu kohta.

Aastal 1709 põgenes Wilde koos teiste Tartu ülikooli professoritega Rootsi. Oma töö andis ta üle püha Nikolai kiriku peapastorile ja kooliinspektorile **Heinrich Niederhofle** (Nedderhow).⁴³ Wildele oli eeskujuks Šveitsi õpetaja ja arsti Johann Konrad Ammani raamat *Surdus loquens* (1692), mille eksemplari ta kinkis

⁴¹A. K. Hörschelmanni raamatukest *Übersicht über das Werk der Taubstummeneinrichtung mit besonderer Berücksichtigung der Anstalten in Russland* (1903) on refereerinud Nõukogude perioodi surdopedagoogid ja kurtide organisatsioonide uurijad Jutta ja Kaarel Kotsar ilma allikaviieteta (*Vajame ainekultuuris- ja nägemispuudega inimeste kohta*; Kotsar, Kotsar 1996: 8–9). Samale allikale on toetunud ka Nõukogude surdopedagoogika ajalugu uurinud A. G. Basova (1965). Howard G. Williams ja Polina Fjodorova viitavad oma Vene kurtide haridusajaloo käsitlustes samuti Basova tööle (Williams 1993: 110). Erakoolid olid loodud ka Riias (1802, 1809) ning Vilniuses (ca 1805) (Williams, Fjodorova 1993: 296). Aasta 1690 kui kurtide õpetamise algus Eestis ja Baltimaades on rahvusvaheliselt nüüdseks laialt levinud. Viimasteks näideteks on Hollandi kurdi autori Henk Betteni monograafia *Deaf Education in Europe — The Early Years* (2013) ja Alida Zigmunde Läti kurtide haridusajaloo käsitlus (2011). Kui nii, siis on Eesti tõepoolest üks varasemaid kurtide õpetuskohti Euroopas.

⁴²Jakob Wilde (1679–1755) sündis endises Kuramaa provintsis Bauskas. Ta õppis Riia Toomkoolis ja Greifswaldi Ülikoolis. Aastatel 1702–1703 oli ta Riia Toomkooli konrektor ja 1703 Riia gümnaasiumi retoorika ja poeetika professor. J. Wilde oli Academia Gustavo-Carolina rektor 1707. aastal (Tamul 1997: 50).

⁴³Niederhof oli diakoniks saanud kas 1701. või 1702. aastal (Kaju 2011: 82). Püha Nikolai kiriku peapastoriks sai ta 28. juunil 1707 (Hörschelmann 1903: 24).

Niederhofile 1709. a (Hörschelmann 1903: 23).⁴⁴ Raamatus olevat kirjas pühendus:

1709. aastal, 12. märtsikuu päeval meenutas härra Jakob Wilde, Pärnu Kuningliku Akadeemia kõnekunsti professor Liivimaal, mind külastades muuseas, et ta olla selle Ammani raamatu juhatusel selle tööga innukalt vaeva näinud ja et ta olla selle pärast ettevõetud teekonda jätnud härra Niederhofile, sealsele linnakiriku ülempastorile, õpetatud, selles töös kogenud ja väga kannatlikule mehele. (Tlk Ave Teesalu.)⁴⁵

Kahjuks suri Niederhof samal aastal ja pole teada, mis sai kurtide õpetamisest edasi (*ibid.*: 24).

Baltisaksa kurdid aadlinoorukid saadeti õppima Saksamaale. Näites Võrumaal Rõuge vallas asuva Viitina mõisaga seotud paruness **Dorothea Friederike Helena von Vietinghoff** (1761–1839)⁴⁶ asus õppima 13-aastaselt Hamburgi Samuel Heinicke kurtide erakooli, olles üks selle esimesi ja pealegi musterõpilasi.

⁴⁴TÜ raamatukogu haruldaste raamatute seas on olemas J. K. Ammani 1700. aastal Amsterdamis ilmunud dissertatsioon, mille kohaviit on R V H 42. Väljaanne kuulub Herderi kogusse [oli Johann Gottfried von Herderi (1744–1803) isiklikus raamatukogus] (Ave Teesalu kommentaar). Autor ei ole paraku jõudnud tutvuda Ammani raamatuga TÜ raamatukogus.

⁴⁵Uusladinakeelne lähtetekst: *A-o 1709 d. 12. M. Martii D-n Jacobus Wildius Prof. Eloquentiae Acad. Reg. Pervaniensis in Livonia, me invisens inter alia commemorabat, libro huic Ammaniano in deducendo se ipsum operam navasse & post suspectum iter D-no Niederhofio Pastori aedem urbicanam ibidem primario, vivo docto solerti & patientissimo laboris id operae reliquisse* (Hörschelmann 1903: 23–24). — J. ja K. Kotsari *Eesti kurtide elu ajaraamatu* I osas esineb järgmine tõlge: 1709. a 12. märtsil jutustas härra Jakob Wilde, Pärnus Liivimaal asuva kuningliku ülikooli kõnekunsti professor, mind külastades peale muu, et raamatust on tal (kurttummade) õpetamisel palju abi olnud ja et ta loovutab selle töö härra Niederhofile, linnakiriku esimesele pastori (ülempastorile), õpetatud, töös kogenud ja erakordselt kannatlikule inimesele (Kotsar, Kotsar 1996: 9). Selle lähtetekstiks on Hörschelmanni saksakeelne tõlge. (Ave Teesalu kommentaarid.) Just Hörschelmanni saksakeelne tõlge osutab, et Wilde õpetas kurte ja Niederhof sai selle töö jätkajaks.

⁴⁶Dorothea Friederike Helena von Vietinghoff oli tuntud baltisaksa kirjaniku Barbara Juliane von Krüdeneri vanem õde (Sachris 2004: 5).

Ta õppis seal aastatel 1774–1776, 1777 pöördus ta Liivimaale tagasi (Groschek 2008: 39, 42). Väatsa mõisas elanud vene päritolu aadlisooist **Nikolai von Baranoff** (1808–1863), kellest hiljem sai tuntud portretist, õppis alates 10. eluaastast aga Berliini kurtide koolis.⁴⁷ Saksamaal pidi kurtide õppeasutuse kasvandik kooli lõpetamisel lugema komisjoni ees häälega usutunnistuse ja vastama küsimustele (Groschek 2008: 42).

Eestis olid kurdid sisemisjoni sihtrühm. Eesti esimese kurtide kooli rajas Väandra Martini koguduse õpetaja **Ernst Johann Georg Sokolovski** (Sokolovsky) (1833 Straupe – 1899 Paldiski).⁴⁸ Pärimuse järgi rääkinud Sokolovski oma perele õhtuses palvetunnis kooliasutamise plaanist, ja öelnud, et vajab selleks Jumala abi. Seepeale tulnud üks teenija Leenu, kes lausunud: *Siin on poolteist kopikat kurttummade kooli heaks*. Sokolovski astunud annetatuga kantslisse ja lausunud: *Selle pooleteise kopika peale alustan ma usus Jumala peale lootes kurttummade kooli*. Hilisem Väandra kirikuõpetaja Paul Hörschelmann nimetas teda oma järelehiüdes hellitavalt “meie maa kurttummade koolitamise isaks” (Hörschelmann 1899: 5; Bachmann 1899: 7).

Kuna puudega järeltulija oli häbiasi, puuduvad kurdi aadlipreili kohta aadlimatriklites sissekanded (Feige 1999).

⁴⁷Nikolai von Baranoffi kohta sisaldub kirje ka Wilhelm Neumann-Balti kunstnike leksikonis (Neumann 1908): *Baranoff, Nikolai v. Portree- ja ajaloo teemade maalikunstnik. Snd 1. mail 1808 Väätsal Türi kihelkonnas Eestis ülemleitnant Joachim v. B. noorima pojana, srn 6. august 1863 Põltsamaal Eestis. Et ta oli kurtumm, siis saadeti kümnepäevaseks Wach'scheni Berliini kurtummade kooli, kus hakkas arene-ma ta kunstianne. Ta õppis Münchenis ja Viinis. Pärast pikka Roomas viibimist asus ta Peterburi, hiljem elas Põltsamaal. Alates 1859 Peterburi Akadeemia vabakunstnik. Mitmete vene näitlejate ja näitlejannade maalide, Peterburi katoliku ja ortodoksi kirikute pühakupiltide autor. Põltsamaa kiriku altarimaali looja. Portree endast ja mõlema poja portreed (perekonna valduses). Palju olustikumaale. Habemega vanamehe pea Riia riiklikus muuseumis.*

⁴⁸E. Sokolovski kõrvaldati Riia ringkonnakohtu poolt ametist ning mõisteti üheks aastaks vangi, sest ta oli läbi viinud kiriklikke talitusi rekonvertiitidele (õigeususe pettunutele). Keiser vähendas karistuse Liivimaalt väljasaatmiseks. Oli aastatel 1891–1899 (introtutseeriti 7. juulil 1891) Paldiski Nikolai koguduse õpetaja.

Sokolovski leidis oma kogudusest kaks kurttumma last — Mart Kere ja Kai Loorentsi —, keda pidas õppimisvõimeliseks. Ta hakkas poissi ja tüdrukut 1864. aastal enda juures kirikumõisas õpetama. Eesmärgiks oli see, et ta võiks neid edaspidi leeritada (Karu 1936: 5–6).⁴⁹ Mainitakse kedagi õpetaja Haagi,⁵⁰ kelle juurde Tartu-lähedasse mõisa Sokolovski sõitis, et kurtide õpetamiskunsti omandada (Piirsalu 2013: 5). Saanud laste õnnestunud õpetamisest innustust, kogus Sokolovski laiemas ringkonnas poolehoidjaid ja rahalisi toetajaid ning juba 1866 alustaski tööd Vändra kurttummade kool (saksa k *Fennernsche Taubstummen-Anstalt, Taubstummen Erziehungs-Anstalt*). Õpetamismetoodika oli pärit Saksamaalt. Eeskujuks oli Friedrich Moritz Hill (1805–1874), kes oli üks tunnustatumaid kurtide õpetajaid. On teada, et Sokolovski oli Hilliga kirjavahetuses (Karu 1936: 7).

Üks meie esimesi kurtide õpetajaid **Johannes Eglon**⁵¹ on märkinud, et eestlased olid üsna umbusklikud kurtide õpetamise vajalikkuse suhtes. Võrreldes näiteks lätlaste-leedulastega pandi meil kurte lapsi esialgu harvem kooli õppima (Eglon 1878). Ol-di veendunud, et tumma pole vaja kõnelema õpetada ega ülepea teda harida. Tumm õigustab oma olemasolu ja teenib leiva lauale füüsilise tööga (Eglon 1871).

Algkapital erakooli asutamiseks ja koolimaja ehitamiseks saadi korjandustest ja Saaremaalt Eiklast pärit parun **Gotthard Krüdeneri** 1000-rublasest pärandusest⁵² — sellest ka kooli üks austavaid nimetusi *Gotthardi kool Eesti kurttummadele lastele* (Ka-

⁴⁹Lääneriikide ja Venemaa kurtide koolide loomispriinitsiibid olid erinevad. Kui lääneriikides olid kurtide haridussüsteemi aluseks kristlikud, siis Venemaal sekulaarsed ja keiserlikud filantroopilised väärtused (Burch 2000).

⁵⁰Kahjuks ei ole Saksamaalt saabunud kurtide õpetaja Haagi kohta rohkem teada, ka mitte tema eesnimi.

⁵¹Johannes Eglon (1836–1908) oli esimene eestlasest kurtide õpetaja, Vändra kurttummade kooli juhataja. Ta avaldas ka mitu kirjutist kurtide õpetamise teemal.

⁵²Nimelt oli G. Krüdeneri 1840. aastatel Saksamaal reisides sattunud juhuslikult ühte sealsesse kurtide kooli. Tutvunud selle tööga, köitis see teda nii väga, et ta hiljem määras oma testamendis 1000 rubla kurttummade kooli asutamiseks Eestis (Karu 1936: 6).

ru 1936: 6–7). Vändra erakooli aitas ülal pidada haridusselts “Effata”⁵³ (*Ehvata, Hephata*). Alates 1898. aastast oli “Ehvata” selts (kool) keisrinna Aleksandra Fjodorovna kaitse all (*ibid.*: 11–12). Vändra kool sai riigikooliks 1920. a ja nimetati ümber Riigi Kurttummade Kooliks 1924. a (*ibid.*: 23). Kurtide kool tegutses 1893–1932 ka Saaremaal Püha kihelkonnas Pihtla mõisas. Mõtte algataja oli Püha koguduse õpetaja Gottwalt Eugen Eduard Grohmann (1859–1906), koolijuhataja oli Mihkel Rahnel (Karu 1936: 17–19).

Kurtide õpetamine oli läbi põimunud usuliste motiividega, ehk nagu ütles J. Eglon: *Koolitamata kurtumm on päris pagan* (Eglon 1880: 13). Õpetust said vaid luteriusulised, õigeusku kuuluvad kurtummad lapsed jäid usuvahetuse kartuses kõrvale. Usuõpetuse osakaal oli tolleaegses kooliprogrammis suur. Usuõpetuse suure mahu vastu, kui kool oli juba üle viidud Porkuni mõisa, protesteeris kurt aktivist Osvald Suits. Ta leidis, et tuleks õpetada eluks tarvilikumaid aineid (Kotsar, Kotsar 1996: 132).

(*Järgneb*)

⁵³Jeesus ütles kurtummale “Effata” (aramea k ‘saa avatud’). Vt Mk 7:33–34.

“JUST 1. DETSEMBER OLI MEIE ISESEISVUSE MÕTTE PÜSIVUSE KAUNIMAKS PROOVIKS...”

Eesti Vabariigi 7. aastapäevaks 1925

J. Jaakson¹

VABARIIGI SEITSMENDAL AASTAPÄEVAL.

“Vaba Maale” kirjutanud J. Jaakson, Riigivanem

Omal riiklisel arenemise käigul oleme jõudnud 7-da verstaposti juure. Seitse aastat on riigi elus veel liig lühike ajajärk selleks, et teha järeldusi, kuidas meie riikline iseseisvus on mõjunud meie rahva kultuurilise ja majanduslise arenemise peale. Pealegi tuleb arvesse võtta, et mitte kõik 7 aastat meie riik ei ole võinud tegutseda tähendatud aladel.

Maha arvata tuleb kõige pealt okupatsiooni aeg, aga ühtlasi ka vabaduse sõja aeg, sest sel ajal olid ja pidid olema kõik meie rahva jõud

Koostanud Mart Orav. — Tekstides on parandatud ilmsed trükivead ning tehtud väiksemaid ortograafiaparandusi. Vt aastapäevade 1919–1924 kohta: *Akadeemia* 2018, nr 1, lk 3–34; nr 2, lk 261–284; nr 3, lk 431–463; nr 4, lk 623–646; nr 5, lk 896–1927; nr 6, lk 1055–1074.

¹Jüri Jaakson (1870 – 20. IV 1942 Stupino), Eesti kubermanguko-missari abi 1917, Ajutise Maanõukogu I abiesimees 1917–1918 Radi-kaaldemokraatide Erakonna ridades, Asutava Kogu liige Eesti Rahva-erakonna poolt, kohtuminister Ajutise Valitsuse III koosseisus 27. no-vembrist 1918 kuni 8. maini 1919, Otto Strandmani valitsuses 1919 ning Jaan Tõnissoni kahes valitsuses ja Ado Birgi valitsuses 1919–1920, II ja III Riigikogu liige 1923–1929, riigivanem 16. detsembrist 1924 kuni 15. detsembrini 1925, Eesti Panga president 1926–1940; Rahvus-kogu 2. koja liige 1937 ja Riiginõukogu liige 1938–1940; vangistati 14. juunil 1941 Tallinnas, oli Sevrallagis, 1942. aastal mõisteti Eri-nõupidamise otsusega surma ja hukati. *Siin ja edaspidi koostaja kom-mentaariid.*

koondatud sõja õnnelikule lõpule viimise peale, mispärast võimata oli tõsiselt teiste riikliste ülesannete peale mõelda. Järele jääb seega ainult vaevalt viis aastat, mille jooksul meie riikline võim võis tõsist tähelepanu pöörata rahva kultuuri ja majanduselu arendamise peale.

Küsime kõige pealt, kas on meie rahva haridus viimse viie aasta jooksul läinud edasi või on märgata tagurpidi minekut. Vastus selle küsimuse peale on selge, ilma et tarvis oleks teda statistika andmetega põhjendada. Meie rahvaesitus on alati kõige suuremat rõhku pannud just rahvahariduse tõstmise peale. See on ka täiesti arusaadav: meil on maksev kõige demokraatlikum riigikord, demokraatliku riigikorra püsivuse eeltingimiseks on aga just rahvahariduse kõrge tasapind.

Hoolitsetud on meil suurel määral nii alghariduse eest kui ka kesks- ja kõrgema hariduse eest, ühtlasi aga ka kutsehariduse eest mitmesugustel aladel. Vastuvaidlemata kindel on sellepärast, et hariduse tasapind meie noorsoo keskel viimase viie aasta jooksul on kahtlemata tõusnud, meie rahvaharidus on suure sammu edasi astunud. See on kahtlemata suur saavutus, mida meie rahvas on saanud oma iseseisvalt riigilt.

Läheme üle rahvamajanduselu juure. Missugust mõju on siin riikline iseseisvus avaldanud, kas on see mõju olnud majanduselu arenemisele edendav või takistav? Sarnast vastuvaidlemata kindlat vastust nagu kultuurielul alal ei ole siin mitte võimalik anda. Selleks on ka meie iseseisvuse kestvuse aeg veel liiga lühike.

Reformid majanduselu alal annavad ennast tunda alles pikkamööda. Täiesti võimata on lühikese aja jooksul kogu rahvamajandust teiseks ümber luua. Siin tuleb ainult katsuda selgusele jõuda, kas meie majanduselu tendents viib paranemise poole või on allapoole minekut märgata. Tõsi on, meil on majanduselu alal suurte raskustega võitlemist. Sellest saame meie väga hästi aru ja ei tee oma le mingisuguseid illusioone. Kuid minule paistab, et eksivad need, kes arvavad, nagu oleks süüdi praegune riikline kord.

Pean tähendama, et ülepea ekslik on, kui oma praeguse majanduselu tingimusi võrrelda tahame enne ilmasõjaaegsete majanduselu tingimustega. Ilmasõda ja temale järgnevad revolutsioonid on määratud varandused hävitanud. Kõik rahvad, kes sõjast osa võtsid, on majanduslikult väga rohkesti kannatanud ning sellepärast peavad nad praegu palju raskemates majanduslikes tingimustes elama kui enne sõda, ilma et nende praegune riigikord selle juures süüdi oleks.

Iseäranis rohkesti on majandusliselt kannatama pidanud meie kodumaa. Rahva varandused ja kapitalid on osalt hävitatud, osalt maalt välja veetud. Meie oleme selle tõttu palju vaesemaks jäänud, kui olime enne sõda. Kapitali puudus on praegu kõige suurem meie majanduselu ras-

kus, kuid nagu nägime, sellel on omad ise põhjused ja ei olene mitte meie praegusest riigikorrast ja läbiviidud reformidest majanduselu alal.

Teisest küljest aga võime konstateerida, et ka majanduselu alal nähtused ilmsiks tulevad, mis oletada lasevad, et ka siin teatav edu olemas on. Muuseas annab tunnistust sellest meie väliskaubanduse bilans, mis ikka rohkem ja rohkem aktiivsemaks muutub. Iseäranis julgust andev on, et üksikute põllumajanduse produktide väljavedu viimasel ajal kiire tempos on tõusnud, mis oletada laseb, et meie põllumajandus on tervenemise teel. Põllumajandus on meie rahvale aga peatööharuks ja toiduallikaks. Sellepärast, kui siin on märgata tendents paranemise poole, siis mõjub see kahtlemata tervendavalt ja ka teiste tööharude peale.

23.2.25.

Vaba Maa, nr 45, 24. II 1925, lk 2.

A. K.²

EESTI VABARIIGI SEITSMENDA AASTAPÄEVA PUHUL

Novembrikuu lõpupoolne päev 1918. aastal.

Saksa sõjaväelased on Võrus väga erutatud meeleolus. Kusagilt on tulnud tõuge — nad on hakanud kahtlema arvamises, et Eestimaast kord suure Saksa “Vaterlandi” lahutamata osa saab.

Pakitakse palavikusarnase kiirusega — võetakse lahkelt orjarahvalt lahkeks mälestuseks, mis aga väärtuslist kätte saab (*Speck, Eier u.s.w.*³). Maha jätta mõtlevad nad ka väikese Võru.

Õhtupoolne aeg... Päike on juba madalal, kuid paistab siiski nii selgelt. Tammula kaldal seisab salgake meesgümnaasiumi õpilasi ja vaatavad pealt, kuidas Saksa sõdurid püssidel osad küljest ära keeravad ja nad siis laiali — Tammula loobivad... Käed tõmbuvad noortel taskus rusikasse, palgil vihatuluke ja ahastus... Meile oleks ju neid nii väga vaja... kallis kodu vajab kaitsejaid... Pihkva poolt kerkivad üles varjavad pilved, veripunases värvingus... Ja kodaniku kohustus!? — Kas ei kisendanud see nende sügavamasse südamesse — kaitsege kallist kodu! — Ja kodanikud olid nad täie õigusega, sest sama aasta veebruari kuul, nimelt 24. veebr. 1918. a. kuulutasid need, kellel oli lootust orjarahva tuleviku, et nad peavad vabad olema. Eesti riik oli olemas, kuid “kotkas” Läänest oli haaranud ta oma ahnete küünte vahele. Nüüd olid nad lahkumas...

²Avamata nimemärk.

³Sks k ‘pekk, munad jne’.

Ööpimeduses lähevad koolipoisid ja teised kodanikud, kellele ei toonud und ei päikese loojenemine ega tõus, ritvadega ja konksudega Tammulale, teised Võhandule Kirumpä kohal. Öngitsetakse välja lahti-lõhutud püssid...

Leidus lukuseppi, kes teadsid, et ka nemad on noore Eesti riigi kodanikud. Parandati... Meile oli neid nii väga tarvis. Veest väljapiitunud ja kuidagi parandatud püssiloksidega, rinnus leegitsev vabadustuli — nii läksid Võrus noore Eesti riigi kodanikud oma kodu loomisele vastu. Nii sündis see ka mujal Kalevitemaal nurkades. Ei millestki tuli luua kõik.

Paljaste rusikatega tormas orjarahvas varjavate müüride mahakiskumisele. Valgust oli vaja. Enam kui seitsmesaja aastalise orjatöö järele nõudsimel jälle vabadusevalgust. Kivi kivi järele kisti maha varjavast seinast. Sõrmed tilkusid verd, kuid müürid andsid järele, — kuni paistis täieline valgus. Vaba oli jälle Kalevite maa... Tööd oli palju, kannatused rõhusid raskelt, aga lõpuks saadi vili, mis oli kosutav ja toitev. Homme saab seitse aastat sellest mööda, mil kuulutati Eesti rahvas jälle vabaks rahvaks, mil kuulutati Eesti iseseisvaks, demokraatlikuks vabariigiks.

Seitse aastat ei ole pikk aeg aja enese mõttes, kuid pikk küllalt riiklist iseolemist algava rahva elus. Esimesed aastad olid proovi aastad.

Meid valdas alaline kartus — kas ei neela meid ära “kotkas” Läänest ehk “kull” Idast. Aasta aastalt vähenes kartus ja kõvenes kindel usk ja teadmine, et meie kallimat vara — vabadust siiski nii kergesti riisuda ei suudeta. Meie oskasime kõrgeks hinnata vabaduse kõrget väärtust ja oskasime seda ka kaitseda.

Alles läinud aasta viimased päevad pandsid meile peale raske katsumise.

Tulid röövliid ja ähvardasid heita verist oda meie iseolemise südamesse... Oli ohvreid, oli leina, — kuid meie kandsime katsumise ausalt, võimsalt ja vääriliselt. — Meie oleme vabad ja peame vabaks jääma. —

Sellepärast pidagem kalliks meie iseolemist. Tuletame meele raskemaid päevi minevikus. Anname suurem[a] au nendele vendadele, kes raugesid ja vajusid Maanalasse varjavate orjaöö müüride lõhkumisel. Homme on kogu Eesti rahva pidupäev.

Meie minevik on olnud — raskused, mured ja lein. Ka ei ole meie nüüd nendest täiesti vabad.

Kuid homme on päev, kus unustame mineviku ja ka oleviku mured, raskused ja leinad. Pühitseda tahame ülevas, vaba rahva lustilises

meeleolus oma rahvuslist suurpäeva. Ärgu olgu siis valimisi ega eraldamisi meie keskel, ärgu olgu kihtisid ega parteisid, ärgu olgu kadedust ega vihavaenu. Homme päev on pidupäev igale kodanikule, kelle süda tuksub soojalt Eesti rahva[le] ja riigile. Kutsutud olgu kõik meie ilusamist mälestusist osa saama.

Sõbralikus ja ülevas meeleolus tuleme kokku. Sõbralikult anname üksteisele käe selle pandiks, et meie ühte kuulume, üks rahvas oleme ja ka tulevikus igale hädaohule vastu astume. Homme pühitseme Eesti vabariigi seitsmendat aastapäeva. —

Võru Teataja, nr 21, 23. II 1925, lk 1.

J. L.⁴

VABADUSEST JA PIDUST. VABAD RAHVAD JA NENDE PÜÜDED

Ei saa leppida, et vabaduspüha on asetatud 24. veebruariks. Peaks olema 22. juuni, Võnnu lahingu päev: see oleks rahvalikum, arusaadavam. Suvel võiks kogu rahvas pidutseda, noorsugu spordi pidul, mida võiks tõesti toimetada ülemaaliselt. Siis oleks pidul ülesanne kõigile, pidul oleks sisu iseenesest nagu laulupidudel, ei oleks tarvis kunstliselt teha kõnesid teiste vaimustamiseks, mis osutuvad siiski õige sagedasti “teh-tuna”.

Vabaduspüha peab olema rajatud vaba[le] tundele, vabadustunde avaldamine olgu rajatud vabale teole. Mis aga tingib enam vabadust kui energiate kogumine inimesse, nagu see sünniks kogu rahvuslisel spordi-mängu pidul? Vabaduse tingimiseks on energia küllus! Nõrgad, energiavaesed rahvad ei jõua püsida vabadusel. Ma saan aru kreeklaste vabadusest: — see rahvas, kes korraldas olümpiaadid ja oma ajaarvamised arvas neist mängukunsti pidudest, — oli tõesti vaba rahvas.

*

Rahva elu välised ilmed peavad vastama tõelisele sisemisele ilmele, muidu pühitakse rahva energiad kõrvale, kaduma.

Kui vähe näiteks Vene kommuuna vastab tõsisele kommunismile, näeme nende linnade ristimisest: Leningrad ja nüüd Tsaritsin — Stalin-

⁴ Arvatavasti Juhan Luiga (1873–1927), kes oli lõpetanud Tartu Ülikooli arstiteaduskonna 1899, *dr. med.* 1904; arst Tallinnas 1908–1927, I Riigikogu liige Tööerakonna nimekirjas 1920–1923.

grad.⁵ See isikute kultus, mis avaldub neis nimesdes, on otse vastand üldsusele, rahvale, mida tähendab sõna kommuuna. On arusaadav, kui isevalitsejad ristsid linne oma nimele: Peeter, Aleksander... Aga isikute kultus on sisuliselt vastand rahva valitsusele ükskõik mis kujul. Ei ole huvituseta, et Ural-Altai taoistlikes kultuurpiirkonnas, kus rahva valitsus oli kõige püsivam, et seal inimesele teiste loodusnähtete kõrval anti hoopis väike tähendus. Kui suurt ja kõrget, hingelist arenemise astet tähendab see! Kui suur rahvavariv mõju niisugusel ilmavaatel!

*

Selle aasta vabaduspüha ilmeks on meie naaberrahva — Läti — valitud pea⁶ ja Rahvasteliidu peasekretäri⁷ külaskäik.

See on tõesti meie aja rahvaste vabaduse ilmutus ja vabaduse põhimõtte näide.

Et naabrid, kel palju antagonismi veres ja vaimus, siiski astuvad lähedasse ühendusse rahvaste vabaduse otstarbel — on suur kultuuriline tegu, on samm vabaduse kindlustamiseks. Selleks on kaasa aidanud palju tegurid, aga kahtlemata on püsivalt ja sihikindlat tööd Eesti-Läti tegeliseks liginemiseks teinud mõlemate vabariikide saadikud hr-ad S e s k i s⁸ ja S e l j a m a a.⁹

⁵Peterburi kandis aastail 1914–1924 nime Petrograd, 1924–1991 Leningrad; Volgogradi nimeks oli 1925. a-ni Tsaritsõn ja 1925–1961 Stalingrad.

⁶Jānis Čakste (1859–1927), Läti Rahvanõukogu esimees 1918–1920, Asutava Kogu esimees 1920–1922, esimene president 1922–1927.

⁷Krahv James Eric Drummond (1876–1951), Rahvasteliidu esimene peasekretär 1920–1933, seejärel Suurbritannia suursaadik Roomas 1933–1939, Informatsiooniministeeriumi välispoliitika nõunik 1939–1946, Liberaalse Partei aseesimees a-st 1946; VR III/1.

⁸Jānis Seskis (1877 – 10. VII 1943 Kirovi oblastis), Läti Ajutise Rahvusnõukogu välisosakonna sekretär ja 1917. a novembrist välisdelegatsiooni liige, Läti diplomaatiline esindaja Šveitsis 1920, Läti resideeruv minister Tallinnas 1921. a aprillist ning 1922. a augustist kuni 1929. a oktoobrini saadik Eestis; seejärel saadik Nõukogude Liidus 1929–1932, Välisministeeriumi pressiosakonna juhataja 1932–1934, Läti peakonsul Klaipėdas 1934–1940; vangistati 1941 ja lasti Vjatlagis maha; VR III/1.

⁹Julius Seljamaa (1883–1936) oli Eesti Ajutise Maanõukogu abi-esimees 1918–1919 Eesti Vabariiklaste Liidu esindajana, Eesti Tööerakonna asutajaid 1917 ja keskkomitee esimees 1918–1922, Eesti Ajutise

Rahvasteliidu sekretäri külastamine Eestis tuleb lugeda tähtsaks sündmuseks. Mida enam tahame olla vabad, seda enam peame ennast siduma!

Ei ole mõeldav ühe rahva vabadus teiste orjastatud rahvaste keskel, nagu ei ole mõeldav üksiku vabadus riigis.

Vabaduse heaks peame ennast sundima ja peame end siduma vabade rahvaste liiduks.

Vabadus ei too mitte kasu rahvale ega kergusi, vaid kohustusi. Vabadus on nii nagu ausus või headus: nad panevad koormaid peale. See on nii vana tõde kui inimsugu: *per aspera ad astra*. Vabaduse vajadus ei ole tõestatav: see on auküsimus. On rahvaid, rühmi, kes peavad auasjaks olla vabad, kuigi see raskusi ja koormaid toob. Niisama ei ole tõestatav headuse tarve. Kuid vabaduse tundega varustatud inimene ei seagi küsimust, kas on tarvis olla vaba, kas on see kasulik, nagu ausameelne inimene ei sea küsimust, kas olla aus!

Ialgi ei ütleks arenenud autundmusega, enesest lugupidav isik seda, mida kirjutas 1921. a. üks silmapaistvam kirjanikke rühmast: “Kui Eesti iseseisvus ainult selleks on saavutet, et meid kirjanikke-kunstnikke siia kitsa maalapi külge kinni aheldada, meie elamistingimisi veel raskemaks teha kui tsaari ajal, siis, ütleme lausa, oleme selle iseseisvuse vastu.”¹⁰

See ei ole vaba, kes teistelt loodab tegusid, vaid on ori, kes ootab peremehelt leiba ja katust, ja käske! Vabapiüdeline teeb ise seda mis tarvis ja sunnib ümbrust kõrgemale vabadusele, millele see ei taipa areneda või areneb liig aeglaselt.

Valitsuse esindaja Venemaal 1918, *Vaba Maa* toimetuse liige ja seejärel peatoimetaja 1918–1921, rahudelegatsiooni liige Pihkvas 1919 ja Tartus 1919–1920, Asutava Kogu liige ja vanem abiesimees 1919–1920 Eesti Tööerakonna ridades, I Riigikogu liige 1920–1922, Eesti saadik Lätis 1922–1928, Nõukogude Liidus 1928–1933, Konstantin Pätsi valitsuse välisminister 1933–1936, 1934. a augustini ühtlasi riigivanema asetäitja.

¹⁰Täpselt sellist tsitaati pole õnnestunud tuvastada, siinkohal võib see kirja pandud olla ka mälu järgi. Tonaalsuse poolest on see iseloomulik kirjandusrühmitusele Tarapita, mis tegutses 1921–1922 ning andis välja seitse numbrit samanimelist ajakirja. Üsna sarnased mõtted leiduvad näiteks August Alle artiklis “Iseseisvus ja meie” (*Tarapita* 1921, nr 2, v 39–41).

Vabadus ei ole aste, millele püütakse, ja kui astmele jõutud, siis rahule jäädakse. Vabadus on lõpmatu ja lõppematu tung, millel ei ole otsa ega tasu, vaid mis on olemas enda pärast.

Vaba Maa, nr 45, 24. II 1925, lk 2.

Władysław Neuman¹¹

EESTILE.

“Vaba Maale” kirjutanud Władysław Neuman, endine Poola saadik Eestis

See on täna, kui Teie pühitsete oma iseseisvuse aastapäeva. Sel aastal on püha eriti suur: Teie keskel viibib Latvia Vabariigi president, Teie liitlane, ja sir Eric Drummond, Rahvasteliidu esitaja.

Igapäise elu raskuste vintsutustes unustame üleelatava silmapilgu suuruse. Kuid paljud põlved on pidanud unistama iseseisvusest ja tema saavutamiseks võitlema nii meil kui teil ja ka Latvijas. Praegu on meil kõigil iseseisvus tõsiasiaks saanud. Meie sihiks ja püüdeks peab olema seda iseseisvust hoida ja kaitsta, sest on ju meie vastutus selles asjas tulevaste põlvede ees sama suur, nagu meie võlg minevikule.

Kuulun nende sekka, kellele osaks oli saanud teie seas elada rahu- tegemisest peale teie ja nõukogude Venemaa vahel. Mul oli, nii öelda, võimalus antud oma silmadega näha teie arenemiskäiku, teie kaunid pingutusi oma maa kultuurilise ja majandusliku tasapinna tõstmiseks ning kättevõidetud iseseisvuse kindlustamiseks.

Oma õigete seisukohtadega ja oma kaugelenägelikkusega on Eesti etendanud tähtsat osa Balti riikide liidu teostamise alal. Seda liitu pole veel olemas *de jure*, kuid *de facto* on temale alus pandud.¹² Hoolimata sellest, kas meie vahel teatud lepingud on sõlmitud või mitte, ja hoolimata sellest, kas meie sinna oma pitsatid pannud oleme või mitte, on see liit ikkagi olemas. Ta on tõsiasi.

Sest naeratab ju elu tihti rõõmsalt lepingute üle, millistel veel esialgu allkirjad puuduvad.

¹¹Władysław Neuman (1893–1945 New York), Poola *chargé d'affaires*, saatkonna I sekretär ja nõunik Eestis 1920. a veebruarist kuni 1922. a novembrini; Poola saadik Oslos 1931–1942, Mehhikos 1942–1945; VR III/2.

¹²Eesti, Läti ja Leedu poliitilise liidu sõlmimiseni jõuti alles 12. septembril 1934. aastal, kui Genfis allkirjastati nende riikide üksmeele ja koostöö leping. Algselt kavandatud laiema, ka Poolat ja Soomet hõlmava sõjalise ja majandusliku liidu loomiseni ei jõutudki.

Kaks tähtpäeva on kirjutatud kuldsete tähtedega meie vahekorra ajalukku: Üks neist on 15. august 1920, kui Nõukogude väed Varssavi müüride ette olid jõudnud. Siis mõistsid kõik iseseisvust ihaldavad elemendid Balti riikides, et sündmused Visla kallastel otsustavad on ka Balti riikide olemasolule. Teine tähtpäev oli 1924. aasta 1. detsember. See päev oli hiilgavaks tunnistuseks Balti riikide üksmeelest.

Teie iseseisvuse aastapäeval, kus teie Eesti-Läti sõprust pühitsete Rahvasteliidu, selle uue inimsoo vabaduste eest valvaja kõrge esitaja juuresolekul, tahaksin, et ka üks Poola hääل teie kõrvu kostaks.

Lõpetan sõnadega: Tahame kätte saada ainult iseseisvust ja rahu ning võidame hoolimata kõigist raskustest ja takistustest. Sest meie siht on õiglane ja viib õigluse juure.

Vaba Maa, nr 45, 24. II 1925, lk 3.

Ed. P.¹³

MAETUD VABADUSE ÜLESTÕUSMINE

Su priiust olid matnud,
mu püha isamaa,
su kuube enda vahel
nad võtsid jagada.

Su haua äärde seadsid
nad hoidjad valvama
ja kaugel seisis nuttes
su lapsed valuga.¹⁴

L. Koidula.

Eesti priius maeti... Kuhu ta maeti? Sakalamaale Paala jõe kaldale, üsna Põhja- ja Lõuna-Eesti piirile, Lembitu kõrva hauda.

¹³Eduard Pertmann (Pertman; 1894–1933), kooliõpetaja Harju- ja Järvamaal, *Sakala* toimetuse liige a-st 1924, Viljandi Karskusseltsi Võitlus esimees.

¹⁴Lydia Koidula luuletus "So priiust ollid matnud": "So priiust ollid matnud / Nad, pühha issama, / So kubbe enda vahhel / Nad võtsid jagga-da; / Ja ädikat sull' andsid / Nad suhho, seadsid / So haua äre hoidjad — / Siis rahhus hingasid. // Ja kaugelt seisis kartes / So lapsed valloga, — / Ei sõnnaga nad julgend / So haua astuda, / Sest pitser olli pantud / Ta peale vägevast / Ja õues õitses õse — / Ei nähtud tähhekest" (*Emmajõe Õpik*. I. Tartu : H. Laakmann, 1866 [1867], lk 53–54.

Siin Põltsamaa ehk Paala jõe kaldal löödi viimane äge lahing raudmeestega ning nende liitlaste lätlaste ja liivlastega. Siin võitles õlg õla ja külg külje kõrval sakalane ja harjulane, ugalane ja virulane. Siin võideldi viimast korda tõsiselt Eesti iseseisvuse eest, siin panid meie vahvad esiisad viimast korda suurema jõupingutusega vastu lõunast päälesuruvale tsiviliseeritud Lääne-Euroopa kultuurilistele timukatele, kes tulid tooma meile Kristuse vennaarmastuse õpetust tule ja mõõgaga. Siin võitles ja langes seitsmesaja aasta eest meie vahvam rahvavanem Lembit, langes ühes meie iseseisvuse ja vabadusega.

Järgnes õudne ja kole orjaaeg, täis orjade ohkamisi, valu ja piina. Maa anti võõrastele — kuub jagati võitjate vahel. Südantlõhestava valuga pidid nägema eestlased, kui nende kallimad varad — maa ja vabadus — neilt võeti ja võõrastele anti, kuidas tehti neid orjadeks oma kodus, kus nad seni olid peremehed olnud.

Ei toonud vabadust tagasi kuulus “Harju mäss” aastal 1343, ei ka hilisemad mässukatsed siin ja sääl: vaenlaste võim oli kõva. Vägivald oli liig tugev selleks, et orjastatud eestlased oma väikese jõuga selle oleks võinud purustada.

Seitsesada aastat kestis meil võõraste valitsus, seitsesada aastat puhkas meie iseseisvus ja vabadus hauas, — siis tõusis ta ülesse.

Kes ei mäletaks meie vabaduse ülestõusmist? Ainult 7 aastakest on sellest möödas. Praegusel sugupõlvel on selgesti meeles see aeg, veel kui unistadagi ei võinud iseseisvast Eestist. Kuigi see mõte ehk sagedasti pääst läbi vilksatas, kuid kes julges avaldada sarnaseid soovide! Nii sugused soovid näisid alles ühe aastakümne eest meeletutena, sest keegi ei võinud ette näha, kuidas oleks võinud Eesti iseseisvaks riigiks saada. Vähematki võimalust ei paistnud selleks olevat. Aga ta ometi tuli, tuli siis, kui lagunes see riik, kes saatis kord välja need raudriides rüütlid, kes meie rahva orjastasid ja 700 aastat eestlaste kodus isandat mängisid. Lagunes see riik ja lagunes ka teine, see idakotkas, kes meid 200 aastat oma küünite vahel kinni hoidis. Ning uuesti lõi lõkkele eestlases ta vabaduspüüd, mis püha rahvustunde näol talle esivanematest verre pärandatud. Eestlane purustas orjaahelad, purustas köidikud, millega võõrad meie vabadust ja iseseisvust olid sidunud ning Eesti sai vabaks ja iseseisvaks. See oli aastal 1918, 24. veebruaril.

Täna saab sellest seitse aastat täis. Seitsesada aastat olime ilma iselemiseta, olime võõrastest olenevad, — nüüd oleme seitse aastat jälle omal jalal seisnud.

Kuid kas kergesti andsid need võõrad võimud meile meie iseolemise tagasi? Oh ei! Viimase võimaluseni püüti igasuguste abinõudega eestlasi endiselt kütikes hoida. Kui jäi nõrgaks meie maal Vene puna-

ne võim, siis võttis meid Saksa monarhistlik võim oma alla. Kas ei ole praegusel põlvel veel elavalt meeles, kui Vene väeriismed meilt kabu-hirmus idapoole põgenesid ja varsti selle pääle siin-sääal nähtavale tulid kiivrimehed — Saksa imperialismi tööriistad. Sel ajal sündis meie ise-seisvus.

Vene enamlased, kes “oktoobri revolutsioonis” Vene riigivõimu oma kätte said, mängisid meie maal täielist peremeest ja Eestit valit-ses nõukogude võim, kelle esitajateks olid Anvelt, Kingissep[p], Pöö-gelmann, Vöölmann¹⁵, Rästas¹⁶, Käspert¹⁷, Ikmelt¹⁸ ja t. Kuid Vene

¹⁵Voldemar Vöölmann (1887–1937), Tallinna Nõukogu Täitevkomitee ja Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee esimehe asetäitja, VSDT(b)P Eestimaa Büroo liige ja Tallinna linnavalitsuse esimees 1917–1918, Venemaale 1918, Moskvas juhtival majandustööl, Kasahhi ANSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja ja Majandusnõukogu esimees 1923–1925, VNFSV Rahvakomissaride Nõukogu j.a Plaanikomitee esimehe asetäitja 1925–1928, Ehituskomitee esimees 1928–1930, seejärel VNSFV RKN erivolinik kapitaalehituse alal. Vangistati 1937 nn Palvadre grupi liikmena ja hukati.

¹⁶Otto Rästas (1890 – 27. I 1938 Leningrad), Maatameeste keskkomitee liige ning Punakaardi asutajaid ja juhte 1917, Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu liige ja Võru TSN TK esimees 1919, Eestis põranda all 1920–1924, EKP KK ja selle Poliitbüroo liige 1920–1937, Kominterni TK Baltimaade Kommunistlike Parteide Sekretariaadi sekretär a-st 1924, ÜK(b)P Eesti Sektsioonide Keskbüroo vastutav sekretär 1925–1928, Kominterni Eesti sektsiooni (EKP KK) sekretär 1928–1930, Moskvas haldus- ja parteitööl 1930–1935, ajalehe *Edasi* toimetaja Leningradis 1935–1937, vangistati 6. I 1938, NSVL Prokuratuuri ja NKVD komisjoni otsusega mõisteti surma ja hukati.

¹⁷Johannes Käspert (1886 – 11. XI 1937 Leningrad), VSDTP Tallinna Komitee ja Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu liige 1917, Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee liige ja ajakirjanduskomissar 1917, Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu TK liige ja haldusosakonna juhataja 1917–18, Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu liige ja Siseasjade Valitsuse juhataja 1918–1919, tšekist Venemaal a-st 1919, EKP KK Leningradi Büroo sekretär 1931–1934, EKP KK Välismaabüroo liige a-st 1935, EKP Ajaloo Komisjoni sekretär a-st 1925, vangistati 11. VIII 1937, NSVL Prokuratuuri ja NKVD komisjoni otsusega mõisteti surma ja hukati.

¹⁸Jaan Ikmelt (1885 – 18. IV 1953 Kustanai), VSDT(b)P Tallinna Komitee liige 1917–1918, põgenes Petrogradi, Eestimaa Ajutise Revolutsioonikomitee liige 1918, VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee liige Petrogradis 1918–1921, seejärel Leningradi Eesti Pedagoogilise Instituudi kateedrijuhataja asetäitja, ühtlasi J. Marchlewski nime-

sõjaväe lagunemise tõttu võttis neljandat aastat möllav ilmasõda pöörde Venemaa kahjuks. Saksa väed, kes olid vallanud juba Saaremaa, niiskusid säält edasi mannermaale. Vene punavägi põgenes meilt, Saksa väed tulid meie maale. Ja väiksel vaheajal, mil meil maa hetkeks võõrast võimust vabanes, kuulutas 1917. a. rahva poolt valitud ja enamlaste poolt laiali aetud Maapäeva vanematenõukogu Eesti iseseisvaks vabariigiks. See sündis 24. veebruaril 1918, mil enamlaste poolt sulutud ajalehed jälle ilmumist algasid ja rahvale ta vabaduse uuestisündi kuulutasid. Kuid juba järgmisel päeval laiutas end siin Saksa raudrüsika võim, kes ei tahtnud kuulda Eesti iseseisvusest. Uuesti ilmuma hakanud ajalehed suluti, pandi maksma vali kord, mis igasuguse vabaduspüüde armuta maha surus. Uuesti maeti Eesti iseseisvus maha. Meie maa senised võimumedel saksa aadeliseisuse näol püüdsid kõigest hingest meie maad Saksa keisririigi alla sahkerdada, kavatseti asutada mingisugust Balti hertsogriiki, mille valitsejaks taheti kutsuda mõnda Saksa kroonprints. Kuid need aadlimeeste ilusad kavatsused purunesid: Saksa väed said Prantsuse väerinnal lüüa, Saksamaal algasid rahutused, tekkis revolutsioon ning Saksa väed läksid meie maalt ära, jättes Eesti äärmisesse korratusse. Eesti Maapäeva vanematenõukogu poolt seatud valitsus astus ametisse, jälle oli Eesti iseseisev. Aga juba jällegi oli ka vaenlane varitsemas. Idast kippusid Vene punaväed ühes Saksa vägedega eest ärapõgenenud enamlaste parvedega Eesti tagasi. Venemaa püüdis meid uuesti enese alla võtta. Eesti rahvas astus talle vastu. Koolipoistega eesotsas ruttasid eesti mehed idast tulnud vaenlast tagasi lööma, mis viimaks suure vaeva järele näis õnnestuma. Kuid veel tõstis kord meie aadlimeeste — parunite võimupüüd pääd: Riia poolt tuli “landeswäär” ja Saksa “raudne divisjon”, kelle abil loodeti siin Saksa soost mõisnikkude võimu maksma panna. Väiksel õnnetul Eestil tuli võidelda ühekorraga kahe vastasega: venelastega ja sakslastega.

Ja sündis midagi uskumatut: Eesti visadus võitis, eestlaste kodumaa-armastus võitis. Võõrad väed sunniti Eesti vahvate sõjameeste poolt taganema. Võõrad võimud löödi Eesti piiridest välja. 2. veebruaril 1920 saavutasime lõpliku rahu ja algasime iseseisvat riiklist olemist.

Hiljemgi on tulnud meie iseseisvusel hädaohtu üle elada. Tuletame meele ainult 1. detsembri mässukatset, millega needsamad enamlaste

lise Lääne Rahvusvähemuste Kommunistliku Ülikooli Leningradi osakonna õppejõud, a-st 1925 invaliidideartelli direktor ja seejärel Kolpino tellisetehase “Krasnõi Kirpitsnik” direktor; vangistati 26. IX 1936, Eri-nõupidamise otsusega 2. XI 1936 mõisteti viieks aastaks vangilaagrisse, kandis karistust Vorkutas, vabanes 1946. a märtsis, asumisel Kasahstanis.

ehk kommunistide võimud, kes Vabadussõjas 1918. a. tagasi surutud said, siin oma võimu maksma panna kavatsesid. Selle tagajärg oleks olnud muidugi Eesti liitmine Venemaaga. Kuid Eesti sisemine tugevus ja eestlaste kodumaa armastus võitsid siingi: Eesti jäi püsima iseseisvana ja homme mälestab ta oma iseseisvuse seitsmendat aastapäeva.

Homme on eestlastel rõõmupäev. Homme laseme lehvida endi riigilippu, täna laulame endi riigihümni — me oleme vabad, oleme iseseisvad. Seitsmesaja-aastase võõraste valitsuse järele oleme tagasi saanud endi kaotatud iseseisvuse, kaotatud vabaduse. Meie ülimaks kohuseks jääb kaitsta seda high ja verega niisutatud maad ning hoida, et teda koi ja rooste ei rikuks, vaid et ta seisaks tervena, puhtana ja haljana kõikidel aegadel.

“Tööraha, talupoegi vaba maa — jää vabaks sa, jää seisma sa!” (H. Visnapuu.)¹⁹

Sakala, nr 23, 23. II 1925, lk 1.

Konstantin Päts²⁰

RASKEL AJAL NÕRKEMATA JÕUL EDASI

Meie elame praegu raskeid päevi üle. 1923. aasta ikaldust ei suutnud ka möödunud aasta ära tasuda. Paljudel majapidamistel jäid tehtud võlad tasumata, sest läinud aasta saagist selleks sissetulekut ei jatkunud, kuigi viimane suvi läbisegi korralik oli. Sügise- ja talvetööd on aga harukordsete soojade ilmade pärast täiesti korrast ära ja see ähvardab meile suuri majanduslisi raskusi tuua: tuhanded inimesed ja hobused on ilma jäänud teenistusest, mis metsatööd oleksid annud.

Metsadest saadav väljaveo kaup jääb valmistamata, selle tagajärjel ei ole lootust saada tuleval suvel selle eest nii palju välisraha, nagu seda laiemale metsaraiumisele asumisega kavatseti saada. Vististi ei ole ka tuleval suvel mitte nii palju ehitustööd loota, sest metsasaadused tõusevad hinnas, raha ehitamiseks on aga vähe ja pangakrediidi protsendid on kõrgemad, kui isegi uus maja sisse toob. Jällegi väheneb töö ja teenistuse lootus paljudel. Iseäranis raskeks muutub elu neil meie kodanikel, kes pidanud sel talvel tööpuuduse all kannatama.

¹⁹Henrik Visnapuu luuletus “Laul kodumaale”, mis küll algab: “Maarahva, talupoegi vaba maa, / Jää vabaks sa! Jää seisma sa!” Vt *Tallinna Teataja*, nr 3, 4. I 1919, lk 2.

²⁰Konstantin Päts (1874–1956) oli sel ajal II Riigikogu (1923–1926) liige.

Ka põllumehe seisukord ei ole kiita. Majapidamises, iseäranis karjapidamises, on erakorraline talv palju raskusi kaasa toonud, nii et loomatoidu kättesaamise pärast mõnes kohas isegi loomi on tulnud müüa. Viiletsad teed on takistanud põllusaadusi turule tuua, mille tagajärjel rahapuudus maal raskusi tekitab ja linnades kaupade müük soiku on jäänud.

Aeg on raske. Majanduslise elu raskused on kõigil tunda, keegi ei ela mureta ega lõbusalt. Seda ränka aega on tahetud ära kasutada meie noorele riigile surmahoobi andmiseks. Mässukatse 1. detsembril rajati eemalseisvate juhtide poolt peajasjalikult selle peale, et meil praegu elu raske on. Loodeti, et laialised rahvakogud pimest-peast praegust rasket seisukorda ainult oma iseseisva riigi süüks peavad ja päästmist otsivad kokkusulamisest suure ja lahutamata Venemaaga.

Et meie rahvas kainelt ja rahulikult oskab temale osaks saanud raskusi kanda, see on kõige selgemaks tunnistuseks, et meil riikline mõtteviis küpsemaks ja järjekindlamaks on muutunud. Meie oskame juba aru saada, et mitte meie noore riigikorra puudused praeguse raske majanduslise seisukorra juures süüdi ei ole. Raskused all kannatavad praegu ka vanad ja rikkad riigid. Suur varade hävitamine, mis sõja ja revolutsioonide ajal üle Euroopa käis, annab nüüd ennast tunda. Rahvad on vaeseks jäänud, puudub kapitaal, et varasid luua ja varasid tarvitada. Ainult suure töö ja pingutatud tahtvõimuga on lootust uuesti paremale järjele pääseda. Kes viletsusest ja kehvusest tahab pääseda, peab kõige pealt selle eest hoolitsema, et rahu ja julgekord püsiks, et inimestel tahtmine tekiks kõike oma jõudu tööle rakendada, et neid lootus kannaks ja töörõõm tiivustaks. See on meil võimalik, kõige kindlamalt võimalik ainult meie oma riigis, keda meie rahva tahtmine juhib, kes meis rahva õnne ja heakäekäigu tugi ja kaitsja on. Tahame meie rahus elada, siis ei olene meie rahu mitte teiste tahtmisest, tahame oma majanduslist elu ühel või teisel teel kindlale alusele juhtida, siis oleme siin ise oma peremehed. Ka kõige suurema, vägevama ja haritud riigi külge seotuna ei suudaks meie kunagi nii vabalt oma rahva elu juhtida, nagu see meil oma riigis võimalik on.

Meie oleme oma minevikus raskeid, hävitust toovaid, hirmsaid ja laastavaid nälja-, katku-, sõja-aastaid üle elanud. Ja kui meie rahvas siis, kui ta saatuse määrajaks võõrad jõud olid, kes tema vastu mitte sõbralikud ei olnud, mitte kokku ei varisenud ja ilmast ei kadunud, kui palju vähem põhjust on siis meil nüüd meelt heita möödaminevate ja kindlasti äravõidetavate raskuste vastu seistes.

Kui meie oleme suutnud ilma kokku varisemata üle jõuda oma riigi loomise kõige raskematest aegadest, kui meie oleme suutnud nii palju ära teha oma majanduslise järje kindlustamiseks sel ajal, kui riigi loo-

mine ja võitlus tema iseseisvuse eest meilt ülejõulisi pingutusi nõudsid, kas siis on nüüd põhjust pead norgu lasta, hädaldada ja kaebada?

Ei ole põhjust, ja meie rahvas oma suures hulgas ei hädalda ka. Tööd on meil oma kodupinna harimiseks nii palju, et kõik peaksid selle abil omale leiba teenida võima. Mitte üleliigseid käsi ei ole meil, vaid meie rahva arv on meie kodumaa kohta veel väikenegi. Tarvis ainult tööd korraldada, tarvis julgelt ja ühel meelel suuremate majandusliste ülesannete kallale asuda. Tarvis rohkem ühtmeelt, rohkem ühistunnet, tarvis äratundmist, et iga meie rahva osa ja liikme häda ja viletsus nii või teisiti kogu meie väikese rahva peale mõju avaldamata ei jäta.

Mida suurem häda, mida kibedam katseaeg, seda kindlamini liitume kokku, seda kindlamini tunneme endid ühe pere liikmetena, kes ühiselt võivad kas õnne tunda või õnnetuses kannatada.

Julgelt vaatame üle ajutiste raskuste paremale tulevikule vastu, oma jõul, oma kindla tahtega seame oma elujärke, kaitseme oma riiki ja tahame rahus ja heas läbisaamises kõigi rahvastega elada.

Need on tunded, mis meie vaikselt oma põues kanname ja milledega osa võtame oma riigi hällipäeva pidustustest. Meie rõõm, meie usaldus lootusrikka tuleviku vastu on täna veel seda suuremad, et meie endid mitte ükski ei tunne olevat. Meie lähema rajariigi Läti riigipea on meile külla tulnud. Temas tervitame meie liitlast, kes tahtnud ja julgenud on meiega oma saatust ühendada. Meil kõigil on selge, et Läti ja Eesti vabariigid koos elavad ja koos ka surra võivad. Koos olles oleme aga kahekordselt tugevad. Meie kõikide paremad ja südamlikumad soovid ümbritsevad meie kallist ja kõrget külalist meie pidupäevade ajal.

Meie tänavust riigipidu tuju tõstab ka see sündmus, et rahvasteliidu, selle kõige suurema riikide koonduse kõrgem esitaja täna meil viibib. Meie sooviksime, et ta meilt selle tunde kaasa võtaks, et siin üks väikene rahulik, tööarmastaja ja oma iseseisvust viimse veretilgani kaitsev rahvas elab, kes teiste suurte rahvaste käest muud ei soovi kui seda, et teda rahulikult ja tülitamata lastakse töötada, võidelda oma raskustega ja ise oma saatust juhtida.

Kaja, nr 53, 24. II 1925, lk 2; ka *Teataja*, nr 16, 24. II 1925, lk 2.

Jaan Tõnisson²¹

RAHVUSLIK PÜHA.

“Vaba Maale” kirjutanud J. Tõnisson, Riigikogu esimees

Loomulik ja tarviline oli, et meie poliitilise elu arenemiskäigus iga eri vool ja siht enesele väljendust otsis iseseisva poliitilise elundi kaudu. Ei ole mingit põhjust sellegi üle kurvastada, et poliitilisi rühmitusi vahest rohkemgi on tekkinud kui kindlajoonelisi huvivooole. See kõik on seletav juba lihtsa asjaolu läbi, et ajajärk, kus meie rahvas on oma poliitilist elu võinud iseseisvalt arendada, liig lühike on. Aeg annab siin edaspidi arutust.

Kuid üks on tarviline. Meie poliitilises arenemises ei tohi erinemine mitte lõpmatuseni edasi kesta. Ei tohi mitte iga vool ehk siht uute poliitiliste rühmituste loomisele viia, kui seda sihti kätte võib saada ühenduses teistega.

Liialdatud erinemine viiks jõudude ülemäärasele killustusele. Jõuaksime oma rahvusliku võimise nõrgendusele.

Erinemise kõrval peab mõjule pääsema jõudude koondus, nii palju kui see on eeldatud ja võimaldatud nõuete ühtluse ja loomuliku ühistunde läbi. Meil peab ära tuntama, et kõigi asjade sünnitajaks mitte ei ole ainuüksi loomulik vastolu, nagu muistne mõttetark oletas. Otsustav tähendus on ka rahvaste poliitilise arenemise käigus inimlikul solidariiteedil, mis kannab üksikute kui ka tervete rahvaste elu ühenduses teiste omasarnastega.

Oma eriülesandeid meie rahva poliitilises elus täites peavad üksikud poliitilised rühmitused rohkem ja rohkem äratundmisele jõudma, et on vaja palju ja just kõige kõrgemaid asju, kus kõikide voolude ja nende kandjate huvid kooskõlastatult võivad areneda.

Sarnaseid ühiseid huvisid ja sihte tahaksime meie rahvuslikeks nimetada.

Rahvuslikkuse mõiste peab meil selles mõttes välja kujunema, et tema tähendab seda, mis on sihitud kogu rahva eluhuvi peale. Rahvuslikuks ei tule meil ka mitte ainult seda pidada, mis oma ja ühtlane meile tõuliselt ehk vereliselt. Meie kui riigi-rahvus loeme eneste hulka kõiki rahvusi ja rahvatõulisi olluseid Eesti rahvariigis.

Niisama ei võta meie rahvuslik poliitika oma lähtekohaks mitte üksiku ühiskondliku ehk kutselise kihi, vaid kõigi kihtide ühised huvid.

²¹Jaan Tõnisson (1868–1941) oli sel ajal II Riigikogu esimees (1923 – 27. V 1925) ning *Postimehe* kaasomanik ja peatoimetaja.

Nende ühiste nimel võime ja peame kokku kõlastama üksikute nõudmised, niipalju kui nemad õigustatud kogu rahva eluliste nõuete seisukohalt.

Kui meie hakkame seda, mis meil kõikidel ühist, rohkem selgitama ja välja kujundama, küll meie siis kõigist erinõuetest hoolimata leiame järjest rohkem kohtamisvõimalust ühiste huvide pinnal.

Meie rahvuslik iseseisvusepäev omandab sellelt seisukohalt ka edaspidise aja kohta olulise tähenduse.

Mis meid ka muidu poliitiliselt, kultuuriliselt, sotsiaalselt lahutaks, aga selle poolest ei ole meil oluliselt mingid lahkuminekuid, et meie riiklisele iseseisvusele jõudes kõik oleme võitnud. Kõik oleme rikkamaks saanud võimaluste poolest areneda ja kasvada.

Et meid takistamas on majanduslikud raskused, sotsiaalsed puudused ja poliitilised vastolud, — mis sellest! Kui meie aga ära kasutame oma riiklikud võimalused, küll meie siis oma elu korraldame, kuidas olud seda iganes lubavad ja meie ise tahame.

Kõrk enesearmastus ei tohi meil mitte silmi segada seletamast, kuidas meie riikliku iseseisvuse tähe all ise oma saatuse üle otsustajad oleme.

See teadmine peaks meil kõikidel tõstma enesetunnet, aga ka tahtevõimu ja tööhimu, et kõik teha, mis suudame, oma riikliku elu edasi ja ülespoole viimiseks.

Rahvuslikul vabaduspühal uuendame endid seesmiselt ühiseks püüdmiseks ja tööks oma rahva ja maa tuleviku teenistuses.

Siis saab iseseisvusepäevast meil rahvuslik püha, mis meid kõiki ühendab selle nimel, mis on sihitud kogu meie rahva ja riigi ülemate huvide peale.

23.2.25.

Vaba Maa, nr 45, 24. II 1925, lk 3.

[***]

MÕTTED ISESEISVUSE 7. AASTAPÄEVA PUHUL

Eesti riiklise iseseisvuse 7. aastapäeva ja sellega kaasaskäivate pidustuste puhul pööras toimetus alljärgnevate isikute poole palvega, et nad jagaksid omi mõtteid ja arvamist meie lugejatega. Sellele palvele lahkesti vastutulekut leides oleme saanud järgnevad kirjutused.

E. Põdder, kindralmajor, 2. diviisi ülem.²²

MEELEOLU JA DISTSIPLIINI TÕUSMINE KAITSEVÄES

Pärast 1. detsembri sündmusi on kaitseväes märksa tõusnud üldine meeleolu kui ka distsipliin, kuigi viimase suhtes mingisuguseid erakorralisi abinõusid ega survet ei ole tarvitusele võetud. On maad võtmas sõdurites teadlik arusaamine oma ülesannetest, mille loomulikuks aluspinnaks on muidugi meie kaitseväelaste kultuuriline ja vaimline tasapind, mis võrreldes endise Vene sõjaväe omaga palju kõrgem. Kaitsevägi teab ja saab aru ise väga hästi, et ta võitlusvõimeline ja raudne olla suudab peale kõige muu oma hea distsipliini ja korralduse poolest.

Tänased pidustused vabariigi 7. aastapäeva puhul aidaku teadmist süvendada, et meil igal ajal tarvilik on tõsiselt mõelda oma riigi julgeoleku ja rahvuslise iseseisvuse kaitsmise peale. Kõige paremaid lootusi annabki selleks kaitseliidu kiire organiseerimine,²³ millest elavalt osa võetakse ja sellega kaasaskäivaid kohustusi healmeelil kantakse.

²²Ernst Põdder (1879–1932 Tallinnas), I eesti jalaväepolgu ülemabi Tallinnas 1917 ja ülem Haapsalus 1917–1918, III eesti jalaväepolgu formeeriija ja ülem 1917, kindralmajor 12. III 1918, Saksa okupatsiooni ajal Tallinna Omakaitse operatiivjuhataja ja pörandaaluse Kaitseliidu üks organiseerijaid, Saksa vangistuses 1918, 1. jalaväepolgu taasformeerija 1918, Ajutise Valitsuse määratud sisekaitseülem 1918–1919, III diviisi ülem 1919–1921, II diviisi ülem Tartus 1921–1926, võttis osa 1. XII 1924 mässu mahasurumisest, sõjanõukogu alaline liige 1926–1932 ja asjadevalitseja 1928–1932; Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu juhatusel liige 1929–1931, Tallinna EVLi esimees 1928–1931; VR I/1, VR III/3.

²³17. detsembril 1924 andis Kaitseväge ülemjuhataja Johan Laidoner käskkirja nr 15, milles ajutiselt kinnitas Eesti Vabariigi Kaitseliidu põhikirja ja organisatsiooni kava kuni uue põhikirja maksmapanemiseni Vabariigi Valitsuse poolt; Kaitseliidu ülemaks määras ta ranna-

Laialiste hulkade ükskõiksus on liikuma pandud surnud punktilt Moskva 3. internatsionaali²⁴ ja tema palgaliste sulaste nurjatu mässukatsega Tallinnas. Need, kes seni arvasid, et Moskva internatsionaal meile hädadohtlik ei ole, on nüüd ise näinud ja aru saanud, et temas tõsine hädadoht peitub kõigile Balti riikidele. Ja rahvas ei ole asunud oma vabaduse kindlustamisele mitte kellegi sunnil ega survele, vaid vabatahtlikult ning teadlikult. See on igatahes tähtis samm edasi omariikluse kaitsmisel, sest kaitseväge üksi, ilma terve rahva abi ja toetuseta ei oleks küllalt tugev.

Mis puutub vahekorda Eesti-Läti piiril 2. diviisi piirkonnas, siis on see täitsa sõbralik ja enam kui aasta jooksul ei ole seal mingisuguseid arusaamatusi ega vahejuhtumisi ette tulnud. Sõprussidemed Eesti ja Läti kaitseväge vahel on niivõrd süvenenud, et mõlemad riigid võivad tulevikus loota täieliku abi peale üksteise poolt oma olemasolu kaitsmisel, kui seda peaks tarvis tulema.

Prof. J. Kõpp, ülikooli prorektor.²⁵

ISESEISVUSE MÕTTE KANDJAKS ON TEADLIK KODANIK

Meie riigi kõige tähtsam alus on rahva sisemine jõud, sest meie ei taha väljapoole kellegile kallale tungida, vaid ainult rahus elada ja areneda. Minu arvates oleks meie poliitika üheks tähtsamaks ülesandeks

õhu- ja sisekaitse ülema abi kolonel Aleksander Seimani (1886–1941, hukati tribunali otsusega) ning tema abiks reservkapten Heinrich Laretei (1892–1973 Stockholm) alates 17. skp. Valitsus võttis "Kaitseliidu põhikirja" vastu 2. veebruaril 1925. Vt seda *Riigi Teataja*, nr 23–24, 12. veebruar 1925.

²⁴1919. a märtsis Venemaa Kommunistliku (bolševike) Partei juhtimisel loodud rahvusvaheline kommunistlik organisatsioon Komintern ehk Kommunistlik Internatsionaal, ka Kolmas Internatsionaal, mille eesmärgiks oli kõiki abinõusid tarvitades kikutada kodanlik võim kogu maailmas ja luua nõukogude vabariigid.

²⁵Johan Kõpp (Juhan K.; 1874–1970 Stockholmis) oli lõpetanud Tartu Ülikooli usuteaduskonna 1906, *cand. theol.*; Asutava Kogu liige Kristliku Rahvaerakonna ridades; TÜ tegeliku usuteaduse erakorraline professor ainuõigusega pidada loenguid eesti keeles 1916–1918, korraline professor 1919–1940, usuteaduskonna korraldaja ja dekaan 1919–1921, dekaan 1940, ülikooli prorektor 1923–1928, rektor 1928–1937, EELK piiskop ja peapiiskop 1939–1964, Riiginõukogu liige 1939–1940, põgenes 1944. a septembris Rootsi.

võimalikult sagedasti ja igal pool kohapeal, rahva keskel, selgitada iseseisvuse ja omariikluse mõtet, ja seda mitte ainult pidulikkudel koosolekutel. Sest meie iseseisvuse mõtte kandjaks on ikkagi teadlik osa rahvast. Ja seda teadlikkude kodanikkude arvu tuleks järjest suurendada. Meie ideaaliks olgu, et kõik kodanikud, kogu rahvas oleks veendunud omariikluse tähtsuses. Kahjuks ei või meie seda praegu veel ütelda laialiste hulkade kohta.

Iga uus küsimus, mis poliitikailmas silmapiirile kerkib, tuleks selgitada poliitikategelaste poolt kohapeal rahvale ja ajakirjandus aitaks seda omalt poolt edasi kanda veel kaugemale.

Mitmesugused raskused isiklises elus kui ka majanduslisel alal teevad kodanikkude meele sagedasti kibedaks. Siis lööb ka nagu iseseisvuse tähendus ja mõte tumedamaks ja inimene küsib: mis on riikline iseseisvus mulle kasu toonud? Siin just ongi tarvis suuremat teadlikkust. Ja kus seda ei ole, tuleb selgitada, õhutada, põhjendada. Sest riikline iseseisvus on ometi nii suur väärtus, mille ees kõik teised huvid peavad taganema. Ei saa millegagi üles kaaluda seda tegevus- ja arenenemisevabadust ja võimalusi, mis annab kogu rahvale ja ka üksikule isikule riikline rippumatus. Kuigi kaovad isikud — rahvas ei kao, ja meie põlv ehitab ka tuleviku jaoks, kuigi temal raskemad kohustused osaks langenud, kui vast tulevased põlved seda tunda saavad.

Kodanikkudel peaks hea tunne olema oma riigis. Ja seda tunnet aitab kanda ja süvendada eestkätt õiguse täpne teostamine. Kohustustega, mis kodaniku õlgadele langevad, peavad kaasas käima ka sotsiaalsed parandused. Meie peame ükskord nii kaugele jõudma, et kogu rahvas tundma hakkab, et tal oma riiki tarvis on ja et omariiklus parerem on igast teisest riigikorrast. Siis alles oleks meie iseseisvus tugev ja kindel.

Kõige selle juures on ülikoolil kui vaimlise ja teadusliku töö taimelaval väga tähtis osa täita ja töö, mis siin tehakse, on tarvilik. Sest jõu abil ei suuda meie püsida, küll aga oma vaimlise arenemise ja hariduse abil, mille järele ka meid hinnatakse. Kahjuks teeb ülikooli põhi-

kirja puudumine²⁶ praegu veel raskusi arendada ülikoolis tehtavat vaimlist tööd eestipäraseks, muuta ülikooli E e s t i ülikooliks.

Prof. P. Põld, ülikooli kuraator.²⁷

VABADUSE VÄLINE KAITSEVÕIME OLENEB VAJADUSEST SISEMISE VABADUSE JÄRELE

Meie tohime oma iseseisvuse aastapäeval rõõmsa uhkusega vaadata möödaläinud võitluste peale, mille palgaks meie riikline rippumatus, ja kõigi selle peale, mis meie oma riigi ülesehit[amisel] saavutanud lühikeste aastate jooksul. Meie tohime ühistest tunnetest, mis meid valdavad, ammutada usku oma jõu ja võimise sisse, mis meid tiivustab kiire teoga seal välja astuma, kus hädaoht meie vabadust ähvardab.

Kuid kõigi hõiskete ja elaguhüüete juures tahame teadlikud olla, et mitte mingi pime juhus ega mõtlemata hulljulgus meie riigi püsimise paremaks tagatiseks ei ole, vaid nende väärtuste õige kasutamine, mis iseseisvus meile annab. Sest nii kaugelt oskame meie hinnata õieti oma

²⁶“Eesti Vabariigi Tartu ülikooli seadus” võeti Riigikogus vastu 18. juunil 1925, täies mahus hakkas see kehtima 1. detsembrist. Selles oli mh sätestatud: “§ 1. Eesti vabariigi Tartu ülikooli ülesandeks on: edendada üldist ja eriti Eesti elu käsitlevat teadust, anda kõrgemat teaduslikku haridust; viia teadust rahva keskele; ette valmistada riigi ja rahva tööle tarvilikkude eriteadmistega varustatud asjatundjaid. [...] § 5. Ülikooli õppe- ja asjaajamise keeleks on Eesti keel. Erakorralistel juhtumustel on ülikooli nõukogul õigus korraldada õppetööd haridusministri igakordse loaga üksikutes ainetes ka võõrastes keeltes; haridusminister võib anda igakordse loa kauemalt viieks aastaks. M ä r k u s. Ülikooli valitsusel on õigus lubada õppejõududele, kes võõrastes keeltes ettelugemisi peavad ja ülikooli teadus- ja õppeasutusi juhivad, tarvitada ülikooli ametasutustega asjaajamisel keelt, mis neile õppekeeleks lubatud.” Vt *Riigi Teataja*, nr 122–123, 21. VII 1925, nr 81.

²⁷Peeter Põld (1878–1930 Tartus) oli lõpetanud TÜ usuteaduskonna 1906, *cand. theol.*; Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumi usuõpetaja ja juhataja Tartus 1908–1918, ühtlasi Eesti Maavalitsuse haridusosakonna juhataja 1917, Ajutise Valitsuse haridusminister 1918, TÜ kuraator 1918–1925 (sisuliselt rektor 1918–1920), pedagoogikaprofessor 1920–1930, filosoofiateaduskonna dekaan 1925, TÜ prorektor 1925–1927; Eesti Rahvameelse Eduerakonna asutajaliige 1905, Asutava Kogu liige 1919 Eesti Rahvaerakonna nimekirjas, I ja III–IV Riigikogu liige, EELK vaimuliku ülemkohtu liige 1926–1930.

iseseisvust, kui palju meil teda tarvis on kõrgemate vaimliste varade taotlemiseks; nii kaugelt suudame välist vabadust kaitsta, kui palju tunneme vajadust sisemise vabaduse järele, õiguse järele oma paleusi ise otsida ja määrata; nii kaugelt oleme valmis endid ohvriks tooma, mil mõõdul suudame ustavaks jääda oma põhimõtetele ja neid mitte ära ei anna silmapilgu mõnude ja hõlpsuste läätseleeme eest.

Tuleb meele Vana Testamendi prohveti sõna, mis see ütles kuninga-
le, kelle süda vabises vaenlase tulekut nähes “otsegu puud metsas tuule
käes vabisevad”: “Kui teie ei usu, ei või teie tõesti mitte kindlad olla.”

Postimees, nr 54, 24. (11.) II 1925, lk 2.²⁸

²⁸Valiku pealkiri pärineb tekstist: “Eesti Vabariigi seitsmendal aastapäeval”. — *Päevaleht*, nr 53, 24. II 1925, lk 2. Vt ka: A. Anderkopp, “Seitse aastat. Kolmekordne püha: 24. II. 1918 – 24. II. 1925”. — *Vaba Maa*, nr 45, 24. II 1925, lk 2; J. Aunver, “Vabariigi aastapäevaks”. — *Eesti Kirik*, nr 7, 19. II 1925, lk 51; J. K., “Vabariigi 7. aastapäeva puhul”. — *Põhja Kodu*, nr 21, 21. II 1925, lk 2; J. Palvadre, “Eesti kodanlus pidutseb”. — *Edasi* (Leningrad), nr 45, 24. II 1925, lk 2–3; H. B. Rahamägi, “Koolid vabariigi aastapäeva pühitsemas: Haridusministri H. B. Rahamägi kiri”. — *Vaba Maa*, nr 45, 24. II 1925, lk 6; Jaan Tõnisson, “Vaim on, mis elavaks teeb!”. — *Postimees*, nr 54, 24. (11.) II 1925, lk 2; Evalt Viskel (= Evald-Abram Jalak), “Iseseisvuse päevaks: Noor — noortele”. — *Päevaleht*, nr 53, 24. II 1925, lk 2; x., “Vabariigi 7-da aastapäeva puhul”. — *Saaremaa*, nr 15, 21. II 1925, lk 2; “Vabaduspühaks”. — *Meie Maa*, nr 15, 21. II 1925, lk 2; “Uuendagem vannet!”. — *Oma Maa*, nr 23, 24. II 1925, lk 1; “Eesti Vabariigi seitsmendal aastapäeval”. — *Päevaleht*, nr 53, 24. II 1925, lk 2; “Iseseisvuse aastapäeval”. — *Pärnu Postimees*, nr 44, 24. II 1925; “Iseseisvuse pühaks”. — *Pärnumaa Teataja*, nr 15, 21. II 1925, lk 4; “Iseseisvuse aastapäevaks”. — *Virulane*, nr 9, 21. II 1925, lk 1.

SEENEMÜRK KUI MEELEMÜRK

Mari Järvelaid

Seened on parim, mis ma tean. Tellin internetist. See on täitsa legaalne. Ainuke probleem on, ma ei tea kunagi, kui suure tüki seenest pean hammustama.

Selline oli hilisteismelise noormehe selgitus pärast nädalast viibimist ravil psühhiaatriahaiglas. Noormees jätkas mõne aja möödudes ravi esmaste psühhootiliste osakonnas, mind aga hakkas seente küsimus huvitama. Kas seened on tõesti haige meeleseisundi parandajad? Või ehk hoopis ravile saabumise põhjus?

Inimesed otsivad meeleseisundi muutusi mitut moodi: kes palvetab, kes mediteerib, kes otsib seda loomingust — kas ise luues või teiste loodut nautides —, kes seksuaalsest erutusest või siis ehk vähimat pingutust nõudvast vahendist, manustades endale mõnd joovastavat ainet.

Inimesele on antud kujutlusvõime ja soovmõtlemine nii tulevikuplaanide tegemiseks kui ka kaitsemehhanismina ellujäämiseks ohtlikes olukordades; kujutlusvõimet poleks me need, kes me oleme, sest kõik, mida inimkond on oma elu kergendamiseks ja maailma mõistmiseks välja mõelnud, eeldab kujutlusvõime olemasolu. Ka selleks, et oma kujutlusvõimet ergutada, on kasutatud abivahendeid (laul ja muusikariistad), sh abiaineid (kärbseseen jms). Kuid mitte kunagi varem pole kõik need joovastavad ehk psüühika seisundit muutvad ained olnud kõigile soovijale nii kergesti kättesaadavad. Traditsioonilistes ühiskondades oli selliste ainete pruukimine range kontrolli all ja väljavahetamine (šamaanid, ravitsejad) otsustada. Reeglite rikkumist karistati. Selle põhjuseks polnud kindlasti mitte kadedus, vaid vajadus kin-

ni pidada ohutusnõuetest, mida oli õpetanud paljude varasemate põlvkondade kogemus. Paraku oli tulemuseks see, et teadjate ring oli kitsas ning nende kadumisega on palju sellest teadmishaldajast unustuse hõlma vajunud ja vajab uuesti avastamist.

MIS ON SEEN VÕI KES ON SEEN?

Seened on uskomatult pindliku eluviisiga ja uskomatu elujõuga organismid. Nad suudavad kohaneda kõikvõimalike kliimatingimustega ja taluvad stoilise rahuga nii liigset kuivust kui ka liigset niiskust. Lõhislehtik (*Schizophyllum commune*), mida on kuivatatult hoitud vaakumpakendis 35 aastat, säilitab oma elujõu ja hakkab sobivasse keskkonda sattudes niihästi uuesti kasvama kui ka paljunema. Ta lagundab puitu, kuid on samal ajal ühtlasi patogeen inimestele ja loomadele, tekitades ninakõrvalurgete põletikku ja nakatades nii pehmeid kudesid, kopse kui ka küüsi, ning on nõrga immuunsusega inimesele eluohtlik. Majavammil (*Serpula lacrymans*) on eriline võime tungida eluks vajaliku vee ja toitainete hankimiseks nii läbi plasti kui ka telliste. Isegi sellised erakordselt stabiilsed ja vastupidavad sünteetilised polümeerid nagu fenoolvaigud, mis on tehtud fenoolist ja formaldehüüdist ning arvati olevat biolagunematud, on n-ö söödavad valgele hallitusseenele (*Phanerochaete chrysosporium*; Mattos-Shipley jt 2016).

Kuid kõigepealt küsimus, mis need seened üldse on — kas osa taimeriigist? Selgub, et mitte. Seened on eraldi riik taime- ja loomariigi kõrval ning kõik kolm kuuluvad eukarüootide ehk päristuumsete hulka, s.t nad on sellised organismid, mille rakkudel on tuum — erinevalt näiteks bakteritest. Seejuures on seeneriik loomariigile molekulaargeneetiliselt ja biokeemiliselt lähemal kui taimeriigile ning ilmselt neist mõlemast vanem. Seened on ühed kõige paremini maakera elutingimustega kohastunud organismid. Samas on iga seeneliik väga valiv: kuuseriisikas männimetsa näljalt ei eksi, kaseriisikas kasvab kaasikus jne. Erinevalt taimedest ei ole seened võimelised fotosünteesima: nad ei suuda päikese kiirguse toimet süsihappegaasist ja veest süsivesikuid toota. Küll aga on näiteks mõnele külmaseenele (*Armillaria*) omane biolu-

minestsents ehk võime tekitada laguneval puidul kasvavas seene-
niidistikus valgust lainepikkusega 520–530 nm.

Seega on seeneriik võrratult rikkam, kui esmapilgul tundub
neile, kelle jaoks seente mõiste piirdub suvel ja sügisel toidulau-
da rikastavate söögiseentega. Tavaliselt peamegi seentest rääkides
silmas vaid seente viljakehasid, mis kasvavad kõrgemate seen-
te ehk suurseente seeneniidistikul ehk mütseelil kas mullas või
muul substraadil. Suurseenteks peetakse neid liike, mille viljake-
hasid võib näha palja silmaga, s.t need on suuremad kui 1 mm.

Tegelikult on seened kõikjal: nii maal, vees (magedas ja soo-
lases) kui ka õhus (seeneeosed). Hallitus, mis tekib purki jäänud
moosipärale või tassi põhja unustatud kohvipaksule, pärm, mille-
ga pagaritöökojas tainast kergitatakse või veinikeldris veini kääri-
tatakse — mõlemad on seeneriigi esindajad. Vast sündinud inim-
lapsel on tihti mõne päeva pärast suus soor ehk suuvalge — pärm-
seene põhjustatud põletik; suurel osal täiskasvanutest võime leida
küüneseene või mõne muu meie organismiga koos elava seene.
Tungaltera (*Claviceps*), mida on üle 50 liigi, parasiteerib kõikidel
teraviljadel. Nakatunud teravilja süües haigestub inimene ergotis-
mi, millega võivad kaasneda hallutsinatsioonid, krambid ja gang-
reen. Veel 1951. aastal said 230 inimest Prantsusmaal Pont-Saint-
Esprit's kohaliku pagari küpsetisi süües tungalteramürgistuse.

Viinamarja- ja apelsinikasvatuse ajaloost rääkides mainitakse
perioode, mil “katk” ehk harilik külmasen (*Armillaria mellea*)
hävitas terve istanduse. Ka sellised taimehaigused nagu rooste
ja nõgi on pärit seeneriigist. Kakaopuu patogeen *Moniliophtho-
ra perniciosa*, mida esimest korda kirjeldati 1785. a Brasiilias,
võib hävitada kuni 90% kakaosaagist. Ta on vastupidav enami-
kule fungitsiididele ja tal on harva esinev võime nakatada õhus
olevaid taimeosi. Kui apelsinikoorele või leivale on tekkinud ro-
hekas jahujas koorik, on ilmselt tegemist pintselhallikuga *Penicil-
lum digitatum*.

SEEN PARTNERINA

Seeneriik, sealhulgas kandseened — nende hulka kuulub enamik nn kübarseeni —, on ülim näide võimest luua partnerlussuhteid. Mükoriisa ehk seeneniidistikuga kaetud taimejuur kujutab endast täiuslikku sümbioosi. Seen saab taimelt fotosünteesi käigus toodetud suhkruid, andes vastu mitmesuguseid pinnases leiduvaid toitaineid, nagu lämmastik ja fosfor. Peale selle kaitsevad seened taimi saasteainete, nt raskmetallide eest. Arvatavalt u 80% kogu maakera taimkattest on sümbiootilises suhtes seentega (Millar, Bennet 2016).

Seente partneriks võivad olla ka putukad. Näiteks šampinjoni hulka kuuluv *Leucoagaricus gongylophorus* on vastastiku kasulikus suhtes poolesaja Ameerika lehelõikaja-sipelga liigiga: seen kasutab kasvusubstraadina värskeid taimelehti, mida sipelgad lõikavad ja kokku tassivad, sipelgad omakorda kasutavad seent vastsete toitmiseks. Mõni aasta tagasi jõudis meediasse uudis neljast Brasiilia vihmametsast avastatud seeneliigist, mis “ründavad” nelja konkreetset liiki sipelgaid, eritades neisse taju muutvaid kemikaale. Need panevad sipelgad ennastunustavalt seene kasuks tööle ja lõpuks tapavad nad.¹ Pilvikulaadsete esindaja *Amylostereum areolatum* elab sümbioosis puiduherilasega, kes muneb oma munad koos seeneeostega puukoore alla, kus herilase vastsed toituvad seenest, mis omakorda saab võimaluse mitesuguliselt paljuneda. Samuti kandseente hulka kuuluv *Septobasidium retiforme* nakatab putukaid, saades neilt toitaineid ja moodustades ise putukatele kaitsvaid kambreid. Põhimõtteliselt on seened putukad kodustanud ja nad enda kasuks tööle pannud. Selline kandseen nagu sinilamell-rupik (*Laccaria bicolor*) on kar-nivoor ehk lihasööja: ta toodab mürki, mis halvab hooghännalisi putukaid, ja tungib putuka kehasse, et saada sealt lämmastiku (Mattos-Shipley jt 2016).

Nii nagu on hoomamatult lai seeneriigi esindajate omaduste skaala, on nad rekordiomanikud ka suuruse poolest. Näiteks

¹Vt “Salakavalad seened zombistavad sipelgad”, www.forte.ee, 05.03.2011.

kottseente seas on seenekübaraid läbimõõduga 2 mm, kuid on ka selliseid hiidusid nagu *Phellinus ellipsoideus*, mille suurima kirjeldatud viljakeha läbimõõt on küündinud üle 10 meetri ja kaal ligi 500 kg-ni. Suurimad kirjeldatud punase kärbseseene kübarad on olnud 50 cm läbimõõduga. Tegelikult ongi seened suuri- ja vanimad elusorganismid Maal. Nii leiti 1992. aastal individuaalne mugul-külmaseene organism (*Armillaria gallica*) laiumas 15 hektaril; kaalu oli tal üle 10 000 kg ja vanust 1500 aastat (Smith jt 1992). Sellest veelgi võimsam kirjeldus on pärit Oregonist 2000. aastast, kus tõmmu-külmaseene (*Armillaria ostoyae*) koloonia kattis 965 hektarit ja seene vanuseks hinnati 8650 aastat (Ferguson jt 2003).

SEENED SÖÖGIKS

Maailmas arvatakse kasvavat 63 000, teistel andmetel üle 100 000 suurseene liigi. Eestis kasvab neid ligi 4000, millest umbes 200 on inimesele mürgised. Kaalu järgi arvestatuna kasvab igal aastal Eesti metsades üle 35 000 tonni söögiseeni. Sellest 12 000 tonni söövad ära seeneussid ja vaid 600 tonni ehk 2% korjavad üles inimesed. Eestis kasvab Erast Parmasto sõnul kolm korda rohkem seeneliike kui omamaiseid õistaimeliike. Meil kasvavatest seeneliikidest on 2000 palja silmaga hästi nähtavad, söödavad on neist umbes 400, millest omakorda 100 on heade maitseomadustega ja laialt levinud, kuid tegelikult korjatakse söögiks ainult mõndakümnet liiki seeni (Jürgenson 2005).

Kärbseseen söögiks

Kärbseseeni (*Amanita*) söönute kirjelduse järgi on amatoksii-ni² sisaldavad seened meeldiva maitsega ega tekita ohutunnet. Rohelise kärbseseene (*A. phalloides*)) mürgistuse kohta on olemas detailsed haigusjuhtude kirjeldused 1981. aastast, mil San Franciscos oli sügisel pärast sooja ja vihmast suve selliseid juh-

²Sellest seenemürkide rühmast tuleb edaspidi pikemalt juttu.

tumeid viis korda rohkem kui eelmisel, kuiva suvega aastal. Kolme inimese elu ei suudetud päästa. Esimene neist oli 45-aastane mees, kes oli söönud kaks või kolm seent. Enda sõnul oli ta seda varemgi teinud, ilma et sellest mingeid terviseprobleeme oleks tekkinud. Kaheksa tundi pärast seente söömist tekkis tal tugev kõhuvalu ja -lahtisus. Neli tundi hiljem jõudis ta haiglasse, kuid hoolimata alustatud ravist halvenesid maksafunktsiooni näitajad. Kuuendal päeval langes mees maksakoomasse ja suri 12. päeval.

Teine seeneline oli 80-aastane mees, kes oli teinud seenepastat ja söönud seda taldrikutäie. Mehe sõnul tegi ta sellist pastat igal aastal. Haiglasse jõudis ta kaks päeva hiljem, langes seitsmendal päeval sügavasse koomasse ja üheksandal päeval suri. Kolmas, 39-aastane ohver oli leidnud suure seene ja selle ära küpsetanud. Oksendamine ja kõhulahtisus algasid 12 tundi hiljem. Mees keeldus ravist ja jõudis haiglasse alles neljandal päeval, kui oli kaotanud teadvuse ja langenud koomasse. Ta suri teadvusele tulemata. Lahang näitas maksakärbust, peen- ja jämesoole limaskesta kärbust, ajuturset, südamekahjustust ja verevalandusi. Seevastu 18-aastane mees, kes oli söönud kümme seent ja kellel kaheksa tundi hiljem tekkisid haigusnähud, pöördus kohe haiglasse ja jäi pärast kümme päeva väldanud intensiivravi ellu (Olson jt 1982).

Amatoksiini sisaldavate seente mürgistusele on tüüpiline, et esimesed nähud — iiveldus, oksendamine, kõhuvalu ja -lahtisus — tekivad alles 6–24 tundi pärast seene söömist. Järgneb 24–36-tunnine peiteaeg, mil tundub, et probleem on möödas, sest haiguse sümptomid kaovad — et siis uuesti tekkida juba maksa- ja ajukahjustusena, hüpoglükeemia (veresuhkru langus alla normi) ja krampidena ning teadvuse kaotusena. Peale maksa kahjustab amatoksiin kui rakumürk ka neerusid, kopse ja südant. Surm saabub maksa- ja neerupuudulikkuse tagajärjel 6–16 päeva jooksul, oma osa on ka nende mõjul südameveresoonekonnale ja kesknärvisüsteemile (Olson jt 1982). Ei seene küpsetamine, külmutamine ega kuivatamine eemalda seenest amatoksiine (West jt 2009).

Iga kärbseseeneliik sisaldab talle omast toksiinide komplekti, mis on inimesele kas rohkem või vähem ohtlik. Kärbseseeneperekonna seened biosünteesivad peale amatoksiinide ka teisi imetajatele mürgiseid aineid — fallotoksiine. Amatoksiinid ja fal-

lotoksiinid, mida tuntaksegi kärbseseenemürkidenä, on vastavalt bitsüklilised okta- ja heptapeptiidid, mille süntees toimub seene ribosoomides.

Punase kärbseseene (*Amanita muscaria*) mürgistus ei ole inimesele surmav, kuid talle on omane kahe aminohappe, nimelt iboteenhape ja muskimooli psühhotroopne ja hallutsinogeenne toime. Need mõlemad võivad põhjustada närvikahjustust. Seejuures on tavaline, et muskariini — mürgist alkaloidi, mis on nime saanud just punase kärbseseene järgi — sisaldab see seen minimaalselt, muutes ta ahvatlevaks uimaotsijatele. Punane kärbseseen on kasutusel olnud Siberi šamaanide riitustel ja viljakuskultuses ning arvatakse, et ka hindude kuujumala auks peetud riitustel joodi kärbseseenetõmmist.

SEENED RAVIMINA

Eraldi teema on seente raviomadused, mida on tuntud ja kasutatud aegade hämarusest saadik. Seda traditsiooni on tänini alal hoitud Hiinas, Koreas ja Jaapanis. Nii on Jaapanis loodusliku vähiravimina kasutusel levinud puuseen kirju tagel (*Trametes versicolor*). Kasvajate kasvu pärssivat toimet on leitud rohkem kui 200 seeneliigil. Peale selle on eri seeneliike kasutatud veel antibakteriaalsel, viirus- ja parasiidivastasel, südant kaitsval ja vere kolesteroolisisaldust vähendaval otstarbel.

Jaapanis ja Hiinas tuntakse läik- ehk lakkvaabikut (*Ganoderma lucidum*) surematuse seene ehk “10 000 aasta” seenena. Arvatakse, et see seeneliik kaitseb vähi ja põletike eest, tugevdab südant ja immuunsüsteemi, aitab ära hoida krampe ning vähendab vere suhkru- ja kolesteroolisisaldust. Peale selle olevat tal bakteri- ja viirusvastane, sh HI-viiruse vastane toime. Kuigi selline kirjeldus tundub liialdusena, on mõni toime juba teadusuuringutega kinnitust leidnud. Enim on uuritud selle seene immuunsüsteemi tugevdavat ja kasvajate kasvu pidurdajat toimet. Lääkvaabikust on eraldatud üle 300 bioaktiivse aine, sh füsioloogiliselt eriti aktiivseid peptidoglükaane, polüsahhariide ja triterpenoide ning ohatist põhjustava viiruse *Herpes simplex* aktiivsust pärssivaid proteoglükaane. Lääkvaabikud on saprotoofid, s.t nad toituvad or-

ganismide jäänustest ja ainevahetusjääkidest. Looduses kasvavad nad puudel, eelistades vahtraid.

Seente antibakteriaalset toimet kasutavad ravimifirmad nii loomadele kui ka inimestele mõeldud ravimite tootmisel ja sellesisuline töö jätkub ravimresistentsete bakterite üha kiirema leviku ohjeldamiseks. Muuseas, esimene seentest antibiootikum valmis 1951. aastal sõnnikuhaarmikust (*Clitopilus passeckerianus*). Ka põllumajanduses on fungitsiidide tootmisel just seened ise oluline tulevikulootus.

SEENEMÜRK

Seened võivad mürgised olla mitmel põhjusel. Esiteks toodavad seened ise mürke; neid nimetatakse mükotoksiinideks. Teiseks võivad seened endasse mürke koguda keskkonnast. Seda tüüpi mürgisust täheldati näiteks Lapimaal pärast Tšernobõli tuumaajaama plahvatust. Samuti ei soovitata seeni korjata surnuaedadest, suurte maanteed äärest ega saastunud pinnaselt. Kolmandaks võivad mürgiseid ühendeid toota mikroobid, millega seened on saastunud.

Seenemürgid jagunevad terminilisel töötlemisel lagunevateks ja lagunematuteks toksiinideks. Enamik seenemürke kuulub esimesse liiki. Teise tüübi näiteks võiks nimetada toksiine, mida sisaldavad värskest mürgised riisikad ja kevadkogrits. Mürgist vabastamiseks tuleks neid keeta vähemalt 20 minutit ja keeduvesi ära visata. Veel tasub teada, et mikrolaineahi ei vabasta selliseid seeni mürgist. Surmavatest seenemürgistustest on 90–95% põhjustatud valge (*Amanita virosa*) või rohelise kärbseseene söömisest. Värskes valges ja rohelises kärbseseenes leiduv mürk on terminilisel töötlemisel lagunematu amanitiin, mida ühes seenes leidub 1–7 grammi. Inimesele on surmav 0,1 mg amanitiini 1 kg kohta. See tähendab, et 70 kg kaaluva inimese võib tappa seitse grammi mürki ehk üksainus seen.

Seenemürgid toimivad eri seentel erinevatele sihtmärkidele inimorganismis: roheline ja valge kärbseseen ning kevadkogrits põhjustavad inimesel keharakkude üldise kahjustuse peamiselt

maksas ja neerudes, punane kärbseseen tekitab närvikahjustuse, kirbe pilvik (*Russula emetica*) ja tavavahelik seedesüsteemi ärrituse ning tindikul on koos alkoholiga spetsiifiline toksiline toime. Muskariinimürgistuse korral tekib higistamine, süljevoolus, oksendamine, koolikud ja hingamisraskused. Suurel hulgal muskariini sisaldavaid seeni kutsutakse ka higistamisseenteks. Punane kärbseseen seda üldiselt ei tekita, küll aga võib seda teha narmanuttides (*Inocybe*) ja lehtrikutes (*Clitocybe*) leiduv muskariin. Kärbseseenemürgistus on seega eelkõige iboteenhappe- ja muskimoolimürgistus. Tegemist on kesknärvisüsteemi toimet halvava mürgistusega, mis väljendub motoorse ja psüühilise erutusena, joobena, ebatavalise elevuse ja meelepetetena. Iboteenhape eritub uriiniga üsna kiiresti, u 20–90 minutit pärast seene söömist. Juba iidsest ajast on seda teadnud paljud rahvad, kes on punast kärbseseent tarvitanud kas ravimina või meelemürgina, juues kärbseseent söönud inimese või põhjapõdra uriini. Selle kombe tekkes on oma osa kindlasti turvalisusetaotlusel. Kui tegemist peaks olema suures koguses muskariini või teisi surmava toimega seene mürke sisaldava seenega, siis põder sureks. Pärast seente söömist ellu jäänud loomalt kogutud uriinis leidub mürkidest aga peamiselt iboteenhapet ja tegu on n-ö valmistootega šamaanile.

SEENEMÜRK KUI MEELEMÜRK

Peale otseselt mürgiste seente leidub ka selliseid seeni, mille manustamisel tekivad muutused inimese psüühikas, kuid enamasti ei põhjusta seene söömine surma ega raskeid pöördumatuid tervisekahjustusi. Psühhotroopsete omadustega seentest leiavad kõige enam kasutust terav paljak (*Psilocybe semilanceata*) ja punane kärbseseen (Hajar 2016).

Seente lummas ilu ja salapära on pannud inimesi juba aegade hämarusest otsima sellele müstilisi seletusi. Kärbseseent ja paljakuid on inimesed kasutanud joovastava ja meelepeteid tekitava abivahendina, et “kohtuda jumalatega”. Seenemotiive piltidel, mida seostatakse šamanistlike riitustega, on leitud nii Euroopast, Aasiast kui ka Ameerikast. Seeni on kujutatud vanema kivi-aja koopamaalingutel ja kaljujoonistel Prantsusmaal, Hispaanias,

Skandinaavias ja Siberis, samuti pronksiajast pärit esemeil. Egiptuse kuningate hauakambris on seenekujutistega seinamaalingud pärit aastast 1450 eKr. Hildesheimi katedraali pronksustel Saksa maal on 1015. aastast pärit reljeef “Adam ja Eeva pärast pattulangemist”, millel on kujutatud kaht teravat paljakut meenutavat seent ning viigilehe asemel hoiavad nii Adam kui ka Eeva käes seenekübarat. Punast kärbseseent on kujutatud ühel 13. sajandist pärit freskol Prantsusmaal ja Lübecki Maarja kirikus maalil “Eeva pattulangemine”.

Terav paljak on muutunud populaarseks vahendiks oma vaimuseisundi muutmisel vähemasti Tallinnas. Noorem põlvkond eelistab seente metsast korjamisele neid internetist tellida, nagu teevad nende eakaaslased Euroopas ja Põhja-Ameerikas. “Meelt muutvate seente“ söömise mood sai alguse 1994. aasta suvel, kui Amsterdamis hakati ühes kaupluses müüma psilotsübiini sisaldavat kohapeal kasvatatud teravat paljakut. Peagi hakkas politsei asja vastu huvi tundma ja asi jõudis kohtusse, sest psilotsiin ja psilotsübiin, mis on nende seente psühhoaktiivsed toimeained, on keelatud ained. Kohus jõudiski järeldusele, et kui seened on kuivatatud, tuleb neid käsitada illegaalse ainenä, sest nad sisaldavad toimeainet värskete seentega võrreldes u 10 korda suuremas kontsentratsioonis (Rätsch 2005). Värsketele seentele kohtu keeld aga ei laienenud ja nii kaubeldakse Hollandis seaduslikult ka selliste psühhedeelsete seentega nagu paljakud *Psilocybe cubensis* ja *P. cyanescens*, sitaseen *Panaeolus cyanescens* ning punane ja panter-kärbseseen (*Amanita pantherina*).

KÄRBSESEENEKOGE MUSI MEIE ESIVANEMATELT

Teadmised inimese psüühilist seisundit muutvatest seentest, nende toimest ja kasutamisest olid olemas ka meie esivanematel. Nende arusaama, et kärbseseen sobib nii kärbestest lahtisamiseks, inimeste raviks kui ka joobeseisundi tekitamiseks, on tal-

letanud folkloristid. Järgnevalt mõned näited Eesti vanarahva kogemustest kärbseseene kasutamisel ravimina.³

- Narva-Jõesuus on tark naine, kes ravib igasugu haigusi kärbseseene veega.

- Kui kondid valutavad või selg valutab, siis selle jaoks on seente peale kallatud piiretus tumedas pudelis. Muhamor või kuda ta eesti keeli on, kärblaseseen.

- Ja seda muhhomoori joova mõne. No viina sisse ja lased seista päevakese ja luitsaga võtad. [---] Ku sehen valutab, ütskõik on rohuks. Poole liitri viina sisse sada grammi. Lased kümme päeva seista, siis juod.

- Kärpseseen pandakse paise pääle, siis saab paise varsti terveks.

- Kärbseseent määratakse peale valu puhul, radikuliidi puhul.

- Üks mees, kes teadis, et tal on vähk, oli kuulnud, et kärbseseen avitab. Läks metsa. Kohe sõi seene metsas. Läks edasi ja sõi teise veel. Kolmanda pani taskusse. Siis heitis magama. Kui ärkas, oli juba õhtu. Mees läks koju ja tundis, et tal on tugev söögiisu. Ta sõi palju ja naine arvas, et nüüd sureb — enne surma pidi olema suur isu. Aga ta jäi ellu ja sai terveks.

- Aksinjal oli endal kunagi rind katki ja valutas. Ise arvas, et on vähk. Ta pani endale terve kärbseseene peale, teisel päeval veel teise. Saigi vähist terveks. Aksinja korjab pangede viisi kärbseseeni koju.

- Sada grammi purustatud ja kuivatatud kärbseseeni pannakse poole liitri kõva samagonni peale. Kui teha toorestest kärbseseentest, siis pannakse pool pudelit seeni täis. Toored seemed on paremadki, neil on kõik jõud sees. Piirituse sisse oleks muidugi parem teha, aga seda pole saada. Viin ei kõlba, viina peale tehtud lahus läheb hapuks. Ka lahja kärbseseenega lahus läheb hapuks.

- Lahust võetakse kolm korda päevas üks supilusikatais, seda juhul, kui ollakse õige haige. Hallid täppidega seemed on eriti tugevatoimelised, punased nii tugevad ei ole. Noored kärbseseened on eriti head.

Kärbseseen on oma nime saanud kärbestele avaldatava toime järgi, seda kõikjal, kus kasvavad need seemed ja kus on kärbseid. Kärbeste tõrjumist kärbseseente abil on kasutatud maailmas väga

³Vt <http://herba.folklore.ee/?menu=taime&tid=430>.

laialdaselt ja just sellele viitab seene nimi paljudes keeltes. Esimene kirjalik teade on pärit ajast enne 1256. aastat Albert Suure tekstist *De vegetabilibus*, kus ta ütleb, et seda seent kutsutakse kärbseseenek, sest kui panna seen piima sisse, siis see tapab kärbsed. Samasugune kirjeldus pärineb 16. sajandist flaami botaanikult Carolus Clusiuselt, kes kirjeldab sellist kommet Saksa maal Frankfurdis. Taksonoomia isa Carl Linné teatab, et Lõuna-Rootsis, kus ta lapsena elas, kasutati kärbseseent samuti kärbestest vabanemiseks ning 1753. a ilmunud teoses *Species plantarum* on kärbseseene nimeks *Agaricus muscarius* ehk “kärbseshampinjon” — on ju *musca* ladina keeles “kärbes”. Inglise mükoloog John Ramsbottom on kirjeldanud punast kärbseseent kui lutikatest vabanemise vahendit Inglismaal ja Rootsis ning seal on seda seent nimetatud ka lutikašampinjoniks.

Eestis olid kärbseseene kasutusjuhised kärbestest vabanemiseks järgmised:⁴

- Kärblaseseen pandi taldriku peale, tilk vett peale ja sukrut riputati ka, sellega hävitati siis kärblasi.
- Kärbeste hävitamiseks toodi metsast kärbseseen. See pandi pliidi alla kuuma tuha sisse hauduma. Poole tunni pärast võeti välja ja tükeldati taldriku peale. Mürk oli siis lahtine. Siis kallati rõõska piima peale, suhkrut ka ja see vedelik muutus mürgiseks. Kärbsed sõid seda meeleldi ja varsti surid. Olid nad siis põrandal ja laual, aknalaua ja toolil. Surnud kärbsed tulid kokku pühkida ja pliidi alla tulle visata, et nad ära põleksid. Mürgitatud kärbsed ei tohtinud kanadele anda.

Arvatakse, et kärbsed peibutab kärbseseent sööma teatud rasvhape. Ilmselt seda ainet sisaldava seene söömine siiski pigem uimastab putukad, mitte ei tapa neid. Siit ka komme kärbsed kokku pühkida ja pliidi alla tulle visata, muidu ärkavad nad jälle ellu.

Rahvaluulekogujad on säilitanud juhise ka seente psühho troopse toime kasutamise kohta: “Kärbseseen teeb joobnuks. Kui vata kärbseseen ära ja pane mustika- või mõne muu vedela keedise sisse. See teeb niisama joobnuks kui viin” (Jürgenson 2005: 152).

⁴Vt samas.

Vilniuses sündinud ja alates 1922. aastast New Yorgis elanud Waldemar Jochelson on kirjeldanud kärbseseene tarvitamist Siberi rahvaste jukagiiride, jakuutide, hantide, samojeedide, kamtšadaalide, korjakkide jt seas:

Kärbseseen tekitab mürgistuse, meelepetted ja deliiriumi. Kergekujulise mürgistusega kaasnevad nägemused ja liigutuste mõningane spontaansus. Paljud šamaanid söövad enne seansi kärbseseent, et jõuda ekstaasiseisundisse. [...] Raskekujuline mürgistus muudab tajud ebanormaalseks; ümbritsevad esemed näivad siis kas väga suured või väga väikesed, tekivad hallutsinatsioonid, spontaansed liigutused ja krambid. Nii palju kui mul õnnestus jälgida, vaheldusid võimsad nägemused sügava depressiooni hetkedega. Kärbseseenest mürgitatud inimene istub vaikselt, küljelt küljele kõikudes ja võtab perekonnaringis isegi vestlusest osa. Äkki ta silmad laienevad, ta hakkab kramplikult žestikuleerima, räägib inimestega, keda kujutleb end nägevat, laulab ja tantsib. Siis järgneb puhkepaus. Selleks et mürgistus kauem püsiks, on vaja lisaannust seeni. [...] On põhjust arvata, et kärbseseene mõju oleks suurem, kui see alkaloid ei läheks nii kiiresti organismist uriiniga välja. Korjakid teavad seda oma kogemusest, et kärbseseent tarvitanud inimese uriini ei tohi lasta raisku minna. Šamaan kas joob selle ise ära, et pikendada hallutsinatsioonide kestust, või annab seda kui arstimit juua teistele (Jochelson 2016: 609).

KÄRBSESEEN KUI MÜRGISEEN

Eestis kasvab kokku 17 liiki kärbseseeni kolmest kärbseseente alam perekonnast. Osa neist võib ka söögiks tarvitada. Näiteks värskelt mitesöödav ja mürgine, kuid kupatatult söödav on nii roosa kärbseseen (*Amanita rubescens*) kui ka kollakaspruun kärbseseen (*A. fulva*; Keizer 2006: 156–159). Kõige mürgisemad on valge ja roheline kärbseseen.

Valge kärbseseene söömisel saadakse amanitiinimürgistus. Alfa-amanitiin ongi kõige surmavam seenemürk, keskmine surmav annus on u 0,1 mg/kg. Ühes seenes võib olla 10–12 mg seda mürgist ainet (Walton jt 2010). Amanitiin ei hävi ei kupatamisel ega kuivatamisel, samuti mitte ühelgi muul seente kulinaarse töötlemise ega hoidistamise viisil. Valge kärbseseene mürgistuse pei-

teaeg on tavaliselt 8–24 tundi, harva 6, vahel isegi kuni 40 tundi. Mürgistus ilmneb kahes järgus: esmaste seedetrakti häirete järel haige enesetunne vahepeal paraneb; sümptomite pikk peiteaeg ja vahepealne näiv paranemine muudab mürgistuse äärmiselt ohtlikuks, suremus on kuni 60%.

Roheline kärbseseen tekitab samuti amanitiinimürgistuse. Esimesed nähud ilmnevad 8–12 tundi pärast seene söömist. Surm saabub umbes viie päeva pärast maksa ja neerude kahjustuse tõttu. Roheline kärbseseen on nii mürgine, et seda ei tohi panna isegi samasse korvi söögiks mõeldud seentega. Rohelise kärbseseene mürgisus ei vähene nagu valge kärbseseenegi puhul ei küpsetamise, kupatamise, külmutamise ega kuivatamise käigus.

Nagu paljud teisedki seened elavad ka kärbseseened tihedas sümbiootilises suhtes taimedega, sh paljude puuliikidega. Uuringud on näidanud, et need seened on suuresti kaotanud oma puitu lagundavad (saprotroofsed) omadused ja on kohanenud pigem mükoriisse eluviisiga. Üks seen võib luua koostöö mitme taimega. Punane kärbseseen võib näiteks koloniseerida nii kase, lehise, männi kui ka kuuse juurestiku.

Kuigi võiksime arvata, et punane kärbseseen on eksimatult äratuntava välimusega, on ometi teateid selle kohta, et teda on segi aetud niihästi söödava keiser-kärbseseenega (*Amanita caesarea*) — kui näiteks tugev vihm on punase kärbseseene kübaralt valged täpid ära uhtunud — kui ka isegi valge ja rohelise kärbseseenega.

PUNANE KÄRBSESEEN

Punane kärbseseen sisaldab paljusid bioloogiliselt aktiivseid aineid, millest mõni on ka psühhoaktiivne. Tuntuim neist on muskimool. Seenes leiduv närvimürk iboteenhape on muskimooli lähteaine. Pärast söömist muudetakse u 10–20% iboteenhapest muskimooliks. Kärbseseene kuivatamisel võib selle muskimoolisisaldus suureneda, sest osa iboteenhapest muutub tugevama toimega muskimooliks. Kõige rohkem leidub muskimooli seenekübara viljalihas, kõige vähem aga varres. Täiskasvanule piisab

mürgistuseks u 6 mg muskimoolist ehk 30–60 mg iboteenhapest. Selline kogus leidub ühes punase kärbseseene kübaras.

Peale muskimooli on punasest kärbseseenest eraldatud veel teisigi psühhoaktiivseid aineid. Üks neist on muskasoon, mis tekitab iboteenhappe lagunemisel ultraviolettkiirguse toimet. Muskasoon on aminohape, mille söömine põhjustab nägemishäireid, segasusseisundit ja mälukaotust.

Muidugi on seentes leiduvate ainete hulk ja vahekord erinev nii piirkonniti kui ka aastaajati. Kevadised ja suvised seened võivad sisaldada 10 korda rohkem muskimooli kui sügisesed. Surmavaks peetakse inimesele 15 punase kärbseseene söömist. Põhja-Ameerika Mükoloogide Seltsi teatel pole viimase saja aasta jooksul olnud ühtki dokumenteeritud surmajuhtu punase kärbseseene söömisest.

Mainida võib veel, et punane kärbseseen on väga tõhus vanaadiumi bioakumulaator: selles ja veel mõnes teises kärbseseenes on vanaadiumi kontsentratsioon keskmiselt 400 korda suurem kui tavaliselt taimedes.

Punase kärbseseene mürgistusnähud

Punase kärbseseene mürgistuse nähud on sageli ettearvamatud ja sõltuvad paljudest teguritest. Sümptomiteks võivad olla iiveldus ja hämarolek, madal vererõhk, higistamine, süljevool, kuulmis- ja nägemismoonutused, eufooria, lõtvumine, koordinatsiooni- ja tasakaaluhäired. Raske mürgistusjuhu korral on tagajärjeks tihti deliirium, meelepetted, ärrituvus, krampid ja kooma (Graeme 2014).

Punase kärbseseene mürgistust nimetatakse ka joobesündroomiks. Tüüpiliselt algavad sümptomid 30–180 minutit pärast seenete söömist ja tipnevad 2–3 tunni jooksul, möödudes 6–9 tunniga. Mõned sümptomid võivad kesta ka mitu päeva. Vahel piirdub mürgistus 10 tundi kestva peavaluga. Paranemisel võib püsima jääda mäluauk ja unisus.

Punast kärbseseent süüakse enamasti taotluslikult muudetud meeleoluseisundi saavutamise eesmärgil. Huvitav on Leedu ant-

ropoloogi Marija Gimbutase väide, et Leedus on punast kərbse-seent manustatud pulmas pidusöögina viina sisse segatult.⁵

KÄRBSESEEN JA TARTU ÜLIKOO

Kärbseente toime uurimist inimese organismile alustasid Tartu ülikooli professor Rudolf Buchheim (1820–1879)⁶ ja tema õpila-ne Oswald Schmiedeberg (1838–1921),⁷ kes uuris kärbseseenest isoleeritud muskariini omadusi, mürgistusnähte ja toimet süda-mele. Klassikaks saanud uurimus muskariinist, selle mõjust süda-mele ja atropiinist kui muskariini vastumürgist ilmus 1869. aastal (kaasautor Robert Koppe). Selgus, et muskariinist tingitud sü-dameisekuse saab kõrvaldada teise mürgi, karumustikas leidu-va atropiiniga. Nende kahe mürgi, muskariini ja atropiini antago-nismi avastamine sai aluseks järgnevale, tänapäevasele õpetusele ravimite vastandlikust toimest ehk farmakonide antagonismist ja vastumürkidest.

Seenemuskariini — vedela, alkoholis lahustuva, kergesti la-guneva alkaloidi — isoleeris Schmiedeberg ilmselt meie oma metsades kasvanud kärbseseentest. Ta tegi kindlaks muskariini struktuuri ja selgitas välja, et raskete mürgistusnähtude tekkeks peab muskariini annus olema 5–8 mg. Surm saabub südameise-kuse ja arteriaalse vererõhu languse tagajärjel. Veel 1982. a il-

⁵Vt <http://basementshaman.com/amanita-muscaria>.

⁶Leipzigis doktorikraadi saanud Buchheim tuli Tartu ülikooli pro-fessoriks 1847. aastal ning rajas siin maailma esimese eksperimentaal-farmakoloogia labori ja 1860. aastal eksperimentaalfarmakoloogia ins-tituudi. Teadusajalukku on ta end kirjutanud tõdemusega, et moodsa farmakoloogia juured peituvad füsioloogias ja patoloogias ning kõiki organismi funktsioone reguleerivad keemilised protsessid. Nii ei klas-sifitseerinud Buchheim ravimeid mitte enam botaanilise päritolu järgi, nagu oli enne teda tehtud, vaid toime järgi organismile, luues sellega uue ravimite klassifikatsiooni. 1867. aastal lahkus Buchheim Tartust ja läks farmakoloogiaprofessoriks Giessenisse.

⁷Kuramaal sündinud ja Tartu ülikoolis õppinud Schmiedeberg sai Buchheimi järglaseks professori kohal 1869. aastal. Teda peetakse moodsa farmakoloogia rajajaks ja oma aja kõige väljapaistvamaks far-makoloogiks. 1872. aastal valiti Schmiedeberg Strassburgi ülikooli far-makoloogiaprofessoriks (Muscholl 1995; vt ka Kuum, Kalda 2013).

munud farmakoloogiaõpik kirjeldab punase kärbseseene mürgistust kui muskariinimürgistust: “Kärbseseene mürgistussümptoomid meenutavad nii muskariini- kui ka atropiinimürgistust, milles muskariin põhjustab eeskätt perifeerseid ja atropiin tsentraalseid mürgistusnähte nagu motoorne psühhootiline erutus, derealisatsioon, hallutsinatsioonid, trism, krambid jne. Muskariini perifeerne toime põhjustab lakkamatut süljevoolu, oksendamist, koolikuid, hingamisraskusi jt” (Allikmets, Nurmand 1982: 77). Seega oldi pikki aastaid veendunud, et punase kärbseseene psühhootiline toime tuleneb muskariinist.

MUSKARIINI SISALDAVAD SEENED

Nüüdseks on selgunud, et mürgistusnähtude esilekutsumiseks on punases kärbseseenes muskariini liiga vähe. Tema toore seenekübara kaalust moodustab see enamasti vaid 0,0003%. Seepärast on muskariinimürgistus punasest kärbseseenest ebatavaline ja väga harva võimalik. Seevastu narmasnuttides (*Inocybe*) ja lehtrikutes (*Clitocybe*; Eestis 29 liiki) võib muskariini olla kuni 1,6%. Eestis on laialt levinud surmavalt mürgised punakas narmasnutt (*I. erubescens*), kuhik-narmasnutt (*Inocybe fastigiata*), siid-narmasnutt (*I. geophylla*) ja liiv-narmasnutt (*I. lacera*) ning harva võib lehtpuude ja noorte okaspuude lähedal savimullal ja lubjarikkal liivmullal kasvada lõokannus-narmasnutt (*I. corydalina*) ja tähteoseline narmasnutt (*I. asterospora*) (Keizer 2006).

Lehtrikutest ei sisalda surmavas annuses muskariini siiski mitte kõik liigid. Nii on nuijalg-lehtrik (*C. clavipes*) muidu söödav, kuid mürgine koos alkoholiga, aniislehtrik (*C. odora*), peeker-ebalehtrik (*Pseudoclitocybe cyathiformis*) ja sirge lehtrik (*C. geotropa*) aga täiesti söödavad (Keizer 2006: 175–178).

Punalehiku (*Entoloma*) ja mütsiku (*Mycena*) perekonna esindajate hulgast võib samuti leida mürgistuse saamiseks piisavalt muskariini sisaldavaid seeni.

PSILOTSÜBIINI SISALDAVAD SEENED

Kõige tuntum psühheedelne seen on terav paljak, mis kasvab maailmas väga paljudes piirkondades. Paljakute psühhoaktiivne toime on inimesele tuntud eelajaloolisest ajast peale ning seda on oma rituaalide ajal kasutanud nii asteegid kui ka Siberi šamaanid. Üks esimesi terava paljaku toime kirjeldusi pärineb 1799. aastast, kui üks Inglise perekond korjas Londonis pargist seeni ja valmistas neist eine. Pereisa ja neljal lapsel tekkisid tüüpilised psilotsübiini manustamise sümptomid, sh spontaanne naer, deliirium ja silmaterade laienemine.⁸

Paljakute psühhotroopse toime tekitajateks on psilotsübiin ja psilotsiin, mille esimesena isoleeris 1959. aastal keemik Albert Hoffmann peamiselt Kesk-Ameerikas kasvavast paljakust *Psilocybe mexicana*. Psilotsübiin on lähteaine, mis organismi sattu-des hüdrolüüsitakse kiiresti farmakoloogiliselt aktiivseks psilotsiiniks. See aine toimib ajus nn õnnehormooni serotoniini retseptoritele. Muutused psüühikas varieeruvad oluliselt: võib tekkida peapööritus, eufooria ja rõõmsameelsus, kuid on võimalik ka depressioon, ärevus ja paranoia; tüüpilised on meelepatted ja häired ajatajus, mis keskmiselt kestavad 2–6 tundi.

Enamasti ei vaja teravat paljakut söönud inimene haiglaravi ja ainult selle seene söömisest tingitud surmajuhtumeid pole teada. Küll on kirjeldatud müokardiinfarkti teket 18-aastaselt noormehel 1998. aastal ja südamegevuse häiret ühel teismelisel 2009. a. Samuti on teada üks juhtum, kus terava paljaku asemel korjati ja söödi temaga väliselt sarnast kühmvöödikut (*Cortinarius rubellus*), mille tagajärjeks oli neerusiirdamist nõudnud neerukahjustus.⁹

Peale terava paljaku leidub psilotsübiini veel rohkem kui 200 seeneliigis, millest 150 on teised paljakud. Ülejäänutest moodustavad enamiku tulinitud (*Gymnopilus*) ja sitaseened (*Panaeolus*).

Ravimina on psilotsübiini katsetatud kobarpeavalu ja obsessiiv-kompulsiivse häire puhul, puhast psilotsübiini tootis ra-

⁸Vt https://en.wikipedia.org/wiki/Psilocybe_semilanceata.

⁹Vt samas.

vimfirma Novartis psühhedeeliliseks psühhoteraapiaks (Mattos-Shipley jt 2016).

MUSKARIIN VS. PSILOTSÜBIIN

Muskariin arvatakse olevat tekkinud 60 miljonit aastat tagasi ja seega on ta vanem molekul kui psilotsübiin, mille vanuseks peetakse 10–20 miljonit aastat (Kosentka jt 2013). Uuringud on näidanud, et psilotsübiini tekkele organismides eelnes muskariini kadumine. Siiski on psilotsübiini sisaldavaid liike küllaltki vähe, umbes 500. Ilmselt on muskariini ülesanne seda sisaldavaid organisme kaitsta, sest osal selgrootutel, näiteks ümarussidel ja putukatel, on olemas muskariinitundlikud retseptorid ja nii võivad nad saada muskariinimürgistuse (Kosentka jt 2013).

SEENTE ÕIGUSLIK STAATUS

Alates 2001. aastast on kuus Euroopa riiki — Taani (2001), Holland (2002), Saksamaa, Eesti ja Suurbritannia (2005) ning Iirimaa (2006) — tugevdanud kontrolli psilotsübiini või psilotsiini sisaldavate seente üle. Suurbritannias pööras pärast seda tõusutee punase kärbseseene müük, kuid alates 2016. aastast ei tohi enam müüa ega kasvatada sedagi. Austraalias on ka muskimool keelatud ainete nimekirjas ning seda võib kasutada vaid meditsiinilistel eesmärkidel, teadusuuringutes või õppetöös. Hollandis on nii punase kui ka panter-kärbseseene omamine, ostmine ja müük 2008. aasta detsembrist ebaseaduslik. Rohkem kui 0,5 grammi kuivatatud või 5 grammi värske seene omamine on kriminaalkorras karistatav.

Nagu ikka, on asjade ärakeelamine kahe teraga mõök. Kuiigi seadused hallutsinogeensete seente kättesaadavuse piiramiseks on vajalikud, tuleb hoolikalt kaaluda saadavat kasu ja kahju. Nii on internetis kasvanud punase ja panter-kärbseseenega kauplemine seal, kus psilotsübiini sisaldavad seened on keelatud. Kärbseseened on neist viimastest aga märksa ohtlikumad ja mürgisemad. Psilotsübiini ja psilotsiini sisaldavate seente oht elule on väga väike. Tõsised on vaid need juhud, kus on tekkinud äge psühhoos,

raskekujuline paranoia või täielik reaalsustaju kadumine, mistõttu võidakse sattuda õnnetusse, end vigastada või koguni ära tappa.

KUI KÕIK ON KORRAS, POLE PÕHJUST SEENI SÜÜA

Michael Harner on avaldanud arvamust, et punast kärbseseent, teravat paljakut ja teisi psühheedelseid seeni paneb tänapäeva inimesi kasutama soov leida kinnitust üleloomuliku tegelikkuse ja kehatute hingede olemasolule, lootus saada otseseid ilmutusi vaimude maailmast (Harner 2005).

Unustusse on vajunud psühheedelsete ainete tarvitamise eesmärgid ja selle ohutust tagavad reeglid. Näitena võib tuua masateegi-indiaanlaste seenesöömise riituse. Seeni süüakse mitmekesi koos ja tseremoonias osalejad saavad n-ö terapeutilise katarsise. Masateegid ütlevad, et seened räägivad. Kui šamaanilt küsida, kust tema kujutluspildid tulevad, vastab ta tõenäoliselt: "Seda ei ütle mitte mina, vaid seened." Šamaanide ülesanne, kes seeni söövad, on rääkimine. Šamaanid on rääkijad, kes kuulutavad tõde. Nad on oma hõimu inimeste suulise informatsiooni edasiandjad, sõnaga ravijad. Nad ütlevad, mis on halvasti või vale, ja õpetavad, kuidas end parandada. Sõnad on meele materialiseerumine, teetähised, mis näitavad meie suhtumist reaalsusse. Masateekidel on seente psühheedelse kasutamine lahutamatu seotud haiguste ravimisega. Seeni süüakse, kui midagi on korrast ära (Munn 2005).

Kui kõik on korras, pole põhjust seeni süüa. Indiaanlased ütlevad oma esivanemate uskumusi järgides, et hing võib mõnikord millegi pärast kohkuda. Siis hing lahkub inimese juurest. Inimene on iseendast võõrdunud või keegi teine valitseb teda. Arvata võib, et loo alguses mainitud noormees otsiski seentest abi. Kuid traditsioonilistes ühiskondades ei tarbitud seeni ega teisi psühheedelseid aineid kunagi üksi ja ilma eesmärgita, lihtsalt niisama. Masateegi šamaan sai seente söömisest inspiratsiooni ja jõudu teiste aitamiseks. See andis talle võime hingestatult rääkida. Rääkida pole aga mõtet, kui pole kuulajat. Indiaanlastele ja ilmselt ka meie kaugetele esivanematele oli šamaan arst, kes räägib. Meie

seenesööjad on aga üksi jäänud, rääkima vaid iseendaga. Hoopis üksindus on see, mis inimese hulluks ajab. . .

Kirjandus

- Allik mets, Lembit, Leo Nurm and 1982. *Farmakoloogia*. I. Tallinn: Valgus
- Ferguson, Brennan A., Tina A. Dreisbach, Catherine G. Parks, Gregory M. Filip, Craig L. Schmitt 2003. Coarse-scale population structure of pathogenic *Armillaria* species in a mixed-conifer forest in the Blue Mountains of northeast Oregon. — *Canadian Journal of Forest Research. Revue Canadienne de Recherche Forestiere*, Vol. 33, pp. 612–623
- Græme, Kimberlie A. 2014. Mycetism: A review of the recent literature. — *Journal of Medical Toxicology*, Vol. 10, pp. 173–189
- Hajar, Ravhel 2016. Intoxicants in Society. — *Heart Views*, Vol. 17, No. 1, pp. 42–48
- Harner, Michael J. 2005. *Hallutsinogeenid ja šamanism*. Tallinn: T. Teras
- Jochelson, Waldemar 2016. *The Koryak*. Fürstenberg/Havel: Verlag der Kulturstiftung Sibirien — SEC Publications
- Jürgenson, Aivar 2005. *Seened kultuuriloos*. Tallinn: Argo
- Keizer, Gerrit J. 2006. *Seente entsüklopeedia*. Tallinn: Sinisukk
- Kosentka, Pawel, Sarah L. Sprague, Martin Ryberg, Jochen Gartz, Amanda L. May, Shawn R. Campagna, P. Brandon Matheny. 2013. Evolution of the toxins muscarine and psilocybin in a family of mushroom-forming fungi. — *PLoS ONE* 8(5): e64646. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0064646>
- Kuum, Malle, Anti Kalda 2013. Psühhoneurofarmakoloogia loengupäev “Johann Ernst Oswald Schmiedeberg 175”. — *Eesti Arst*, nr 8, lk 432–433
- Mattos-Shipley, Kate M. J. de, Kathryn L. Ford, Fabrizio Alberti, Alice M. Banks, Andrew M. Bailey, Gary D. Foster. 2016. The good, the bad and the tasty: The many roles of mushrooms. — *Studies in Mycology*, Vol. 85, pp. 125–157
- Millar, Niall S., Alison E. Bennett 2016. Stressed out symbiotes: Hypotheses for the influence of abiotic stress on arbuscular mycorrhizal fungi. — *Oecologia*, Vol. 182, pp. 625–641
- Munn, Henry 2005. Keeleseened. — Michael J. Harner. *Hallutsinogeenid ja šamanism*. Tallinn: T. Teras

- Muscholl, Erich 1995. The evolution of experimental pharmacology as a biological science: The pioneering work of Buchheim and Schmiedeberg. — *British Journal of Pharmacology*, Vol. 116, pp. 2155–2159
- Olson, Kent R., Susan M. Pond, James Seward, Karl Healey, Olga F. Woo, Conrad E. Becker 1982. Amanita phalloides-type mushroom poisoning. — *Western Journal of Medicine*, Vol. 137, pp. 282–289
- Rätsch, Christian 2005. *The Encyclopedia of Psychoactive Plants: Ethnopharmacology and its Applications*. Rochester: Park Street Press
- Smith, Myron L., Johann N. Bruhn, James B. Anderson. 1992. The fungus *Armillaria bulbosa* is among the largest and oldest living organisms. — *Nature*, Vol. 356, pp. 428–434
- Walton, Jonathan D., Heather E. Hallen-Adams, Hong Luo 2010. Ribosomal biosynthesis of the cyclic peptide toxins of *Amanita* mushrooms. — *Biopolymers*, Vol. 94, No. 5, pp. 659–664
- West, Patrick L., Janet Lindgren, B. Zane Horowitz 2009. *Amanita smithiana* mushroom ingestion: A case of delayed renal failure and literature review. — *Journal of Medical Toxicology*, Vol 1, pp 32–38

MARI JÄRVELAID (1956) on lõpetanud Tartu Ülikooli kehakultuuri-teaduskonna (1981) ja arstiteaduskonna (spordimeditsiini erialal, 1990); meditsiiniteaduste doktor (2004, TÜ). Oli 2001–2004 sotsiaalministeeriumi rahvatervise osakonna peaspetsialist, 2004–2013 Eesti Tervisekaitse Seltsi president ja 2011–2013 Terviseameti tervishoiu osakonna töötervishoiu büroo juhataja; 2006–2009 töötas Tjumenis Euroopa Liidu projektis “Esmatasandi arstiabi toetuseks Venemaal”. Alates 2013. a-st arst-resident Põhja-Eesti Regionaalhaigla psühhiaatriklinikus. *Akadeemias* on talt varem ilmunud artiklid “Vana ja uus paradigma tänapäeva meditsiinis ehk “tahas” tohtri manu...” (2001, nr 10, lk 2178–2185), “Kanep kui uimasti” (2009, nr 10, lk 1867–1899; nr 11, lk 2107–2140), “Alkohol ja selle mõju” (2011, nr 4, lk 692–737), “Seksuaalsus ja *Homo sapiens*” (2012, nr 7, lk 1203–1230; nr 8, lk 1426–1455), “Hullumeelsus ja norm õhtumaa kultuuris Emil Kraepelinile toetudes” (2016, nr 7, lk 1198–1214) ning “Pedofiilia küberajastul” (2016, nr 8, lk 1434–1460; nr 9, lk 1558–1586), kommentaar “Arsti lisanudusi Kurt Stellamori artiklile [“Eutanaasia arstieetika ja õiguse vaatenurgast”]” (1995, nr 11, lk 2386–2389) ning väitlus “Kanep — müüdid ja faktid” (2003, nr 3, lk 636–646).

BRUNO PALMIK. Universumi kokkuvarisemine (2013)

ARVUSTUS

MIKS HÄVIS ROOMA RIIK?

Edward Gibbon. *Rooma impeeriumi allakäigu ja languse ajalugu. I–II.* (Avatud Eesti raamat.) Tlk Triinu Pakk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016. 840+799 lk.

Inglise ajaloolase Edward Gibboni (1737–1794) aastatel 1776–1788 ilmunud peateos *Rooma impeeriumi allakäigu ja languse ajalugu* (The History of the Decline and Fall of the Roman Empire) on üks tuntumaid raamatuid Rooma ajaloost. Seda kinnitavad teose arvukad uustrükid ning tõlked eri keeltesse. Tegemist on klassikalise teosega, mida käsitletakse peaaegu kõigis Rooma ajaloo uurimist puudutavates ülevaadetes ning mille uurimine on omaette teema ajalooteaduses. Raamatu erakordne menu on osaliselt tingitud autori ladusast ja nauditavast jutustamisstiilist, kuid ka sellest, et autor on püüdnud võtta kokku kõik, mis oli tema ajaks Rooma riigi languse kohta kirjutatud. Sellest tuleneb ka raamatu maht (originaalis kuus köidet), mida paljud uued väljaanded ja tõlked, sh eestikeelne tõlge, on pidanud vajalikuks pragmaatilistel kaalutlustel lühendada. Teos käsitleb Rooma ajalugu keiser Marcus Aureliuse valitsusajast (161–180 pKr) kuni Konstantinoopoli vallutamiseni türklaste poolt (1453). Sellised ajalised raamid lähtuvad teose aluseks olevast ajalookontseptsioonist. Gibboni arvates algas Rooma riigi langus Marcus Aureliusele järgnenud keisrite ajal ning jõudis lõpule Bütsantsi ehk Ida-Rooma keisririigi kui Rooma riikliku järjepidevuse säilitaja hääbumisega. Teose ruumipiirid hõlmavad peale Itaalia ka kõiki Rooma provintse.

Rooma keisririigi kui maailma ühe suurima ja võimsaima riigi lõpp on läbi aegade erutanud inimeste mõtteid ja kujutlusvõimet. Gibbon ei olnud esimene Rooma riigi lõpust kirjutanud autor, vaid lüli pikas traditsioonis, mis ulatub juba antiikaega ja moodustab laiema konteksti. Selle tundmine on oluline ka Gibboni teose mõistmisel, olgugi lähemaks kontekstiks Gibboni teose sündimise aeg. Kuigi Tõnu Õnnepalul on õigus, kui ta ütleb, et Gibboni kirjutatud peaks lugema tollase maailmariigi ehk Briti impeeriumi taustal (vt *Sirp* 7. IV 2017), tuleks teosest arusaamiseks tunda siiski ka varasemat Rooma riigi langust ja hävingut käsitlevat traditsiooni. See sai alguse juba enne keisririigi tekkimist, ajal, mil Rooma oli asunud juba väljaspool Itaaliat ajama valla-

tuspoliitikat. Nii laseb Kreeka ajaloolane Polybios (u 201 – u 120 eKr) Rooma väejuhil Scipio Africanusel meenutada Kartaago varemete juures Trooja hävingut ja kuulutada ette, et sama saatus ootab kord ees ka Roomat (*Historiai*, XXXVIII, 22). Kui keiser Augustuse ajastu ideoloogia kuulutas Rooma impeeriumi igikestvust, muutusid pärast Augustuse valitsusaega (27 eKr – 14 pKr) aina sagedasemaks impeeriumi lõppu kuulutavad hääled. Millalgi Rooma keisririigi ajajärgul meile tundmatute autorite koostatud ennustustekogumik *Sibüllioraaklid* ja 1. sajandi lõpust pärinev Johannese Ilmutusraamat näevad Roomas jumalavastast maailmariiki, millele kuulutatakse hävingut. Kristliku kirjamehe Lactantius (u 240 – u 320) vahendusel meieni jõudnud teine ennustustekogumik *Hysdaspese oraakel*, mis pärineb samuti ilmselt Rooma keisririigi ajajärgust, kuulutab samuti Rooma riigile kiiret lõppu: riigi pidavat hävitama keegi kuningas, kes tuleb idast. Paljud ajaloolased on näinud selles ettekuulutuses Roomale allutatud idapoolsete rahvaste lootust, et Rooma idanaaber Partia nad vabastab, segatuna meie ajaarvamise alul laialt levinud messiaanliku kuninga tuleku ootusega. Hilise keisririigi ajajärgul on väljendanud mitugi Rooma kirjameest (nt Florus, Ammianus Marcellinus) mõtet, et Roomast on saanud rauk.

Lääne-Rooma riigi viimasel sajandil väitlesid Roomat tabanud hädade põhjuste üle paganad ja kristlased. Kui esimesed süüdistasid riiki tabanud barbarite sissetungides kristlasi ja uskusi, et selle põhjuseks oli jumalate viha kristlaste vastu, kes olid hüljanud vanad jumalad, väitis kirikuisa Augustinus (354–430) oma teoses *De civitate dei* (Jumalariigist), et hoopis paganlus on ebajumalakummardamise ja amoraalsusega põhjustanud riigi allakäigu. Nendes vaidlustes leidub seega juba dekadentsi ehk allakäigu idee, mis on keskne ka Gibboni teoses.

Kui keskaeg kordas Rooma allakäigu küsimuses vaid antiikseid, eriti Augustinuse seisukohti, siis renessansiajal jõudis arutelu Rooma riigi hävingu põhjuste üle uuele tasandile. Üks esimesi sel teemal kirjutanud autoreid on Itaalia riigimees Niccolò Machiavelli (1469–1527), kes väitis, et Rooma riigi hävimiseni viisid kaks tegurit: riigi sisemine nõrkus ja barbarite sissetung. Mida nõrgemaks muutus Rooma riik sisemiselt, seda tugevamaks muutusid tema piiri taga olevad vaenlased, kes kasutasid riigi nõrkust lihtsalt ära. Rooma riigi sisemise nõrkuse põhjusteks olid Machiavelli arvates aga despotism ja luksus, mis soodustasid korruptsiooni. Renessansiajastul läks moodi stoa filosoofiast ülevõetud nn ringkulgemisõpetus, mis käsitas maailmaajalugu tsüklilisena. Selle vaateviisi järgi pole kõik universumis toimuv mitte ainult korduv, vaid koos algusega on antud juba ka iga struktuuri, sh riigi allakäik ja häving. Sellest lähtuvat dekadentsimudelit rakendasid 17. ja 18. sajandil Rooma riigile Prantsuse ajaloolane Louis-Sébastien Le Nain de Tille-

mont (1637–1698) ja filosoof Charles Montesquieu (1689–1755), keda oli lugenud ja kellele sageli viitab ka Gibbon. Neid kahte võib pidada tema otsesteks eelkäijateks ja mõjutajateks. Gibbon arvab nagu Machiavelli, et Rooma riigi viisid hävinguni selle sisemine nõrkus ja barbaarite (germaanlaste) sissetung, ent erinevalt Machiavellist on Gibboni arvates impeeriumi hävingule kaasa aidanud ka kristlus, mille valitsevaks usundiks saamine hävitas 4. sajandil vana roomaliku väärtussüsteemi. Kuigi Gibbon on idee kristluse mõjust Rooma riigi lagunemisele võtnud ilmselt Voltaire'ilt (1694–1778), ei hinda ta erinevalt Voltaire'ist kristlust läbinisti negatiivselt ega pea ka keiser Julianust (valitses 361–363) valgustatud filosoofiks, vaid ebausu ja maagia kaitsjaks, kes üritas taaslustada vana religiooni, mis oli selleks ajaks juba kaotanud elujõu.

Kuigi Gibbonit on nimetatud üheks esimeseks uusaegseks ajaloolaseks, saab selle väitega nõustuda vaid osaliselt. Tema allikate valik on ühekülgne: ta ei kasuta peaaegu üldse arheoloogilisi allikaid, sest nende uurimine oli tollal veel lapsekingades, kuid ka kirjalike allikate puhul, millele ta peamiselt tugineb, on tema kriitikameel valikuline. Enamikku allikatest kasutab ta kriitikavabalt, võttes neis leiduvad väited ilma pikemata kui faktid oma teosesse. Üksnes varakristlust kajastavate allikate suhtes on ta kriitiline, pidades neid tendentslikuks ja liialdavaks (vt XV, XVI ja XXVII ptk). Seda saab seletada tema valgustusajastu religioonikriitikast mõjutatud eelhäälstusega. Gibbon ei käsitle ka kuigi põhjalikult sotsiajalalugu, piirdudes ajastule omaselt eeskätt poliitilise ajalooa. Siiski pöörab ta tavapärasest rohkem tähelepanu religioonile, õigemini erinevatele religioonidele ja kultustele Rooma riigis, tehes eriti pikki ekskursse kristluse ajalukku. See on mõistetav, sest Rooma riigis ei olnud religioon eraasi, vaid kuulus avalikku ellu ning oli lahutamatu seotud poliitikaga. Nagu näiteks Saksa kirikuloolane Manfred Clauss (sünd. 1945), hindab ka Gibbon 4. sajandi keisrite usupoliitikat põhiliselt negatiivselt, taunides selle vägivaldsust ja sallimatust. Siiski jääb mulje, et Gibboni arvates ei olnud ristiusul Rooma riigis tõsiselt võetavaid konkurente. Erinevalt tavapärasest religioonide konkurentsi ideest on samasugust seisukohta väljendanud hiljuti ka Saksa ajaloolane Alexander Demandt (sünd. 1937), kes arvab, et peale ristiusu ei olnud Rooma riigis ühtegi teist usundit, mis oleks sobinud universaalseks impeeriumireligiooniks.

On palju rahvaid, kes seda teost oma emakeeles lugeda ei saa. Selle teksti tõlkimine eesti keelde on saavutus omaette.

JAAN LAHE (sünd. 1971) on lõpetanud Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku usuteaduse instituudi 1999 ning Tartu Ülikooli usuteaduskonnas 2000; teoloogiamagister 2004, teoloogiadoktor 2009 (mõlemad TÜ). EELK UI lektor 2005–2006 ja 2008–2010, dotsent 2010–2012, piibliteaduste professor a-st 2018; Tallinna Ülikooli Eesti humanitaarinstituudi lektor 2007–2012 ja humanitaarteaduste instituudi kultuuri- ja religiooniuuringute dotsent a-st 2012, lugedes ka vanaaja üldkursust; ühtlasi EELK Leesi koguduse diakon 1997–1998, Lääne-Harju praostkonna vikaarõpetaja 2000, Paldiski koguduse õpetaja 2001–2006 ja Viimsi koguduse õpetaja 2006–2007, Tallinna praostkonna vikaarõpetaja 2007–2017, Mustamäe Maarja Magdaleena koguduse abiõpetaja a-st 2017. *Akadeemias* on ta avaldanud artiklid “Kas Siimon Nõid oli gnostik?” (2006, nr 5, lk 1069–1110; nr 6, lk 1260–1287) ja “Süüria kultused Rooma keisririigis” (2008, nr 6, lk 1275–1303), kolm arvustust ning Dietrich Bonhoefferi, Rudolf Bultmanni, Krishna Chandra Sagari, János Harmatta (koos kaasautoritega), Manfred Hutteri, Paul Thieme, Paul Tillichi ja Richard Frye tekstide tõlkeid.

ABSTRACTS

JAAK JÕERÜÜT. **Eyes still wide shut**

*In his speech “Has the decisive moment come?” at the 105th anniversary meeting of Tartu Public Library (on 7 April 2018), the author presented a new end for the Finnish translation of his book *Diplomat and Memory* (*Diplomaat ja mälu*) published in Estonian in 2004 — a symbolic bridge of words across the time which marks his continuing journey through the landscape of diplomacy and politics after 2004.*

It seems to the author that people do not want to look into the mirror and see the tragicomic decline of our common world. The eyes-wide-shut attitude has come to stay for the time being. Right under our eyes, the Snowflake Generation is born. These are people who are characterised, in one country, by aggressive radical naivety, somewhere else, on the contrary, by flabby softy naivety. The hotbed for all such phenomena is the worldwide spiritual ground that consists of such incompatible components as stupidity, lack of education, greed, lust for power, vanity, ambitiousness, a hundred-percent lie, quarter-truth, half-truth, and 99%-truth.

This also applies to Estonia where the politicians’ recent slogan is “Estonia has to be sold!” The slogan is accompanied by slick talk that Estonia must be globally promoted 24/7 or be symbolically sold. The coin, however, has the other side, as the process inevitably leads to betrayal and sell-off of strategic objects or symbolic phenomena. To disguise what is happening, catchwords like openness and free market economy are used, but these are just a smokescreen to distract attention from blatant greed.

A concrete example of ignorance, lack of education and greed is the cellulose factory planned to be built on the River Emajõgi near Tartu, as it would cause permanent damage to an extensive ecosystem. (Edit.)

TOOMAS KIHU. **Bluebird’s death**

ENE-MARGIT TIIT. Estonians in Estonia

The guarantee for preservation of the Estonian language, culture and tradition space is the existence of a sufficient number of ethnic Estonians here, in their homeland. The number of Estonians in Estonia has changed similarly to changes in the total population of Estonia, but the proportion of Estonians in the population has changed in the opposite direction rather. While the number of Estonians in Estonia before World War II was slightly more than a million, this level has not been achieved later. From the highest level during the singing revolution, when the number of Estonians was more than 965,000, the number has decreased due to emigration and negative natural increase but is still more than 900,000. Despite continuous negative increase, the current trend in population is positive rather — life expectancy is growing and remigration of Estonians is considerable. In the last decade, the proportion of Estonians in the population has been relatively stable at 69%, fluctuating up- or downwards only by 0.2%. (Auth.)

PIRET BRISTOL. Poems of outlying land**PEETER OLESK. You, Paul Ariste. Part II**

The author describes the development of his teacher, the Estonian linguist and polyglot Paul Ariste (1905–1990) into a scholar. In addition to problems of general linguistics, Ariste's favourite theme was the Votic language and ethnology as well as phonetics and grammar of other Baltic-Finnic languages and their contacts with other languages. His work in this field was celebrated in 1985 by the issue of Transactions of Tartu State University Paul Ariste and his Activities (in the series Finno-Ugric Studies). In the next year, Paul Ariste's School of Finno-Ugric Studies and its Contacts was published in the same series.

Being elected Active Member of the Estonian SSR Academy of Sciences in 1954, he started with rather practical questions, primarily publishing a regular linguistic periodical and establishing contacts with linguists and ethnologists

of other countries. For example, from 1955, he was chairman of the editorial board of the Yearbook of Mother Tongue Society; in 1965, he initiated the publication of the journal Советское финно-угроведение (Soviet Finno-Ugric Studies, from 1990 Linguistica Uralica) and was its chief editor. Unfortunately, during the Soviet occupation, he could have direct contacts mostly with researchers from the Soviet Union and Finland only.

Six of Paul Ariste's Estonian students defended what could be called doctoral dissertations by the present standards — all of them continued the principles inherited from Paul Ariste. The cornerstone was studying the changes in the language not discursively but continuatively, and Paul Ariste clearly preferred empirical material (e.g. names, including place names), not typological reconstruction.

As for Ariste's favourite theme, the Votic language, only 68 people spoke it according to the Russian census of 2010. (Edit.)

MATI HINT. Lessons from the Salaca Livonian language: On occasion of the new publication of Johann Andreas Sjögren's Salaca Livonian materials

In 2016, the series “Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica” published the full materials of Johann Andreas Sjögren's (1794–1855) linguistic expedition of 1846 to the area where the Salaca Livonian language was spoken. The materials were prepared for publication by Eberhard Winkler and Karl Pajusalu. Morphological and syntactic analysis of the Salaca Livonian language has been performed on the whole material. As such, Winkler and Pajusalu's research publication is an indispensable preparatory stage to the Salaca Livonian grammar planned by the same authors. Sjögren's collection is the last relatively reliable record from the Salaca Livonian language area; in the following decades this language became extinct.

The publication oriented to compilation of a Salaca Livonian grammar is extremely interesting from the viewpoint of changes in language typology, considering that the Livonian language experienced extraordinarily strong pressure from the Latvian (or general Indo-European) language model.

In the review, particular attention is paid to two language typological changes in Salaca Livonian: the increasing use of prepositions and changes in expressing the sentence aspect. Under the impact of Indo-European languages (German, Russian, English), the use of prepositions instead of typologically more original postpositions is increasing in Estonian as well: mille järel (postp.) > pärast mida (prep.) 'after which'; in Livonian, e.g. leb päu 'throughout the day' (prep.), yl säda jog 'across this river' (prep.).

Even more dramatic changes appeared in Salaca Livonian in expressing the sentence aspect (resultativeness/irresultativeness). A noticeable typological peculiarity of Baltic-Finnic languages is expression of the sentence aspect by the case form of the object: the nominative and genitive object (total object) express the resultative aspect and the partitive object (partial object) the irresultative aspect. This model has relatively well preserved in literary Finnish; in literary Estonian these rules do not work quite well without auxiliary means, as, because of sound changes, the difference between the forms of the nominative, genitive and partitive has disappeared in several morphological types of declension: pesa : pesa : pesa (Est. 'nest'). Estonian needs aspect words to express resultativeness: Lind ehitas pesa valmis (The bird completed building the nest; valmis = ready).

In Salaca Livonian, morphological homonymy developed to the extreme — in most declension types the object cases are homonymous. Therefore, Salaca Livonian used, in addition to aspect words, two means exceptional for the Baltic-Finnic languages to express resultativeness: (1) as the differences between the object cases had preserved in pronouns, the usage of a pronoun before the noun made it possible to interpret the case form of the noun as identical with the case form of the pronoun: sina uod yd (genitive) vajsk jära tappen 'you have killed a calf'; (2) entirely exceptional for the area of Baltic-Finnic languages is the usage of verbal prefixes taken over from Latvian for expressing resultativeness or perfectiveness: Sujs ajz-ajlis 'The wolf ran away' (literally 'The wolf away ran'). All the 11 Latvian verbal prefixes were used. (Auth.)

LIINA PAALES. Can God understand prayers in the sign language?: Deafness, silence and sign languages in the Christian tradition. Part I

The article discusses deafness, deaf people and sign languages in the context of Christianity. Hearing impairment and the theme of deaf people occurs in the Bible in the figurative meaning as a metaphor of a spiritual state as well as a health problem.

Deafness has also been an essential subject in church history. Inability to hear and signing were mentioned, e.g. by St Augustine and St Jerome whose writings only describe hearers' attempts to understand deaf people; therefore, we cannot learn anything about the mutual communication of deaf people from them. Deaf people were also observed by Martin Luther who found that if they were able to express their faith, they could also be allowed to take Holy Communion and get married.

Monastic sign languages, which originated from monastic silence as a spiritual practice, were a means of communication between monks with different mother tongues. A few deaf people were also taught at monasteries. It is probable that a monk as a teacher communicated with his deaf pupil in one of the monastic sign languages. Several miracles in Christian healing practice, both in the past and nowadays, involve restoration of the ability to hear — "A deaf person became a hearer!"

The church has an essential role in the history of deaf people's education in Europe, including Estonia, and the United States. The first Estonian school for deaf children was founded by the Lutheran pastor Ernst Sokolovski in Vändra in 1866. The curriculum of the deaf children's school included religious instruction for which special textbooks meant for deaf children were used. When the deaf pupils finished the school, they were confirmed. The church acquired an essential place in deaf people's social life.

Nowadays, deaf people are active in different churches in Estonia and abroad. They have even been ordained. Some divine services are held in the sign language. People with hearing impairment need interpreting in church; therefore, Christian lexis is developed in the Estonian sign language. (Auth.)

“1 December was the finest test of the steadfastness of the idea of our independence...”: By the 7th anniversary of the Republic of Estonia in 1925

To mark the centenary of the Republic of Estonia, we publish a selection of articles that appeared in Estonian newspapers in February 1925 to celebrate the seventh anniversary of the Republic. Although parades, ceremonial meetings and parties were arranged on 24 February — the anniversary of the Republic — serious themes were not missing from newspaper columns. Many articles mentioned the communist coup attempt on 1 December 1924 organised at the initiative of the Communist Party of Estonia, which acted in emigration in Moscow and Leningrad, and supported by the leaders of the Soviet Union. The Estonian police and general staff were aware of the potential coup, although its exact date was not known. Approximately 170 men participated in the coup attempt in Tallinn which began early in the morning of 1 December. An assault group of 40–50 men had been sent from the Soviet Union to arrange the coup; the participants also included more than 40 Estonian residents paid by the Soviet Union. The ships of the Soviet navy were ready for action under Tallinn in the Gulf of Finland. The reservists of the Pskov military district were summoned to training a few days before the “uprising”. In the exchange of fire that lasted for approximately three hours, the assault group members killed 26 people, and 13 of them were killed. The riot was suppressed during the day.

Considering the warning of the December riot, the newspapers emphasised the need for continuous care for the security of the state and protection of its independence. The hope for the success of the riot was claimed to be based on people’s dissatisfaction with the difficult economic situation and political rivalry between parties. Therefore, parties were admonished to set the general goals of the state higher than their internal interests.

Actually, the economic situation was somewhat improving. To overcome the economic crisis of 1923–1924, the state’s expenses were cut, issuing of loans was restricted, etc. While in 1922 the volume of international trade in ports was 0.9 million tons, in 1923 it dropped to 0.7 million tons, but in 1924

was 0.8 million tons already. In 1925, the main emphasis in economic policy was on promotion of agriculture, as there was great need for agricultural produce in Western Europe.

Concerning anniversary celebrations, the articles mentioned repeatedly that Estonia had become visible on the international arena. This was confirmed by the participation of James Eric Drummond, Secretary General of the League of Nations, in the celebrations and the visit of President Jānis Čakste of the Republic of Latvia. It should also be mentioned that, on 12 February 1925, the ethnic minorities cultural autonomy act was adopted according to which the largest ethnic minorities — Germans, Russians and Jews — were allowed to establish their cultural autonomy bodies. This was exceptional in Europe and received a lot of positive coverage in international press. (Edit.)

MARI JÄRVELAID. Mushroom poison as a mental drug

Fungi seem to originate from a parallel world — they are incredibly vital and varied. The yield of a mushrooming trip to the forest in the autumn is only a small part of the riches of the kingdom of fungi. In addition to being helpful in producing wine, beer and bread, they can live in people, either in symbiosis or in a visible form, for example, as nail fungi or oral thrush. Some mushrooms are edible, some have powerful medicinal properties, and some, however, can change people's mental states.

In the history of Estonians and many other peoples, fly agaric has been both a medicine and the shaman's helper. One of the most beautiful mushrooms in our forests, the red fly agaric can change the mental states of both flies and people. The fly agaric causes delusions because of the psychotropic and hallucinogenic effects of ibotenic acid and muscimol. Thus, the classical statement based on the 1869 publication by Oswald Schmiedeberg, a chemist who worked at the University of Tartu, that the active agent of the fly agaric is muscarine is not correct, as the fly agaric contains too little muscarine to be effective. Ibotenic acid contained in the fly agaric is removed from the organism with urine. This knowledge has accompanied the humankind who has consumed the fly agaric since times immemorial — if one drinks the urine of a reindeer

who has eaten fly agarics, the threat of the deadly muscarine is excluded. The reindeer who has eaten mushrooms containing poisonous muscarine will die. Urine collected from animals who have survived after eating mushrooms contains, however, mainly ibotenic acid, which is a ready-made product for the shaman.

Nonetheless, the most famous and popular mushrooms that change mental states are those that contain psilocybin and psilocin. One of these is the liberty cap (Psilocybe semilanceata), which also grows in Estonia. This mushroom is also known as a symbol of the French Revolution.

Unfortunately the rules that ensure the safe and purposeful use of psychedelic mushrooms have fallen into oblivion. It is, however, promising that mushrooms and plants that have a psychedelic effect on people have become objects of intensive research to understand how the human brain works and how mushrooms act on the brain. (Auth.)

Review

JAAN LAHE. **Why did the Roman Empire perish?**

Edward Gibbon. Rooma impeeriumi allakäigu ja languse ajalugu. I–II. [The History of the Decline and Fall of the Roman Empire.] (Avatud Eesti raamat.) Transl. Triinu Pakk. Tallinn: Estonian Language Foundation, 2016. 840+799 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part II**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

PIRET BRISTOL (1968), Estonian writer

MATI HINT PhD (1937), Estonian philologist, professor emeritus of Tallinn University

JAAK JÕERÜÜT (1947), Estonian writer and politician

MARI JÄRVELAID PhD (1956), resident at the Psychiatry Clinic of the North Estonia Medical Centre

TOOMAS KIHU PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

JAAN LAHE DTheol. (1971), professor of Biblical studies at the Institute of Theology of the Estonian Evangelical Lutheran Church, associate professor of religious studies at Tallinn University, assistant pastor of Mary Magdalene's congregation at Mustamäe, Tallinn

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

PEETER OLESK MA (1953), Estonian philologist, advisor to the rector of the Estonian University of Life Sciences

LIINA PAALES PhD (1973), Estonian folklorist and professional sign language interpreter

BRUNO PALMIK (1987), Estonian artist, artistic director of Optimist Creative advertising agency

ENE-MARGIT TIIT PhD (1934), principal methodologist at Statistics Estonia, professor emeritus of the University of Tartu

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

II

– Noh, nüüd V. Vadi hinnang, — tähendan lugemisest hinge tõmmates Haldrele, — küllap selles on tuld ja tõrva.

Ja nii see ongi.

Analüüsinud kandideerijate tööd, V. Vadi konstateerib, et A. Arrak oma kirjutistes on suutnud näidata suurt asjatundlikkust käsitluses, süstemaatilisust ja põhjalikkust oma arutlustes ja kriitikat oma otsuste tegemises, mis kõik annab tunnistust sellest, et autoril on põhjalikud internistilised teadmised ja laialdased kogemused oma erialal. Temal on ka pedagoogiline vilumus ja kuulajaskonna poolehoid. Seda on V. Vadi võinud jälgida polikliiniku ajutise juhatajana.

Kas auditooriumi ukse taga kuulates?

F. Grant jälgib huvi ja hoolega uusi saavutusi arstiteaduses, püüab uurimustega arendada oma ala. Ta on esmakordselt seadastanud, et pleuravedelikes võib esineda A-vitamiini.

“F. Grant’i töödest on näha”, — kirjutab muuseas V. Vadi, — “et ta põhjalikult süveneb oma uurimisalasse. . . ja selle tõttu saavutab positiivseid ja usaldusväärseid tulemusi. Kuigi tema tööde arv ei ole suur, on nad seda enam asjalikud ja pakuvad igaüks midagi uut omalt alalt.”

Oma pedagoogilisi võimeid pole F. Grant veel saanud näidata, kuna ta alles hiljuti on alanud dotsendina õppetegevust.

“Mis puutub H. Normann’i teaduslikkudesse töödesse”, — kirjutab edasi V. Vadi — “siis käsitlevad need peamiselt ülevaat-

likke kirjutisi ja uurimisi arstiteaduse-ajaloo alalt... Enamik... töödest kannab kirjeldavat iseloomu, kuna vähem osa pakub iseisvaid uurimusi ja ajaloolisi analüüse."

... "Tööde nimestikus leiduvad vaid kolm internistilist tööd, mis antud korral võiksid hindamisele tulla"...

Nende "kolme töö põhjal on tõesti raske hinnata H. Normann'i asjatundlikkust, teaduslikke võimeid ja huvi eripatoloogia, diagnostika ja teraapia alal".

"H. Normann on kohe peale ülikooli lõpetamist, kuigi ta vahepeal assistendina töötas I Sisehaigustekliinikus, erilist huvi tundnud arstiteaduse-ajaloo vastu... On seepärast arusaadav H. Normann'i varstine lahkumine Sisehaigustekliinikust, et nüüd peamiselt ajalooliste küsimuste vastu arstiteaduse alalt huvi tunda. Kuigi H. Normann teotseb praktilise arstina sisehaiguste alal, on see temale nagu kõrvalaineks olnud, sest et ta tegeleb veel ainult ajalooliste ja bibliograafiliste küsimustega"...

... "tema pedagoogiline tegevus piirdub arstiteaduse-ajaloo käsitlemisega... Kliiniline pedagoogiline staaž puudub tal täiesti."

Võrreldes kandidaate omavahel, jõuab V. Vadi lõpparvamusele, et "kaks nendest, A. Arrak ja F. Grant on esitanud rea töid sisehaiguste ja eksperimentaalse meditsiini alalt, mis küllaldaselt lubavad hinnata nende teaduslikke võimeid ja huvi... Mõlemad on oma erialal küllalt produktiivsed olnud ja küllalt silmapaistvaid tulemusi saavutanud. Mõlemal on küllaldane kliiniline ja teaduslik staaž oma erialal. Enamik H. Normann'i töid ei käsitle üldse eksperimentaalset ega kliinilist meditsiini. Kahe kasuistilise ja ühe kliinilise tööga ei ole H. Normann näidanud kuigi suurt teaduslikku huvi ja kliiniklase võimeid sellel alal, millele ta kandideerib. Kõige selle juures ei ole mõeldav, et H. Normann'il võiks olla nõutavat kliinilist ja teoreetilist ettevalmistust ning kooli eripatoloogia, diagnostika ja teraapia alal. Ent seejuures tuleb küll tunnustada H. Normann'i tööd arstiteaduse-ajaloo ja bibliograafia alal, mida aga antud juhul kahjuks ei tule arvestada."

Kogu andmete põhjal jõuab V. Vadi arvamusel, et "A. Arrak ja F. Grant omavad küllaldast kvalifikatsiooni eripatoloogia,

diagnostika ja teraapia (polikliiniku) professuuri täitmiseks, kuna H. Normann'il ei ole see küllaldane".

Kuna täitmisele tuleb suure praktilise tähtsusega õppekoht, eelistab V. Vadi üldiselt siiski A. Arrakut, olgugi et ka F. Grant on vastuvõetav kandidaat.

Arvustuse daatumiks on, nagu prof. E. Masingi hinnangulgi, "7. X 1938".

Jääb tutvuda veel L. Puusepa seisukohaga.

– Vaevalt töötab seegi palju head, — ütlen Haldrele.

– Loeme, vaatame, — vastab Haldre, — nagu tean rektoraadist (rektor on Puusepaga isiklikult rääkinud), ei suhtu ta sugugi halvasti.

Ja ma loen: "Dotsent **A. Arrak** esineb võistlusel 19 tööga"...

"Paljud neist töist kannavad kasuistilist iseloomu ja on sooritatud rahuldavalt, kusjuures küsimusse puutuv kirjandus on tavaliselt küllaldaselt läbi töötatud, kuid mõnedes töödes on tunda ruttamist ja näib, et autor ei ole saanud mahti küsimuse põhjalikumaks lahendamiseks."

... "Dotsent A. Arraku tegevuses torkab silma, et ajavahemikul 1928.–37. a. ei ole tal ilmunud ühtegi teaduslikku tööd, millest võib järeldada, et tema andumine teaduslikule tegevusele ei ole olnud küllalt sügav ega pidev"...

Arvesse võttes A. Arraku töid ja asjaolu, et ta juba mitme aasta vältel on lugenud üliõpilastele sisehaiguste-polikliiniku kursust ja seetõttu kujunenud teadumustega õpetajaks, leiab prof. L. Puusepp, et A. Arrak "omab tarvilikku ettevalmistust Sisehaiguste-polikliiniku õppetoolile asumiseks ja võib, kui omab selleks tahet, kujuneda kasulikuks teadusevallas töötajaks".

"Dotsent **F. Grant** on esitanud kandideerimisel 12 trükis avaldatud teaduslikku tööd..."

Kõik esitatud tööd on rahuldavalt sooritatud. Neist nähtub, et autor tunneb hästi käsitletavasse küsimusse puutuvat kirjandust... tööd jätavad tüseda mulje."

Prof. Puusepp jõuab arvamusele, et dots. F. Grant on küllaldaselt ette valmistatud sisehaiguste-polikliiniku õppetoolile asumiseks, kuigi tema pedagoogiline tegevus on olnud lühike.

“Dotsent **H. Normann**’i poolt esitatud teaduslikkudest tööst”, — kirjutab järgnevalt prof. L. Puusepp, — “kannavad 3 kliinilist iseloomu... , kuna ülejäävad käsitlevad küsimusi arstiteaduse-ajaloo vallast või on avaldatud populaarteaduslike kirjutistena”...

“Tööd, milledes autor käsitleb arstiteaduse-ajaloo küsimusi, pakuvad kahtlemata tõsist huvi ja näitavad autori põhjalikke teadmisi vastavates küsimustes ning moodustavad väärtusliku lisandi nii Eesti kui ka üldisele arstiteaduse-ajaloole.”

“Kui dotsent Normann kandideeriks arstiteaduse-ajaloo õppetoolile”, — jätkab L. Puusepp, — “oleks tema ainukeseks mõeldavaks kandidaadiks, kuid Sisehaiguste-polikliiniku õppetooli jaoks 3 erialale vastava töö esitamine... näib olevat mitte küllaldane. Muidugi pean möönma, et arstiteaduse-ajalugu käsitlevad tööd näitavad, et dotsent Normann omab soliidset teaduslikku pagasit ning küllaldast ettevalmistust üldises teoreetilises meditsiinis, milliseid teadmisi ta võib ära kasutada ka kliinikus. Sellepärast arvan, et kuigi dotsent Normannil on vähe kliinilisi töid, arvesse võttes aga tema töötamist kliinikus ja pikemaegset praktiseerimist sisehaiguste eriarstina, võib tema ettevalmistust lugeda küllaldaseks, et ta võiks osutada kohaseks asumaks Sisehaiguste-polikliiniku õppetoolile.”

Prof. Puusepp jõuab otsusele, et kõigil kolmel kandidaadil on “oma puudused ja paremused, mille tõttu ühe kandidaadi esile tõstmine osutub võimatuks”.

“Dotsent Arrak omab suuri teadumusi õpetajana ja on hästi ette valmistatud, kuid kalduvuse puudumisel teaduslikuks tööks on ta andunud praktilise arsti tegevusele. Dotsent Normann omab rahuldavat teoreetilist ettevalmistust, kuid kliiniliste tööde arv on väike. Dotsent Grant’il puudub küllaldane pedagoogiline staaž, kuid teaduslik ja kliiniline ettevalmistus on täiesti rahuldav.”

Kõike öeldut arvesse võttes esitab L. Puusepp teaduskonnale “kõik 3 kandidaati kui üheväärsed Sisehaiguste-polikliiniku õppetooli täitmiseks adjunktprofessoritena kolmeks aastaks”.

Ta peab lõpuks võimalikuks, et “kandidatuuride kaalumisel teaduskonnas” võivad kerkida veel motiivid, temale mitte tuntud, millede alusel “osutub võimalikuks peatuda ühel neist esitatud kandidaatidest”.

Arvustus on kirjutatud juba “12. IX 1938”.

Diplomaatiline hinnang — oleme Haldrega ühel arvamusel.

Aga hääled? Kuidas võiksid need valimisel jaguneda?

Haldre avab oma portfelli, võtab sellest viimase loengute kava.¹

– Siit leiame valijad.

– Palju üldse neid on? — tahan teada.

Haldre otsib, peatub arstiteaduskonda käsitleval peatükil, loetleb...

– Kokku 23, — ütleb siis. — Neist võib valimisel mõni veel puududa.

– Küll võimalik, kuid mitte väga usutav, — on põhjust minul kahelda. — Aga Arrak, mitu häält ta võib saada? Palju üldse on arstiteaduskonnas õppejõude, kes kuuluvad EÜS-i leeri?

¹*Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktikliste tööde kava 1938. a. II poolaastal. Tartu: Tartu Ülikool, 1938.*

Haldre loetleb vastuseks 10 nime: V. Vadi, A. Lüüs², E. Veinberg³, M. Tiitso⁴, U. Karell⁵, A. Rammul, J. Uudelt⁶,

²Aadu Lüüs (1878–1967 Stockholm), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1907, *dr. med.* 1922, EÜSi liige. TÜ lastehaiguste dotsendi kt 1920–1923, lastehaiguste ambulantsi juhataja 1920–1922 ja lastekliiniku juhataja 1922–1944, erakorraline professor 1923–1925, korraline professor 1925–1944, arstiteaduskonna dekaan 1931–1934; Rootsi 1944, Mõlle põgenikelaagri arst 1944–1945, Stockholmi Kuningliku Meditsiiniinstituudi lastehaigla arst 1945–1949, Riddarhuseti arst 1950–1955.

³Ernst Veinberg (Weinberg; 1896–1946 München), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1923, *dr. med.* 1929, EÜSi liige. TÜ närvikliiniku assistendi kt 1922–1924, assistent 1924–1929, anatoomia eradotsent 1929–1931, anatoomia erakorraline professor 1931–1934 ja korraline professor 1934–1944, arstiteaduskonna sekretär 1934, ka dekaan; Saksamaale 1944, tegutses meditsiini alal Geislingeni põgenikelaagris, Eesti Arstide Koondise Saksamaal esimees.

⁴Maks Tiitso (Maksim Tizo; Max T.; 1900–1944 Stockholm), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1923, *dr. med.* 1932, EÜSi liige. TÜ füsioloogia instituudi nooremassistent 1924–1925, 1927–1928, vanemassistent 1929–1935, juhataja 1935–1944, TÜ füsioloogia õppeülesandetäitja 1933–1934, eradotsent 1934, füsioloogia ja füsioloogilise keemia dotsent 1935–1938, adjunktprofessor 1938–1939, erakorraline professor 1939–1944, arstiteaduskonna prodekaan 1942–1944; Rootsi 1944.

⁵Ulrich Karell (1892–1983 Christiansted), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1921, *dr. med.* 1928, EÜSi liige. TÜ I haavakliiniku assistent 1921–1933, kirurgia eradotsent 1930–1932, dotsent 1932–1935, erakorraline professor 1935–1939, korraline professor 1940–1944, I haavakliiniku juhataja 1931–1937, II haavakliiniku juhataja 1937–1944; Saksamaale 1944, kirurg Kempteni linnahaiglas ning Sindelfingeni maahaigla juhataja ja kirurg 1945–1948, Augsburgi põgenikelaagri haigla juhataja ja kirurg 1948–1949, USAsse 1949, kirurg Neitsisaartel St. Croix' saarel Christianstedi linnahaiglas 1950–1967.

⁶Jaan Uudelt (1881–1953 Chatham, N. Y.), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1912, *dr. med.* 1929, EÜSi liige. TÜ silmakliiniku abiassistent 1910–1911, vanemassistent 1921–1931, silmahaiguste eradotsent 1930–1931, dotsent 1931–1934, korraline professor 1934–1940, silmakliiniku juhataja 1930–1940; Saksamaale 1940, Eestis 1941–1944, taas Saksamaale 1944, Schwarzenbecki põgenikelaagri haigla juhataja, *Medical Officer* Briti sõjaväevalitsuse 122. Displaced Persons Assembly Centre Uniti (DPACS) juures Spakenbergis ja Medical Screening Boardi liige põgenike-arstide dokumentide kontrollimiseks; USAsse 1949.

V. Hiie⁷, B. Jürgens⁸, H. Parts⁹.

– Neile lisanduvad G. Rooks ja G. Kingisepp¹⁰.

– Seega võib Arrak saada 12 häält, — nendib Haldre, — jääb üle 11.

– Need jagunevad Granti ja minu vahel.

⁷Valter Hiie (Steinfeldt; 1902–1963), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1927, *dr. med.* 1932, EÜSi liige. TÜ I haavakliiniku assistent, noorem-assistent ja vanemassistent 1926–1932, hambapolikliiniku vanemassistent 1934–1936, odontoloogia dotsent 1936–1938, hambapolikliiniku juhataja a-st 1936, erakorraline professor 1938–1944; TRÜ stomatoloogia kateedri juhataja 1944–1963, II haavakliiniku kirurgilise stomatoloogia osakonna juhataja 1945–1952, professor 1946–1963, arstiteaduskonna prodekaan 1948–1950.

⁸Bernhard Jürgens (1895–1969 Ludwigsburg), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1922, *dr. med.* 1926, EÜSi liige. TÜ I haavakliiniku assistent 1922–1926, ortopeedilise kirurgia eradotsent 1929–1930, dotsent 1930–1938, adjunktprofessor 1938–1939, erakorraline professor 1939–1941, Tartusse komandeerituna taas 1942–1944, TÜ kehalise kasvatuse instituudi juhataja a-st 1928; järelümberasujana Saksamaale 1941, pidas ortopeedia erapraksist Stuttgardis, mobiliseeriti Saksa sõjaväkke staabi-arstiks, taas Saksamaale 1944, Saksa sõjaväes 1941–1945, A. H. Werneri nimelise ortopeediakliiniku juhataja Ludwigsburgis 1946–1961.

⁹Henn Parts (1880–1946), lõpetas TÜ rohuteaduse osakonna 1908, *mag. pharm.* 1914 (Peterburi Sõjaväemeditsiini Akadeemias), *dr. pharm.* 1926, EÜSi liige. Peterburi Sõjaväemeditsiini Akadeemia assistent 1909–1914, Eestisse 1921, TÜ farmatseutilise keemia dotsent 1921–1926, erakorraline professor 1926–1930, korraline professor 1930–1940, 1941–1946, farmatseutilise keemia instituudi juhataja a-st 1921, kateedrijuhataja 1941–1946, arstimate proovimise instituudi juhataja 1923–1933, apteegi omanik (koos Paul Reinholdiga) Tartus Riia tänavas 1931–1940.

¹⁰Georg Kingisepp (1898–1974), lõpetas Heidelbergi Ülikooli arstiteaduskonna 1927, TÜ arstiteaduskonna 1931, *dr. med.* 1927 (Heidelbergis) ja 1936 (Tartus). TÜ farmakoloogia instituudi assistent 1930–1937, dotsent 1937–1938, adjunktprofessor 1938, professor 1938–1944, farmakoloogia instituudi juhataja 1938–1944; TRÜ farmakoloogia kateedri professor 1944–1972, konsultantprofessor 1972–1974, farmakoloogia kateedri juhataja 1940–1941, 1944–1972.

Võtan Haldre käest loengute kava, libisen silmadega üle loetlemata õppejõudude nimestiku, teen järelduse, et Grantile annavad hääled...

– Kes nimelt?, — küsib Haldre.

– E. Masing, M. Bresovsky, J. Stamm¹¹, veel E. Aunap, Artur Linkberg¹²... E. Saareste.

– Saab seega 6 häält, — teeb kokkuvõtte Haldre. — Aga Saareste? Kas on kindel, et ta annab Grantile oma hääle?

– Arvan küll. Grant ja Saareste on perekonnatuttavad. Pealegi Saareste kahtleb, kas kõlban professorkonna liikmeks. Ta on kogunud andmeid, kui suur on minu korter, kas on mul korralikku mööblit, millises seltskonnas liigun.

Haldre vangutab pead, küsib siis: Kes jäävad veel üle?

– L. Puusepp, A. Paldrock¹³,

¹¹Johannes Stamm (1881–1969 München), lõpetas TÜ rohuteaduse osakonna 1908 ja arstiteaduskonna 1918, *mag. pharm.* 1912, *dr. pharm.* 1926, korp! Fraternitas Pharmaceutica ja korp! Baltonia liige. TÜ hügieeniinstituudi assistent 1906–1907 ja vabatahtlik assistent 1907–1914, kliinikute apteegi juhataja 1911–1918, rohuteaduse instituudi direktor 1918 ja 1919–1921, farmakognoosia ja farmaatsia professori kt 1919–1923, korraline professor 1923–1939; Saksamaale 1939, Poznańi (Poseni) Ülikooli farmakognostika instituudi direktor ja professor 1940–1945, seejärel külalisprofessor, Müncheni Ülikooli emeriitprofessor a-st 1959.

¹²Artur Linkberg (1899–1970), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1925, *dr. med.* 1929. TÜ II haavakliiniku assistent 1926–1929, eradotsent 1929–1936, dotsent 1936–1938, professor 1938–1944, II haavakliiniku juhataja asetäitja 1933–1936, I haavakliiniku juhataja 1938–1944; TRÜ professor 1944–1970, teaduskonnakirurgia kateedri juhataja 1944–1950, 1955–1970, arstiteaduskonna dekaan 1955–1963; Tartu Kliinikute Valitsuse juhataja 1944–1950, Tartu peakirurg 1953–1970.

¹³Aleksander Paldrok (Paldrock; 1871–1944 Kuressaare lähedal), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1895, *dr. med.* 1898, EÜSi liige, seejärel korp! Fraternitas Estica asutajaliige. TÜ farmakoloogia instituudi assistent 1892–1893, naistekliiniku assistent 1894–1896, haavakliiniku assistent 1896–1898, naha- ja suguhaiguste eradotsent 1904–1911, naha- ja suguhaiguste polikliiniku direktor a-st 1911, dermatoloogia ja veneroloogia erakorraline professor 1917–1918, korraline professor 1918–

N. Veiderpass, A. Valdes... K. Schlossmann¹⁴... Ei tea tema kohta midagi oletada.

– Tuleb kaasa, mul on sellekohaseid andmeid.

– Saan seega 5 häält.

– Ei — 6!

– Kuidas nii?

– Aga dotsentide esindaja Jüri Haldre? Kus see jääb? Tema hääl tuleb 23-le ju veel lisaks.

Ulatan Haldrele üle laua käe...

Ja kokkuvõtte kõigest? On esitatud arvutused õiged (eriti juhul veel kui EÜS-i leerist keegi peaks puuduma), ei saa kandidaatidest enamust ükski. Ei õnnestu aga seegi kord valimine, täidektakse õppetool määramise korras. Seda rektoraat ja ministeerium ootavad...

Mineviku lehekülgi...

On 10. november 1938. Arstiteaduskonna kogu istub järjekordselt koos. Päevakorras on sedapuhku eugeenika ja eripatoloogia, diagnostika ja teraapia (sisehaiguste polikliiniku) õppetoolide täitmine, viimane juba kolmandat korda.

Koosolekust võtab osa 22 hääleõiguslist liiget, nende hulgas ka dotsentide ja abiõppejõudude esindaja dr. Jüri Haldre. Kaks liiget puudub.

Täitmise protseduuri juhatab dekaan prof. E. Saareste.

Eugeenika professuurile kandideerib dots. Hans Madissoon. Ta on ainuke kandidaat.

1941, 1942–1944, sanitaar-kindralmajor 1921, ETA akadeemik 1938–1940; Saksamaale 1941, Eestisse 1942.

¹⁴Karl Schlossmann (1885–1969 Stockholm), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1911, *dr. med.* 1920 (Voronežis), EÜSi liige, seejärel korp! Sakala asutajaliige. TÜ bakterioloogiadotsent 1920–1924, korraline professor 1924–1944, arstiteaduskonna sekretär 1926–1929, dekaan 1934–1937, loomaarstiteaduskonna bakterioloogijaama juhataja 1923–1929, Pasteuri jaama juhataja a-st 1923; Rahvuskogu II koja liige 1937, ETA president 1938–1940; Rootsi 1944, arhiivitööl Karolinska Instituudis Stockholmis ja a-st 1948 Kuningas Gustav V Uurimisinsituudis.

Kuulatakse ära arvustused.¹⁵ Need on prof. A. Valdeselt, prof. M. Bresovskylt ja prof. A. Rammulilt.

A. Valdes on arvamusel, et Hans Madissoon esitatud tööd on aidanud "levitada eugeenilisi põhimõtteid Eestis ja mõndagi neist teostada. Tema tegevusest eugeenilisel alal paistab ka, et ta on suure sisemise huvi ja innuga rakendunud sellele alale". Leiab ta sobiva olevat eugeenika professuuri täitjaks adjunktprofessorina.

M. Bresovsky konstateerib, et Hans Madissoon on olnud kohtuarstiteaduse instituudi assistent, patoloogia instituudi proktor, on kooliarst ja kohtuarstiteaduse eradotsent ja on lugenud ülesandel kohtuarstiteadust ja eugeenikat. Peale selle on ta tegev olnud eugeenika mõtte levitamisel.

"Kooliarstina," — kirjutab M. Bresovsky, — "on ta äärmiselt produktiivne olnud ja peaks neis küsimusis hea asjatundja olema. Tema töö on aga enamasti literatuurne, ei uuri praktilisi küsimusi, vaid toob ettepanekuid ja ülevaateid... Kohtuarstiteadlasena on ta publitseerinud rea kasuistilisi juhte, niisama ka patoloogilise anatoomia alal. Kõige suuremat produktiivsust on ta ülesnäidanud sotsiaalses tervishoius, pärivusteaduses ja eugeenika alal on peale töö... ["Pärivusest kurikalduvusega perekonnas"¹⁶], (mille väärtus on kahtlane) kõik teised literaarsed, s.t. nad koosnevad ülevaadetest teiste tööde üle, programmidest, projektidest, kusjuures nende eesmärk on eugeenika mõtte levitamine... Eugeneika alalt kitsamas mõttes (mitte sotsiaal- või koolitervishoius) ei esita autor mingisugust tööd, mis põhjenuks ta enese kogemusele ja uurimisele."

Prof. Bresovsky on arvamusel, et dotsent Hans Madissoon võiks "sotsiaalse tervishoiu õpetajaks olla, eugeenikas kitsamas

¹⁵Vt Tartu Ülikooli vakantssele eugeenika professuurile kandideerija teaduslike tööde arvustused. (Tartu Ülikooli toimetused. C, Annales; 21.9.) Tartu, 1938.

¹⁶Vt Hans Madissoon. *Pärivusest kurikalduvusega perekonnas = De l'Hérédité dans une Famille de Criminels*. Tartu, 1929. Lk [3]–35. Äratrükk väljaandest: *Tartu Ülikooli juures oleva Loodusuurijate Seltsi Aruanded*, kd XXXV, nr 3–4, 1929.

mõttes aga ainult siis, kui loetakse ka eugeenika mõtte levitamist propaganda teel (milles tal on suuri teeneid) teaduslikuks tööks”.

Viimasena väidab A. Rammul, et Hans Madissooni esitatud tööde põhjal “ei saa öelda”, et ta oleks “küllaldaselt ette valmistatud eugeenika õppetooli täitmiseks”.

Need arvustused päris erapooletud ei ole, kuid süüdi on siin ka H. Madisson ise. Ta on alati oma seisukohtades paindumata, ründab teisi teravalt, enesekindlalt, isegi juhtudel, mil oleks võimalik kompromiss. Selle kõige tõttu on tal arvukalt vaenlasi.

Asutakse balloteerimisele. See toimub kinniselt, valgete ja mustade kuulidega. Valged on poolt, mustad — vastu.

H. Madisson saab nõuetava enamuse. Ta on nüüd eugeenika adjunktprofessor. Materjalid lähevad edasi rektorile. Valimise peab kinnitama veel Vabariigi President.

Algab eripatoloogia, diagnostika ja teraapia (polikliiniku) professuuri täitmine. Loetakse ette arvustused. Dekaan avab läbirääkimised...

Prof. K. Schlossmann teeb ettepaneku valida õppetoolile adjunktprofessoriteks dotsendid A. Arrak, F. Grant, H. Normann.

Balloteerimisel saavad hääli:

<i>A. Arrak</i>	<i>poolt</i> 10,	<i>vastu</i> 12,
<i>F. Grant</i>	” 6	” 16
<i>H. Normann</i>	” 6	” 16.

Dekaan teeb teatavaks, et polikliiniku professuuri taotlejaist pole ükski saanud nõuetavat enamust, ja konstateerib, et õppetooli täitmine pole seegi kord õnnestunud.

Küsimus läheb nüüd rektorile lahendamiseks. Valimise tulemustest teatab dekaan temale 16. novembril.

Üsna varsti astub kokku Ülikooli Valitsus.

On 28. november 1938.

Päevakorra tähtsamaks punktiks on eripatoloogia, diagnostika ja teraapia (polikliiniku) professuuri täitmine. Kuna valimine teaduskonnas pole õnnestunud juba kolmandat korda, tuleb õppetool täita määramise korras.

Rector H. Kaho teeb ettepaneku määrata õppetoolile mind. Teda toetavad prorektorid E. Roots ja Edg. Kant.

Väga südilt pooldab minu määramist E. Roots. Minu kasuks räägib veel Mihkel Kask.

Rektori ettepanek leiab mõnelt poolt vastuseismist.

Esinevad usuteaduskonna dekaan prof. S. Aaslava¹⁷ ja matemaatika-loodusteaduskonna dekaan prof. G. Rägo¹⁸. Nad ei poolda minu määramist, on mõlemad kuldsuud.

Meeleolud löövad kõikuma. Rektor veendub, et raske on oma ettepanekule veel saada vajalikku enamust.

Ja ta kaalub nüüd kiiresti, kas üldse panna minu määramine hääletamisele või võtta see päevakorrast.

Rektor valibki viimase. See võimaldab veelkord mind esitada, teatud muutustega tagasi võetud ettepanekus. Jään hääletamisel aga vähemusse, ei tule minu kandidatuur enam arvesse.

Istun Ülikooli Valitsuse koosoleku ajal kodus, ootan teateid. Telefon heliseb alles mõni minut enne keskööd. Prorektor

¹⁷Siegfried Aaslava (1899–1957), lõpetas TÜ usuteaduskonna 1927, *mag. theol.* 1928, ÜS Raimla liige. TÜ usuteaduskonna seminariraaamatukogu ja ristiusu arheoloogia kabineti asjaajaja 1922–1928, õppeülesande täitja 1931–1937, dotsent 1937–1938, adjunktprofessor 1938–1940, usuteaduskonna dekaan 1938–1940, filoloogiateaduskonna saksa keele õppejõud 1940–1941; Tartu Tööstustehnikumi saksa keele õpetaja 1944–1945, vangistati 2. X 1945 Tartus, tribunali otsusega mõisteti 1946. a aprillis 6 aastaks vangilaagrisse ja 3 aastaks asumisele, vabanes asumiselt Krasnojarski kraisis 1955. a novembris.

¹⁸Gerhard Rägo (1892–1968), lõpetas TÜ füüsika-matemaatikateaduskonna 1913, *cand. math.* 1913. TÜ mehaanika ja rakendusmatemaatika professori kt 1920–1931, erakorraline professor 1931, korraline professor 1931–1941, matemaatika instituudi juhataja 1922–1940, didaktilis-metoodilise seminari abijuhataja 1926–1930 ja juhataja 1936–1940, matemaatika-loodusteaduskonna dekaan 1938–1940, pedagoogilise instituudi direktor 1940, rektori asetäitja majandusalal 1941, Tallinna Tehnikumi matemaatikaõpetaja 1942–1944; TRÜ professor 1944–1963, konsultantprofessor 1963–1965, matemaatika õpetamise metoodika kateedri konsultantprofessor 1965–1968, teoreetilise mehaanika kateedri juhataja 1944–1958, haldusprorektor 1944–1946, ENSV TA füüsika, matemaatika ja mehaanika instituudi sektori juhataja ja teadusala asedirektor 1947–1950, Eesti Põllumajanduse Akadeemia kõrgema matemaatika kateedri juhataja 1952–1956.

E. Roots informeerib mind olukorrast, soovitab rahulikult suhelda voodisse, küsimus lahenevat üsna varsti minu kasuks...

Ja rektor? See pöördub prof. A. Valdesega ja prof. L. Puusepa poole, palub teatada nende isiklikku arvamust, kuivõrd sobin polikliiniku õppetoolile.

Vastus A. Valdeselt on 4. detsembrist. See on säilinud minu toimikus Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis.¹⁹

Prof. Valdes kirjutab, et on mind tundma õppinud 14 aasta jooksul "Eesti Arsti" toimetajana, millisel ajal olen teotsenud toimetuse sekretärina.

A. Valdesel on mõndagi öelda. Tema arvates olevat mul loomulikku kalduvust teaduslikule tööle. Seni tehtud tööd polevat ma sooritanud mitte praktilise mõttega, et saada sellest ainelist tulu, vaid sisemisest huvist. Ma olevat koolitanud ennast suure hoolega teaduslike tööde kirjutamise alal ja omandanud ses suhtes häid võimeid.

Mind kasutatavat kui asjatundjat teaduslike väljaannete koostamisel ja redigeerimisel. Ma suhtuvat üldse kohusetruult oma ülesannetesse. Suure kiindumuse ja püsivusega olevat ma läbi viinud oma senised tööd, mida tõestab kõige paremini minu "Eesti meditsiiniline bibliograafia". Ma olevat asunud selle koostamisele hädavajadusest teha ülesleitavaks Eestis ilmunud meditsiinilisi kirjutisi. Äärmise täpsuse saavutamiseks olevat ma üles leida püüdnud kõikide bibliografeeritud kirjutiste originaalid. See on nõudnud rohket ajakulu ja ohvrimeelsust. Lakkamatult olevat ma jälginud jooksvat meditsiinilist kirjandust. Selle tunnistajaks on väga rohked "Eesti Arstis" avaldatud referaadid teaduslikest töödest, mis ilmunud välismaa ajakirjades, eeskätt just sisehaiguste alalt.

A. Valdes tunnistab, et ma ka sääraseid referaate kirjutavat suure täpsusega.

¹⁹Vt A. Valdes TÜ rektorile, 4. XII 1938. — RA, EAA.2100.2.731, l. 110–110p. Vt ka H. Normanni ära kirja A. Valdesega veel ühest "Arvamusest eripatoloogia, diagnostika ja teraapia ehk sisehaigustepolikliiniku õppetooli täitmise küsimuses", 10. XII 1938. — TÜR KHO, f 77, s 40, l. 4–9.

Arstiteaduse ajaloo dotsendina olevat ma töötanud hea edu-ga. Mul olevat alati rohkesti kuulajaid, sest tänu oma üldteadus-likule arenemusele ja pedagoogilisile võimeile oskavat ma käsit-letavat ainet oma kuulajaile huvitavalt ning sisukalt esitada.

A. Valdes leiab, et olen sobiv sisehaiguste polikliiniku õppe-tooli täitjaks, ja on seniste kõikide andmete põhjal kindlas veen-dumuses, et võin teaduslikult edasiarenevalt töötada ka sisehai-guste polikliiniku õppejõuna.

Prof. L. Puusepp vastab 5. detsembril. Ka tema kiri on Kesk-arhiivis säilinud.²⁰

L. Puusepp arvab, et ma olevat teoreetiliselt võrdlemisi hästi ette valmistatud ja võiksin sobivamate kandidaatide puudumisel asuda sisehaiguste polikliiniku õppetoolile, kuid ajutiseks, et tea-duskond võiks otsida uut kandidaati, kui ma ei peaks täitma mi-nule pandud lootusi.

Ta jääb oma varem juba antud arvamuse juurde, et ma oma-vat suurt tööindu ja -võimet, mis võiks avalduda ka polikliiniku õppetoolil.

Kui ma seni olevat vähe pööranud tähelepanu tööde avalda-misele sisemeditsiinis, siis seletub see asjaoluga, et olen pühen-danud end arstiteaduse ajaloole — teoreetilisele teadusele; samal ajal olen siiski aga rõõbiti jätkanud tegelemist praktilise arstina.

Seepärast arvab prof. Puusepp, oma kirja rektorile lõpetades, et polikliiniku õppetooli andmine minule ei võiks osutuda kah-julikuks praktilise sisemeditsiini õpetamisele, seda enam, et po-likliiniku kursus ei ole põhikursus, vaid lisakursus. Sisemeditsii-ni õpetamine toimub põhiliselt 4. ja 5. kursusel ja paljudes üli-koolides on polikliiniku õppetool tunnistatud üldse ülearuseks ja kaotatud tänapäeva arstiteaduskonna õppekavast.

Samal päeval, mil on kirjutatud prof. L. Puusepa kiri — 5. det-sembril 1938. a. — toimub järjekordne Ülikooli Valitsuse koos-olek.

Rektor H. Kaho esitab mind uuesti polikliiniku õppetoolile, seekord professori kohustetäitjaks adjunktprofessori õigustega

²⁰Vt L. Puusepp TÜ rektorile, 5. XII 1938. — RA, EAA.2100.2.731, l. 111–111p.

5 aastaks, arvates minu koormuse alla ka arstiteaduse ajalugu ja arstiline eetika.²¹

Oma määramisesitises, mille ära kiri on minu toimikus Keskarhiivis, toetub rektor peamiselt andmeile, mis võetud A. Valde-se arvamustest. Minu määramist peab rektor veel põhjendatuks seetõttu, et siis kuuluks polikliiniku koormusesse ka arstiteaduse ajalugu ja arstiline eetika, mida loetud on seni aastaid õppeüles-andena.

A. Arrakule on etteheiteks tema lünklik teaduslik tegevus. Li-gemale 10 aasta jooksul pole ilmunud temalt ühtegi tööd. Jääb mulje, et tema teaduslik produktsioon pole niivõrd sõltuv sise-misest huvist, kui välistest põhjustest.

F. Granti, kes edukalt seni töötanud kliinikus, poleks ots-tarbikas kas või ajutiselt tuua polikliiniku õppetoolile, sest te-mast võib loota kohast järelkasvu ühele sisehaigustekliiniku pro-fessuurile. Ülikooli järelkasvu ja selle korraliku ettevalmistuse seisukohast oleks tarvilik, et F. Grant töötaks pidevalt kliinikus edasi. See on vajalik seda enam, et tal kliiniliselt alalt on senini veel vähe töid.

Kui F. Grant isegi määrata polikliiniku õppetoolile professo-riks, näib olevat kindel, et ta mõne sisehaiguste kliiniku õppe-tooli vabanemisel sinna siirdub üle. Seega oleks polikliinik mõne aasta pärast jälle vakantne.

Teistest arstidest võiks veel arvesse tulla Erich Pobol²²,

²¹Vt Väljavõte Tartu Ülikooli Valitsuse koosoleku protokollist 5. det-sembrist 1938. a., sekretär A. Perandi. — RA, EAA.2100.2.731, l. 112; H. Kaho, Tartu Ülikooli rektor, Põhjendusi dr. med. H. N o r m a n'i esitamiseks Tartu Ülikooli vakantssele eripatoloogia, diagnostika ja te-raapia (polikliiniku) õppetoolile professori kohustetäitjaks 5 aastaks ad-junktprofessori õigustega, 5. XII 1938. — Samas, l. 113–115; Tartu Üli-kooli Valitsus haridusministrile, 5. XII 1938, rektor H. Kaho, sekretär A. Perandi. — Samas, l. 117.

²²Erich Pobol (1898–1987 Weinsberg), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1926, korp! Vironia liige. TÜ I sisehaigutse kliiniku assistent 1928–1931, eraarst Tartus 1931–1940, sisehaiguste arst ja polikliiniku juha-taja Rakveres 1940–1941, Pärnu linnahaigla sisehaiguste arst 1942–1944; Saksamaale 1944, Heidelbergi Ülikooli sisehaiguste kliiniku arst 1944–1945, Heilbronni põgenikelaagri arst a-ni 1947, põgenikelaagri

Hans Söber²³ ja *dr. med.* Ernst Mill. Kahel esimesel puudub teaduslik kraad, puuduvad teaduslikud tööd ja pedagoogiline viimumus. *Dr. med.* E. Mill omab küll mõningaid töid, kuid tal pole pedagoogilist staaži, ka pole ta veel habilitteeninud.

Rektori esitisele seekord vastuseisu ei ole. Ülikooli Valitsus otsustab esitist pooldada.

Veel samal päeval — 5. detsembril 1938 — saadab rektor haridusministrile kogu asjatoimetuse, palub teda kaaskirjas esitada Vabariigi Presidendile mind kinnitamiseks vastavalt Ülikooli Valitsuse ostusele “eripatoloogia, diagnostika ja teraapia (polikliiniku) õppetoolile professori kt. 5 aastaks adjunktprofessori õigustega, arvates õppekoormuse hulka ka arstiteaduse ajalugu ja arstiline eetika”.

Kaaskirjale on peale rektori kirjutanud alla veel Ülikooli sekretär A. Perandi²⁴...

Pikk võitlus polikliiniku ümber näib seega jõudnud olevat lõpule.

arst Geislingenis ja Ulmis, emigratsiooniartst Ludwigsburgi läbikäigulaagris 1948–1952, hiljem sisehaiguste arst Saksa idapõgenike laagris Heilbronnii lähedal Weinsbergis a-ni 1960, usaldusarst Heilbronnis 1960–1965.

²³Hans Söber (1890–1962), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1918, EÜSi, seejärel ÜS Ühenduse liige. TÜ sisehaiguste kliiniku assistent 1920–1927, eraarst Tartus 1927–1940, Tartu polikliiniku peaarst 1940–1941, vesiravila peaarst 1942–1944, Tallinna nakkushaigla juhataja 1944; Tartu II sisehaiguste kliiniku peaarst 1944–1949, TRÜ sisehaiguste propedeutika kateedri juhataja 1945–1949, Paide linnahaigla ordinaator 1950–1951, Paide linnahaigla ja rajoonihaigla arst 1951–1962, Eivere ja Prääma lastekodu arst 1950–1953.

²⁴Adolf Perandi (1903–1983 Cobble Hill, Brooklyn, N. Y.), lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1929, *mag. jur.* 1937, *dr. jur.* 1939, korp! Rotalia liige. Riigi Keskarhiivi ajaloolise osakonna juhataja 1927–1938, TÜ sekretär 1938–1940, ülimaläraline noorem abiõppejõud Eesti õiguse ajaloo alal 1939–1940, haldusteaduse instituudi vanemassistent 1942, haldusõiguse ja -protsessi professor 1943–1944; Saksamaale 1944, USA tsooni Eestlaste Keskesinduse abiesimees, ajalehe *Eesti Rada* ja ajakirja *Kauge Kodu* toimetuste liige, USAsse 1949, Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides Esinduskogu abiesimees, juhtivalt tegev Vaba Eesti Komitees, hotelli ja trükikoja omanik.

Nüüd on otsus teha veel haridusministril.

Selle kinnitab siis Vabariigi President. . .

Jätkan elamist mälestustes. On 1938. aasta. Igavas ootuses veerevad hämarad detsembrikuu päevad.

Arstiteaduskonnas on õppetoolide täitmine möödas. Rektori esitised on haridusministri käes, ootavad kinnitamist Vabariigi Presidendi poolt.

Peale eripatoloogia, diagnostika ja teraapia (sisehaiguste polikliiniku) õppetooli läheb määramise teel veel täitmisele günekoloogia ja sünnitusabi. Rektori poolt on sellele õppetoolile esitatud erakorraliseks professoriks *dr. med.* Harald Perli²⁵ — Tallinna Keskhaigla sünnitusabi osakonna kauaaegne juhataja. Vastav esitis on 28. novembrist 1938.

Günekoloogia ja sünnitusabi professor vabaneb 1. jaan. 1937, mil emeriteerub selle kauaaegne täitja prof. Jaan Miländer²⁶. Ta jätkab ülesandel õppetööd veel kogu 1937. aasta, teisel poolaastal koos Reinhold Kleitsmaniga²⁷.

²⁵Harald Perli (1891–1953 Stockholm), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1917, *dr. med.* 1931, EÜSi liige, seejärel korp! Fraternitas Estica liige. TÜ dermatoloogia polikliiniku ja Rostovtsevi eraülikooli assistent 1914–1917, Tallinna keskhaigla sünnitusosakonna assistent 1920–1924, juhataja 1924–1939, TÜ günekoloogia ja sünnitusabi erakorraline professor ja naistekliiniku juhataja 1939–1940, Tallinna 2. haigla juhataja 1940–1941, TÜ professor ja arstiteaduskonna dekaan 1942–1944; järelümberasujana Saksamaale 1941, Eestisse 1942, Rootsi 1944, esialgu nn arhiivitööl, siis kirurg Põhja-Rootsi haiglates, pidas erapraksist a-st 1953.

²⁶Jaan Miländer (1866–1940), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1893, *dr. med.* 1896, EÜSi liige. TÜ naistekliiniku assistent 1894–1896, sünnitusabi ja günekoloogia professor ning naistekliiniku juhataja 1920–1937.

²⁷Reinhold Kleitsman (1892–1975 Stockholm), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1916, *dr. med.* 1925, EÜSi liige. TÜ operatiivse kirurgia ja topograafilise anatoomia õppetooli vanemassistent 1920–1922, naistekliiniku arst 1922–1938, naistehaiguste ja sünnitusabi eradotsent 1928–1940, titulaarprofessor naistehaiguste ja sünnitusabi alal 1940, günekoloogia kateedri juhataja 1940–1941, Kuressaare haigla günekoloogia-

Õppetool kuulutatakse vakantseks arstiteaduskonna kogu otsusel 15. veebruarist 1937. Selle kinnitab Ülikooli Valitsus 19. veebr. samal aastal. Täitmisele asumise tähtpäevaks määratakse 20. veebr. 1937, avaldised koos eluloo ja teaduslikkude töödega tulevad taotlejail esitada dekaanile hiljemalt 1. septembriks 1937.

Kandideerib naistekliiniku vanemassistent eradotsent dr. Reinhold Kleitsman, organisatsiooniliselt EÜS-i liige.

Teaduskonnakogu valib ta EÜS-i kuuluvate õppejõudude ja nende pooldajate hääletega erakorraliseks professoriks.

Prof. Schlossmann pooldab valimist esialgu dotsendiks, esitab selle kohta oma eriarvamuse.

R. Kleitsman jääb kinnitamata.

Õppetool kuulutatakse teistkordselt vakantseks. See toimub arstiteaduskonnakogu koosolekul 28. veebr. 1938. Otsuse kinnitab rektor sama aasta 3. märtsil. Täitmisele asumise päevaks määratakse 15. märts 1938. Avaldisi soovitakse näha hiljemalt 15. maiks 1938.

Ainsaks kandidaadiks on seegi kord R. Kleitsman.

Haridusminister tema kinnitamist ei poolda.

Jäädakse peatuma Harald Perlil.

Kinnitamist presidendi poolt ootavad veel kohtuarstiteaduse dotsent H. Madisson eugeenika õppetoolile adjunktprofessoriks ja füsioloogia ja füsioloogilise keemia adjunktprofessor Maks Tiitso samale õppetoolile erakorraliseks professoriks.

Maks Tiitso valimine erakorraliseks professoriks toimub teaduskonnakogu koosolekul 10. nov. 1938.

Maks Tiitso valiti füsioloogia ja füsioloogilise keemia professorile dotsendiks kolmeks aastaks 15. okt. 1935. Valimine kinnitati Riigivanema poolt 7. nov. 1935.

Uue ülikoolide seaduse kehtestamisega 1938. a. saavad dotsendid adjunktprofessoriteks.

(Järgneb)

osakonna juhataja 1942–1944; Rootsi 1944, nn arhiivitööl 1945–1950, maahaiglate arst 1950–1960.